

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
*«ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ
ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΟΧΗ ΣΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ:
ΕΛΛΑΔΑ, ΑΙΓΥΠΤΟΣ, ΕΓΓΥΣ ΑΝΑΤΟΛΗ»*

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
**« ΠΟΝΗΡΑ ΧΑΛΚΙΑ: Η ΚΙΒΔΗΛΕΙΑ ΚΑΙ Η ΠΑΡΑΧΑΡΑΞΗ ΤΟΥ
ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ »**

ΚΑΝΕΛΛΑ ΞΙΦΑΡΑ

ΡΟΔΟΣ, ΙΟΥΝΙΟΣ 2018

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
**«ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΟΧΗ ΣΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ:
ΕΛΛΑΔΑ, ΑΙΓΥΠΤΟΣ, ΕΓΓΥΣ ΑΝΑΤΟΛΗ»**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΚΑΝΕΛΛΑ ΞΙΦΑΡΑ
A.M: 4352016023

**«ΠΟΝΗΡΑ ΧΑΛΚΙΑ: Η ΚΙΒΔΗΛΕΙΑ ΚΑΙ Η ΠΑΡΑΧΑΡΑΞΗ ΤΟΥ
ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ»**

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ

Αναπληρωτής Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας και Νομισματικής,
Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΤΣΕΛΕΚΑΣ

Λέκτορας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας,
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

MARIUSZ MIELCZAREK

Professor of Archaeology, Polish Academy of
Sciences, Poland

ΡΟΔΟΣ, ΙΟΥΝΙΟΣ 2018

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να εκφράσω τις βαθύτατες ευχαριστίες μου στον επιβλέποντα καθηγητή της διπλωματικής εργασίας μου, κ. Εμμανουήλ Στεφανάκη, Αναπληρωτή Καθηγητή Κλασικής Αρχαιολογίας και Νομισματικής στο Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστήμιο Αιγαίου, για την εμπιστοσύνη, την αμέριστη κατανόηση αλλά και την ουσιαστική καθοδήγησή του, πολυτιμότερα στοιχεία μιας γόνιμης συνεργασίας, τα οποία στάθηκαν εφελκόμενα και αρωγοί, τόσο για το δύσκολο σημείο της εκκίνησης εκπόνησης και συγγραφής, όσο και την επιτυχή περαίωσή της. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω επίσης, στον κ. Παναγιώτη Τσέλεκα, Λέκτορα στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και τον κ. Mariusz Mielczarek, Καθηγητή Αρχαιολογίας στη Polish Academy of Sciences της Πολωνίας, μέλη της τριμελούς εξεταστικής Επιτροπής μου, για την πρόθυμη συμμετοχή τους στη μελέτη, την κρίση και την βαρύνουσα συμβολή τους για την τελική διαμόρφωση και ολοκλήρωση της παρούσας.

Στην προσπάθεια μου αυτή, συνέβαλλαν τα μέγιστα, αγαπημένοι φίλοι και συνάδελφοι, οι οποίοι επέδειξαν αστείρευτη υπομονή, κατανόηση και ηθική συμπαράσταση σε δύσκολες στιγμές. Πολύτιμος αρωγός αναμφισβήτητα, η οικογένειά μου και ιδιαίτερος ο σύζυγός μου, που με τη δική του πολύτιμη συμβολή και συμπαράσταση, στάθηκα ικανή να ολοκληρώσω το στόχο μου. Ένα μεγάλο και θερμό ευχαριστώ σε όλους.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	ii
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.....	iii
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ.....	iv
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ.....	v
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	vi
ABSTRACT.....	vi
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ.....	1
1.1 Εισαγωγή.....	1
1.2 Κερματόμορφο νόμισμα.....	5
1.3 Διάκριση δόκιμου και κίβδηλου νομίσματος.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Η ΠΡΩΤΗ ΠΑΡΑΧΑΡΑΞΗ ΤΟΥ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΣ.....	13
2.1 Κίβδηλα νομίσματα από ήλεκτρο.....	13
2.2 Πολυκράτης: ο πρώτος παραχαράκτης.....	17
2.3 Δοκιμασία κίβδηλου νομίσματος από ήλεκτρο.....	19
2.4 Νομισματική συνθήκη μεταξύ Φώκαιας και Μυτιλήνης.....	22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΚΙΒΔΗΛΟΥ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΣ.....	27
3.1 Εργαστήριο παραχαράκτη και κατασκευή κίβδηλου νομίσματος.....	27
3.2 Μέθοδοι κιβδηλείας.....	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΕΠΙΣΗΜΗ ΠΑΡΑΧΑΡΑΞΗ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΣ.....	39
4.1 Τα πονηρά χαλκία στην Αθήνα.....	39
4.2 Η χάλκινη κοπή του Τιμόθεου.....	45
4.3 Μολύβδινο νόμισμα από τη Βοιωτία.....	48
4.4 Κίβδηλα νομίσματα από την Κόρινθο.....	49
4.5 Υπερτίμηση/ υποτίμηση νομίσματος: μια άλλη μορφή κερδοφορίας.....	50
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. ΤΡΟΠΟΙ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΚΙΒΔΗΛΕΙΑΣ.....	55
5.1 Ψήφιση Νόμων: Ο Νόμος του Νικοφώντος.....	55
5.2 Θεσμός του Δοκιμαστή.....	63
5.3 Κατάθεση σε Ιερά.....	70
5.4 Επιβολή ποινών.....	72
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ –ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	75
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	80
ΑΡΧΑΙΕΣ ΠΗΓΕΣ.....	86
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΠΙΝΑΚΩΝ.....	87
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ.....	89

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1: Ανάλυση σύνθεσης 12 νομισμάτων από ήλεκτρο, από τη Σάμο (θησαυρός 1998).

Πίνακας 2: Ανάλυση σύνθεσης 18 νομισμάτων από ήλεκτρο, από τη Σάμο (θησαυρός 1894).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1: Ήλεκτρο σε φυσική μορφή.

Εικόνα 2: Κίβδηλο νόμισμα από ήλεκτρο.

Εικόνα 3: Λυδία λίθος.

Εικόνα 4: Κίβδηλο νόμισμα από ήλεκτρο με επισηματα.

Εικόνα 5: Αναπαράσταση εργαστηρίου κατασκευής νομισμάτων.

Εικόνα 6: Εργαλεία νομισματοκοπείου.

Εικόνα 7: Ανάλυση σε μικροσκόπιο επάργυρου νομίσματος.

Εικόνα 8: Επάργυρο αθηναϊκό τετράδραχμο του 406/5 π.Χ.

Εικόνα 9: Χάλκινο νόμισμα Τιμόθεου.

Εικόνα 10: Νόμος Νικοφώντος.

Εικόνα 11: Χάλκινη μήτρα για την κοπή αθηναϊκών *απομιμήσεων*.

Εικόνα 12: Δοκιμαστική τομή σε κίβδηλο νόμισμα.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το κίβδηλο νόμισμα αποτιμάται τόσο παλιό, όσο το πρώτο γνήσιο. Η ανθρώπινη εφευρετικότητα επιστρατεύεται στο βωμό του χρήματος. Μηχανεύεται τεχνικές, μεταχειρίζεται τέχνες, αναμειγνύει μέταλλα και κατασκευάζει ένα ψεύτικο νόμισμα, που συνήθως δύσκολα ανιχνεύεται. Πλήττει ανεπανόρθωτα την αξιοπιστία του συναλλαγματικού μέσου και βάζει την οικονομία των αρχαίων ελληνικών πόλεων. Οι αρχές θεσμοθετούν νόμους, ορίζουν Δοκιμαστές και επιβάλλουν τη θανατική ποινή για να καταστείλουν την παράνομη δράση. Ωστόσο σε περιόδους κρίσεις, οι πόλεις υιοθετούν την κίβδηλεια, κόβοντας νομίσματα ‘εκτάκτου ανάγκης’, για να δώσουν λύση στα δημοσιονομικά τους προβλήματα. Ηχηρό το παράδειγμα της Αθήνας, η οποία κόβει τα περίφημα ‘πονηρά χαλκία’ το 406/5 π.Χ.

ABSTRACT

The counterfeit coin is valued as old as the first genuine. Human ingenuity creates numerous technics, explores several arts, mixes metals and manufactures a fake currency, usually hardly detectable. As a consequence, the credibility of the exchange rate has strongly been suffered as well as the economies of the ancient Greek cities. Specific laws have been legislated, Approvers have been appointed and death penalty has been imposed in order to quell the illegal action. However in times of crises, some cities adopt counterfeiting practices, by issuing ‘emergency coinage’, in order to give solution to their financial problems. A resounding example is that of Athens, where the famous bronze coinage known as ‘ponira chalkia’, is issued at 406/5 B.C.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ

1.1 Εισαγωγή

«ἀλλ' ὑπ' ἐλπίδων ἄνδρας τὸ κέρδος πολλάκις διώλεσεν».
Σοφοκλή, *Αντιγόνη*, στιχ. 221-22.

«Η ελπίδα για το κέρδος πολλές φορές κατέστρεψε τους ανθρώπους». Περισσότερο επίκαιρη από ποτέ, η φράση του Σοφοκλή συνοψίζει μια τεράστια αλήθεια, οι ρίζες της οποία ευχερώς ανιχνεύονται σε μια εξουσία που εκπηγάζει από την «κακή» όψη του νομίσματος, γιγαντωμένης πλέον σε τέτοιο βαθμό, ώστε να αποτελεί την κυρίαρχη δύναμη που κινεί τα νήματα στην παγκόσμια σκηνή.

Η καταλυτική δύναμη που ασκεί ο πλούτος και το κέρδος στην ανθρώπινη ύπαρξη χάνονται στα βάθη της Ιστορίας. Η εφεύρεση του νομίσματος, λίγο αργότερα, ανατρέπει ακόμη περισσότερο τα κοινωνικο-οικονομικά δεδομένα, επιφέροντας νέα τροπή και δυναμική στο φαινόμενο, με το κινήγι του χρήματος και τους συνακόλουθους σοβαρούς κινδύνους και καταστροφικές συνέπειες που ελλοχεύουν, να απασχολεί από νωρίς τους αρχαίους στοχαστές, οι οποίοι το καταγράφουν ποικιλοτρόπως.

Ο Οβίδιος¹ μέσω της ποιητικής του δημιουργίας, αποθησαυρίζει το μύθο του Μίδα, προβάλλοντας ταυτοχρόνως, την παροιμιώδη απληστία του υπερφίαλου αυτού μυθικού βασιλιά της Φρυγίας. Ο Μίδας, παρότι χαίρει άκρας ευδαιμονίας, όντας πολύ πλούσιος, χαρακτηρίζεται από μίαν αμετανόητη εμμονή στον υλικό πλούτο. Η απάντησή του: «οτιδήποτε αγγίζω να μετατρέπεται αμέσως σε κίτρινο χρυσάφι», στο θεό Διόνυσο, ο οποίος επιθυμεί να τον επιβραβεύσει για τη φιλοξενία που έχει προσφέρει στον ακόλουθό του Σειληνό, αποτυπώνει εμφανώς τις προτεραιότητες του βασιλιά. Η επιθυμία του πραγματοποιείται πάραυτα και η πλησμονή του για ακόμη μεγαλύτερα πλούτη ικανοποιείται. Το κόστος ωστόσο, μη προβλέψιμο και η πρόσκαιρη επιτυχία, μετατρέπεται σε μια δύναμη που τον οδηγεί στην αυτοκαταστροφή. Το χάρισμα μετατρέπεται σε κατάρα, που δεν του επιτρέπει να μετέχει στις πιο μικρές καθημερινές χαρές και απολαύσεις της ζωής. Αντιλαμβανόμενος την ατυχή επιλογή και τις τραγικές επιπτώσεις για τη ζωή του, παρακαλεί το Διόνυσο να τον απαλλάξει από το χάρισμα που του έχει δωρίσει².

Συνήθως, η φρόνηση δεν είναι από μόνη της αρκετή να υπερνικήσει και να χαλιναγωγήσει τη θέληση για την αδηφάγα αναζήτηση του πλούτου από τον άνθρωπο. Ένας επίπλαστος κόσμος, όπου η ευδαιμονία περιορίζεται στην απόκτηση και ανάλωση αγαθών, όπου το γνήσιο συγγέεται και αντικαθίσταται από το πλαστό, είναι συχνά το επιδιωκόμενο. Η απληστία, διογκούμενη ασυγκράτητα και ανεπανόρθωτα από την αφθονία ή μάλλον την υπεραφθονία, είναι μία αδυναμία που καταδυναστεύει την ανθρώπινη ύπαρξη και την ωθεί σε ακραία μονοπάτια. Το χρήμα, ως φυσικό, γίνεται αυτοσκοπός.

¹ Οβίδιος, *Μεταμορφώσεις*, Βιβλ. XI, 85-145, Smith 1860, 513.

² Ακολουθώντας τις οδηγίες του θεού, ο Μίδας οδεύει στον ποταμό Πακτωλό και αγγίζει τα νερά του. Έκτοτε ο ποταμός αναβλύζει χρυσάφι και ίσως όχι τυχαία επιλέγεται ο συγκεκριμένος ποταμός, στις όχθες του οποίου περισυλλέγεται, το ήλεκτρο, το πολύτιμο μέταλλο που χρησιμοποιείται για την κατασκευή των πρώτων νομισμάτων.

Ο Αριστοφάνης, τον 5^ο π.Χ. αιώνα, καυτηριάζει την εξουσία που ασκεί ο πλούτος στους πάντες και υπογραμμίζει ότι οι εκφάνσεις του είναι ορατές σε κάθε πτυχή της ζωής³.

«ἀλλ' ἦν τάλαντά τις λάβη τριακαίδεκα,
πολὺ μᾶλλον ἐπιθυμεῖ λαβεῖν ἑκκαίδεκα·
κἂν ταῦθ' ἀνύσεται, τετταράκοντα βούλεται,
ἢ οὐ φησιν εἶν' αὐτῷ βιωτὸν τὸν βίον».

Πλούτος, στιχ. 194-197.

Στο χαρακτηριστικό αυτό απόσπασμα, ο Αριστοφάνης εύστοχα επισημαίνει ότι: «ενώ αν κάποιος παίρνει δεκατρία τάλαντα, επιθυμεί πιο έντονα να πάρει δεκαέξι, και αν το πετύχει αυτό, τότε θέλει σαράντα ή αλλιώς λέει πως τέτοια ζωή δεν υποφέρεται».

Η φαινομενικά απεριόριστη δύναμη των χρημάτων, δημιουργεί μία όμοια μεγέθους επιθυμία απόκτησης και συσσώρευσή τους, ενώ ταυτοχρόνως, γεννά μία πραγματικότητα που απειλεί τις παραδοσιακές ηθικές αξίες και ιδανικά. Το φάσμα των αξιών αυτών ή των κινήτρων, όπως παρουσιάζεται συγκρινόμενο με το χρήμα, μέσα από τα κείμενα των τραγωδιών, είναι ευρύτατο. Για παράδειγμα, ο Ευριπίδης σχολιάζει ότι οι άνθρωποι τιμούν τα χρήματα περισσότερο από την ελευθερία ή τη σοφία, ότι είναι επίσης, ισχυρότερα από τις λέξεις ή τους οικογενειακούς δεσμούς και βεβαίως προτιμώνται σε σχέση με την ευσέβεια. Τα πλεονεκτήματα που απορρέουν από τα χρήματα τα καθιστούν όχι απλώς επιθυμητά, αλλά το πρωταρχικό ζητούμενο, καθώς οποιαδήποτε άλλη αξία μπορεί θεωρητικά να αποκτηθεί μέσω αυτών και συνάμα όλα τα υπόλοιπα αποκτούν δευτερεύουσα σημασία⁴.

Παρατηρείται λοιπόν, ότι το χρήμα επηρεάζει βαθύτατα τις ανθρώπινες προσδοκίες και ενώ το ίδιο αποτελεί βασικό παράγοντα προόδου, ανάπτυξης του βιοτικού επιπέδου και ευημερίας, είναι ταυτόχρονα, πηγή τεράστιων οικονομικών σκανδάλων, ατασθαλιών, δωροδοκιών και καταχρήσεων, που ταραάζουν συχνά, τοπικές κοινωνίες ή ευρύτερες ομάδες πληθυσμού.

Είναι αρκετά σύνηθες το φαινόμενο, κατά το οποίο άτομα καταφεύγουν σε παράνομες ενέργειες, γοητευμένοι από το εύκολο κέρδος. Άτομα, χωρίς ηθικούς φραγμούς και ενδοιασμούς, αγνοούν τους νόμους, ρισκάρουν συνεχώς τη ζωή τους, μηχανεύονται τρόπους και καταφεύγουν σε τολμηρές επιλογές, προκειμένου να αποκτήσουν το πολυπόθητο μέσον, το χρήμα. Επιδεικνύουν μοναδική μαεστρία, μεθοδικότητα και περίσσια τεχνική δεξιότητα. Οι επιτήδειοι αυτοί, επιστρατεύουν τέχνες και τεχνικές και εφευρίσκουν νέους τρόπους, με τους οποίους μετατρέπουν το «άσημο» σε «επίσημο» και το ευτελές σε λαμπρό και πολύτιμο.

Το νόμισμα, υπό τη μορφή κέρματος, απόλυτα συνυφασμένο με την οικονομική ευρωστία και τον πλούτο, βρίσκεται στο στόχαστρο παράνομων ενεργειών ήδη από τις απαρχές του. Πολύ νωρίς απαντώνται νοθευμένα νομίσματα που έχουν ως στόχο την εξαπάτηση και την οικονομική βλάβη τρίτου, επιδιώκοντας πρωτίστως το εύκολο κέρδος για τους κατασκευαστές τους. Η μείωση του βάρους, η μικρή περιεκτικότητα σε πολύτιμο μέταλλο, η έκδοση νομισμάτων με μεγαλύτερη ονομαστική αξία σε σχέση με την εγγενή τους, είναι κάποιες από τις τεχνικές που χρησιμοποιούν οι αρχαίοι παραχαράκτες. Το πιο αξιοπρόσεκτο και συνάμα αξιοπερίεργο γεγονός,

³ Seaford, 1998, 121.

⁴ Seaford, 1998, 122.

αποτελεί ενδεχομένως, η χρήση αυτών των πρακτικών από τις ίδιες τις πόλεις, σε εποχές ατυχών πολιτικών τους επιλογών, στρατιωτικών συρράξεων και μεγάλων οικονομικών κρίσεων και αδιεξόδων. Σε κρίσιμες περιόδους, δημιουργείται σαφώς, ένα ευνοϊκό περιβάλλον για την άνθιση της παραχάραξης. Βεβαίως, περισσότερο όλων, πλήττονται οι κοπές που παρουσιάζουν την μεγαλύτερη κυκλοφορία και έχουν σημαντική ανταλλακτική αξία, με χαρακτηριστικό παράδειγμα το νόμισμα της αρχαίας Αθήνας, τη γλαύκα, το οποίο έχει υποστεί ευρύτατη παραχάραξη.

Η «εσχάτη των ποινών», η θανατική, είναι η τιμωρία για όσους συλλαμβάνονται να παραχαράττουν το νόμισμα. Ωστόσο, ακόμη και αυτή, η αυστηρότερη όλων των ποινών, δεν φαίνεται να αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα της δράσης των κιβδηλοποιών, οι οποίοι συνεχίζουν το έργο τους, φροντίζοντας ανελλιπώς να εξελίσσουν την τεχνική τους και να κατασκευάζουν όσο το δυνατόν λιγότερο ανιχνεύσιμα προϊόντα.

Αξίζει να σημειωθεί ότι στον ελλαδικό χώρο, πέραν ίσως του Πολυκράτη, τυράννου της Σάμου, του Διογένη του Σινωπέος («Κυνικού») και ελαχίστων ακόμη, οι οποίοι προΐστανται ιστοριών παραχάραξης του νομίσματος στην πόλη τους, το μέγα πλήθος των ιδιωτών κιβδηλοποιών παραμένει ανώνυμο.

Το φαινόμενο της παραχάραξης εξακολουθεί με ιδιαίτερη ένταση κατά τη Ρωμαϊκή Εποχή. Μεγαλύτερες ή μικρότερες παραγωγές κίβδηλων νομισμάτων, δεδομένων των αναλογιών και των ιστορικών συγκυριών καταγράφονται αδιάλειπτα.

Αργότερα, κυρίως στην Δυτική Ευρώπη, το αρχαίο νόμισμα, λόγω της καλλιτεχνικής αξίας του, του πολύτιμου υλικού από το οποίο είναι κατασκευασμένο και του μικρού του μεγέθους, που το κάνει εύκολα διαχειρίσιμο, γίνεται από τα πλέον περιζήτητα συλλεκτικά αντικείμενα. Ήδη από την εποχή του Μεσαίωνα, πολλοί παραχαράκτες δραστηριοποιούνται στο συγκεκριμένο είδος, στοχεύοντας στην εξαπάτηση των συλλεκτών. Εξακολουθεί ταυτοχρόνως, να υφίσταται η παραχάραξη του σύγχρονου τους, μέσου συναλλαγής.

Στα τέλη του 18^{ου} –αρχές 19^{ου} αιώνα, δρα ο δεξιοτέχνης παραχαράκτης αρχαίων νομισμάτων, Carl Wilhelm Becker, ο οποίος συνδυάζει το χειροποίητο τρόπο κατασκευής και μοναδικές μεθόδους παλαίωσης, προκαλώντας προβληματισμό στους ικανότερους των νομισματολόγων της εποχής του. Για να γίνει δε, περισσότερο πειστικός στέλνει τα κίβδηλα νομίσματα που κατασκευάζει στην Τουρκία και τα επανεισάγει με πιστοποιητικό προέλευσης από γνωστές αρχαίες τοποθεσίες. Πέραν των κίβδηλων, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα πλαστά νομίσματα, δικής του επινόησης, στα οποία ταιριάζει εικονογραφικούς τύπους και επιγραφικά στοιχεία διαφορετικών νομισμάτων⁵.

Ο ίδιος μάλιστα, σημειώνει στο ημερολόγιό του, ότι χρειαζόταν 18 ώρες δουλειάς για να ολοκληρώσει μία από τις μεγαλύτερες και πιο αριστοτεχνικές πλαστογραφίες του: τον οπισθότυπο από το δεκάδραχμο του Ακράγαντος⁶.

Από τον κατάλογο των παραχαρακτών αρχαίων νομισμάτων δε λείπουν βεβαίως και κάποια ελληνικά ονόματα. Ένας από τους γνωστότερους, ο Κωνσταντίνος Χριστοδούλου, κατασκευάζει τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, κίβδηλα νομίσματα υψηλής ποιότητας, που ακόμη και σήμερα είναι δύσκολο να αναγνωριστούν. Ο ίδιος διαθέτει μεγάλη συλλογή αρχαίων νομισμάτων, εκ των

⁵ Μυκονιάτη 2014, 142.

⁶ De Callataj 2012, 249.

οποίων τα καλύτερα διατηρημένα φυλάττει για την κατασκευή μητρών και την αναπαραγωγή τους, ενώ τα φθαρμένα τα λιώνει και προμηθεύεται την πρώτη ύλη για τα κίβδηλα που κατασκευάζει. Διαπιστώνεται ότι οι κιβδηλοποιοί αναζητούν και επινοούν απλές λύσεις, πέραν κάθε φαντασίας. Μεγάλος διώκτης του, ο Ιωάννης Σβορώνος, διευθυντής του Νομισματικού Μουσείου, την εποχή αυτή, προσπαθεί εναγωνίως να δώσει ένα τέλος στην παράνομη δράση του, χωρίς ωστόσο να στεφθεί με απόλυτη επιτυχία⁷.

Το φαινόμενο της κιβδηλείας, διαχρονικό και υπερτοπικό, παρουσιάζεται ιδιαίτερα οξυμένο στις μέρες μας. Οι κιβδηλοποιοί σήμερα, διαθέτοντας τα πλέον υπερσύγχρονα μηχανικά μέσα, παραχαράσσουν χρήματα (χαρτονομίσματα), μεγάλης ονομαστικής αξίας με ελάχιστο κόστος, προσβλέποντας σε τεράστια κέρδη. Η δράση τους θεωρείται μία από τις μεγαλύτερες μάστιγες της παγκόσμιας οικονομίας, απειλή για την οικονομική σταθερότητα και τη δημοσιονομική πολιτική του εκάστοτε κράτους και κατ' επέκταση κίνδυνος για την κοινωνική σταθερότητα και συνοχή. Παρά τις μεθοδευμένες ενέργειες των αρχών και παρά την αυστηρότητα των νόμων και των ποινών⁸, το φαινόμενο της κιβδηλείας, εξακολουθεί να απασχολεί εντόνως τη διεθνή κοινότητα.

Η παρούσα εργασία ευελπιστεί να αναδείξει όσο το δυνατόν πιο σφαιρικά, το φαινόμενο της κιβδηλείας, μέσα από την ερμηνευτική προσέγγιση της σύγχρονης έρευνας. Διαπιστώνεται, παραταύτα, ότι αρκετές πτυχές του φαινομένου παραμένουν σκοτεινές, οφειλόμενο κατά κύριο λόγο, αφενός στην έλλειψη συνοδευτικών γραπτών πηγών και αρχαίων μαρτυριών και αφετέρου στην ελλιπή τεκμηρίωση των κίβδηλων ανασκαφικών νομισμάτων, εξαιτίας της κακής σωζόμενης κατάστασής τους ή της μη ύπαρξης ανάλογου επιστημονικού ενδιαφέροντος από τους μελετητές, κυρίως σε παλαιότερες εποχές. Μείζων πρόβλημα αποτελεί βεβαίως, η παράνομη διακίνηση και εμπορία των αρχαίων νομισμάτων, λόγω της μανιώδους συλλογής τους, που τα καθιστά μακράν, τα πλέον περιζήτητα τέχνηρα, τα οποία αποσπώνται ομολογουμένως, με ιδιαίτερα ευκολία και σε τεράστιους αριθμούς, λόγω μεγέθους, κατά τη διάρκεια λαθρανασκαφών, με αναπόφευκτο αποτέλεσμα να στερείται η έρευνα, πλήθους σημαντικότητας πληροφοριών.

Η παράθεση και εξέταση περιπτώσεων παραχάραξης νομισμάτων από τις αρχές του 6^{ου} έως τα τέλη του 4ου π.Χ. αιώνα περίπου, φιλοδοξεί αφενός, να ορίσει την έννοια του κίβδηλου, να παρουσιάσει τις τεχνικές κατασκευής του και τον τρόπο κυκλοφορίας του, μέσω της ανάλυσης δεδομένων, προερχόμενων κυρίως, από μαρτυρίες αρχαίων συγγραφέων και σωζόμενων νομισμάτων από ανασκαφικές έρευνες και αφετέρου να διεισδύσει στα βαθύτερα αίτια του φαινομένου, τον τρόπο αντιμετώπισής του από την αρχαία ελληνική κοινωνία και εντέλει, να διαπιστώσει τη δυνατότητα επιτυχούς εξάλειψής του.

---

⁷ Μεταξύ των άλλων ενεργειών του, ο Σβορώνος δημοσιεύει έναν κατάλογο με τα κίβδηλα του Χριστοδούλλου, στο άρθρο του με τίτλο «C. Christodoulos et les Faussaires d'Athènes», το οποίο δημοσιεύεται το 1922, στο περιοδικό *Journal International d'archéologie numismatique*, για να προστατέψει ιδιώτες συλλέκτες και Μουσεία.

⁸ Μόλις το 1993, καταργείται στην Ελλάδα η ποινή του θανάτου, όπου νοείται η ισόβιος κάθειρξη για τη διάπραξη κιβδηλείας στο εθνικό νόμισμα, ενώ στο πλαίσιο της κοινής νομισματικής πολιτικής, η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει θεσπίσει κανόνες σχετικά με την προστασία του κοινού αλλά και των υπολοίπων νομισμάτων από την παραχάραξη και την κιβδηλεία, με σκοπό την διασφάλιση της αξίας και την περιφρούρηση της αξιοπιστίας του ενιαίου νομίσματος, του ευρώ.

Θεωρείται σκόπιμο και επιβεβλημένο, να επιχειρηθεί πρωτίστως μια εννοιολογική προσέγγιση του όρου *νόμισμα* ώστε να αποσαφηνιστεί η ιδιάζουσα σημασία του και να καταστούν απολύτως σαφή τα αίτια που οδηγούν κάποιον να το παραποιήσει, διαπράττοντας αξιόποινη πράξη.

1.2 Κερματόμορφο Νόμισμα

Η γενεσιουργός αιτία του νομίσματος, αντικείμενο χρόνιας μελέτης, πολυεπίπεδων επιστημονικών συζητήσεων και αντιφατικών απόψεων, οι οποίες επιχειρούν να προσθέσουν κάθε φορά, νέα στοιχεία και οπτική στη διερεύνηση της πολυσυνθετότητας των παραγόντων που συμβάλλουν στη δημιουργία του, διατυπώνοντας πλήθος ερμηνειών, ενίοτε ικανοποιητικών⁹.

Ο Seltman¹⁰ εύστοχα συνοψίζει τη διαδικασία δημιουργίας του νομίσματος ως εξής: «το μέταλλο, συνήθως πολύτιμο, από τη στιγμή που χρησιμοποιείται για τη διευκόλυνση της ανταλλακτικής πρακτικής θεωρείται πλέον ως μέσον συναλλαγής, το οποίο εν συνεχεία, εφόσον χρησιμοποιείται βάσει συγκεκριμένου προτύπου βάρους, μετατρέπεται σε χρήμα. Όταν σε αυτό τεθεί σφράγισμα γίνεται νόμισμα. Η πολύτιμη εγγενής μεταλλική αξία, το προκαθορισμένο βάρος και το σύμβολο ή το σφράγισμα μίας επίσημης αρχής είναι τα τρία προαπαιτούμενα για την κατασκευή του νομίσματος».

Συνεπώς, ως νόμισμα ορίζεται ένας μικρός μεταλλικός δίσκος, με συγκεκριμένες διαστάσεις, βάρος και έκτυπη παράσταση που αποκτά οικονομική αξία και καθιερώνεται ως μέσον συναλλαγής, μέσα από κανόνες που θεσπίζει, αναγνωρίζει και καθιερώνει η κοινωνία¹¹.

Απτός και αδιάψευστος μάρτυρας ενός απώτερου παρελθόντος, τέχνηργο των εικαστικών τεχνών με το μεγαλύτερο πλήθος σωζόμενων δειγμάτων, το νόμισμα, αποτελεί αντικείμενο επιστημονικής έρευνας ήδη από τον 16^ο αιώνα¹².

Χωρίς να υπολείπεται σε καλλιτεχνική αξία λόγω της μαζικής του παραγωγής, στερείται εντούτοις, πρωτοτυπίας ως προς την επιλογή της θεματολογίας και την τεχνοτροπική εξέλιξη των εικονογραφικών τύπων του, απόρροια της συνεχούς και επιμελούς κρατικής φροντίδας για την οικοδόμηση και διατήρηση μιας αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των συναλλασσόμενων.

Από τη στιγμή που η έκδοσή του γίνεται αποκλειστικό προνόμιο του κράτους, το νόμισμα μετατρέπεται σε φορέα των πολιτικών και οικονομικών πεποιθήσεων του τόπου και χρόνου κατασκευής του, τα οποία αυτομάτως το ανάγουν σε πολιτικό και υλικό σύμβολο. Οι συνεχώς μεταβαλλόμενες τοπικές και χρονικές συνιστώσες, ωστόσο, διαμορφώνουν ένα ιδιαίτερος πολυσύνθετο πλαίσιο λειτουργίας. Εξετάζοντάς το εντός του συγκεκριμένου πλαισίου, η von Reden¹³ θεωρεί ότι το νόμισμα συνδυάζει την πραγματικότητα και την ιδεολογία και αποτελεί μια ανεξάρτητη πολιτισμική αιτία που δύναται να επιφέρει ανακατατάξεις τόσο σε οικονομικό, κοινωνικό όσο και σε ιδεολογικό επίπεδο.

---

⁹ Howgego 2001, 3.

¹⁰ Seltman 1933, 1.

¹¹ Η λέξη *νόμισμα* προέρχεται ετυμολογικά από τη λέξη *νόμος* και σημαίνει οτιδήποτε καθιερώνεται από τη μακρά χρήση, συνήθεια, θεσμός (Liddell & Scott).

¹² De Callatay 2012, 235.

¹³ Von Reden 1997, 154.

Παρότι το νόμισμα δεν φέρει αποτυπωμένα τα ίχνη του κατόχου του και δεν είναι σε θέση να προσφέρει πληροφορίες για το πλήθος και το είδος των αγαθών και των υπηρεσιών που απολαμβάνει ο ίδιος χρησιμοποιώντας το, εντούτοις διαπιστώνεται ότι, του προσφέρει αγοραστική δύναμη, απελευθερώνοντάς τον από τα δεσμά της εξάρτησης. Κατ' αυτόν τον τρόπο, παρέχει για παράδειγμα, σε έναν φτωχό τη δυνατότητα ανεξαρτησίας και φυσικά περισσότερες ευκαιρίες επιβίωσης. Παρατηρείται επίσης, ότι με την ανωνυμία του νομίσματος, προσφέρεται στον καθένα η ευκαιρία να εξαγοράσει προνόμια και δύναμη, τα οποία δε μπορεί να αποκτήσει κληρονομικά. Εν ολίγοις, εφόσον κάποιος διαθέτει αρκετά χρήματα, δύναται πλέον να αποκτήσει εξουσία και πολλαπλασιάζοντάς τα, αυξάνει αναλογικά τη δύναμή του. Ο πλούτος και η εξουσία γίνονται εφικτά για όλους. Χαρακτηριστικό αποτελεί το παράδειγμα του Καλλία, του πλουσιότερου ανθρώπου της κλασικής Αθήνας, γνωστού και ως «λακκόπλουτου», αποκαλούμενου κατ' αυτόν τον τρόπο διότι έχει αμφισβητηθεί εντόνως η νομιμότητα απόκτησης του πλούτου του, γεγονός, ωστόσο, που δεν τον εμποδίζει να εμπλακεί στην πολιτική σκηνή της πόλης¹⁴.

Το χρήμα, θεωρείται ο ηθικός αυτουργός μιας νέας τάξης πραγμάτων και ο κύριος υπεύθυνος υπονόμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου και αποδυνάμωσης των παραδοσιακών δεσμών και αξιών.

Ανθρώπινη επιπόνηση που διευκολύνει τις συναλλαγές, συνυφασμένης ταυτοχρόνως, με πλήθος ψυχολογικών και κοινωνικών πολυπλοκοτήτων, που καθιστούν δυσεπίλυτες τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις για τη λειτουργία του, τις πολιτισμικές συνέπειες και την ηθική του. Οι φιλόσοφοι ασχολούνται από νωρίς με τα ηθικά ζητήματα που γεννά το χρήμα. Ο Αριστοτέλης και ο Πλάτων εστιάζουν το πρόβλημα όχι στη λειτουργία του ως μέσον συναλλαγής, αλλά ως μέσον αποθησαύρισης. Ο Αριστοτέλης μέμφεται την επιδίωξη απόκτησης και συσσώρευσης χρημάτων, ως κύριου υπευθύνου για τη διάσπαση της κοινωνίας, ενώ ο Πλάτων, προτείνει μέτρα κατά της αποθησαύρισης νομισμάτων και πολύτιμων μετάλλων.

Στην κοινή πρακτική, οι δύο λειτουργίες του νομίσματος είναι αδύνατο να διαχωριστούν, και ενυπάρχουν, έχοντας κοινές ρίζες στην συμβατικοποίηση της αξίας. Αυτό σημαίνει ότι το νόμισμα, από τη στιγμή που περιέρχεται στα χέρια κάποιου, γίνεται πηγή πλουτισμού μέχρι την επόμενη συναλλαγή, μια εννοιολογική επανάσταση, που αναγνωρίζει σε αυτό τον πλούτο και έχει ως επακόλουθο τη μανιώδη συλλογή του¹⁵. Η διαδικασία συλλογής του, σε συνδυασμό με την επιθυμία ή την ανάγκη κάποιων ιδιωτών και ενίοτε πολιτικών αρχών για μεγαλύτερο κέρδος, σηματοδοτεί την απαρχή της με κάθε τρόπο και κόστος χειραγώγησης του νομίσματος, με βασικό επιδιωκόμενο σκοπό, την μέγιστη αποκομιδή κερδών. Είναι ευνόητο ότι οι περισσότερες των χειραγωγήσεων δεν έγιναν με καλή πίστη. Η ανηθικότητα, η ατιμία και η ανθρώπινη εφευρετικότητα εκμεταλλεύονται τα οφέλη που μπορεί να αποφέρει το νομισματικό μέσο κατά τρόπο παράνομο και καταχρηστικό, σχετιζόμενες άμεσα με το μεγαλύτερο πρόβλημα που διέπει τις συναλλαγές, την απάτη. Το 4^ο π.Χ. αιώνα η Αθήνα και ενδεχομένως και άλλες ελληνικές πόλεις, στην προσπάθειά της να αντιμετωπίσει το μείζον αυτό ζήτημα και να ελαχιστοποιήσει ή τουλάχιστον να περιορίσει την πιθανότητα απάτης στις όποιου είδους συναλλαγές, τοποθετεί ειδικούς επιτηρητές: τους αγορανόμους, μετρονόμους,

¹⁴ Schaps 2004, 119-20.

¹⁵ Schaps 2004, 175-6.

σιτοφύλακες, δοκιμαστές νομισμάτων και άλλους, σε καίρια σημεία της αγοράς, στο άστυ και το λιμάνι, των οποίων ο ρόλος εστιάζεται στο να διασφαλίσουν αφενός, την τιμότητα στις συναλλαγές, καλλιεργώντας ένα πνεύμα εμπιστοσύνης, απαραίτητου για την ομαλή λειτουργία της αγοράς και αφετέρου στο να φροντίσουν για την προάσπιση των συμφερόντων και των εσόδων του κράτους¹⁶.

Η von Reden¹⁷ χαρακτηρίζει το χρήμα ως «προβληματικό σηματοδότη», επικρίνοντάς το για τη δημιουργία μιας αυξανόμενης έντασης μεταξύ αστικών και περιφερειακών σχέσεων, μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού χώρου και για την αναθεώρηση της έννοιας του *ατόμου* και της *κοινωνικής ομάδας*. Ο Seaford¹⁸ επισημαίνει την παράδοξη ικανότητα του χρήματος να προκαλεί ταυτόχρονα την *τάξη* και την *αταξία*. Υποστηρίζει δηλαδή, ότι το χρήμα λειτουργεί ως ένα οικουμενικό ισοδύναμο, ένα μοναδικό μέτρο με το οποίο σχετίζονται όλα τα αγαθά, επιφέροντας μία αλληλουχία και μία τάξη, ωστόσο λειτουργεί παράλληλα και μία άλλη σημαντική παράμετρος που δεν μπορεί να αγνοηθεί: το χρήμα παραμένει μια ανθρώπινη σύμβαση, η οποία αδυνατεί να λειτουργήσει, όταν παραβλέπονται οι κανόνες της και δεν τίθενται σαφή όρια, με φυσικό επακόλουθο, την αταξία.

Όλα αυτά φέρνουν το μελετητή που εξετάζει ένα αρχαίο νόμισμα, αντιμέτωπο με κρίσιμα ζητήματα, όπως για παράδειγμα η εξακρίβωση του φορέα κοπής του, ο ρόλος που διαδραματίζει το κράτος στη διαδικασία έκδοσης και κυκλοφορίας του, αλλά και η λειτουργία του ανθρώπινου παράγοντα, ο οποίος κατά καιρούς μπορεί να συνοδεύεται από ενθουσιασμό, παραλογισμό και παράνομα κέρδη¹⁹. Ως εκ τούτου, ο καθορισμός ενός νομίσματος ως «δόκιμου» ή «αδόκιμου» είναι πρωταρχικής σημασίας.

1.3 Διάκριση δόκιμου και κίβδηλου νομίσματος

Το νόμισμα υιοθετείται από τις ελληνικές πόλεις ως μέσον συναλλαγής τον 6^ο π.Χ. αιώνα περίπου και σχεδόν αμέσως γίνεται μονοπώλιο του κράτους²⁰. Για την κατασκευή του, αφού εγκαταλείπεται το ήλεκτρο λόγω της προβληματικής φύσης του, εφαρμόζεται ο διμεταλλισμός, χρησιμοποιείται δηλαδή κατ' αποκλειστικότητα, ο χρυσός και ο άργυρος, ακόμη κι αν αυτό έχει ως αποτέλεσμα, κάποιες από τις υποδιαίρεσεις του να παρουσιάζουν εξαιρετικά μικρό μέγεθος.

Το νομισματικό σύστημα εξελίσσεται σε μίαν οργανική μονάδα που έχει τη δική της *αρετή*. Βασίζεται σε ένα σύστημα σταθμών, καθαρότητας και υποδιαίρεσεων που ισορροπεί προσεκτικά. Επικρατούν κυρίαρχοι τύποι, χαρακτηριστικά μεγέθη και σχήματα. Η αξιοπιστία του θεμελιώνεται στα συγκεκριμένα γνωρίσματα και την οικειότητα που αποκτούν με αυτά οι συναλλασσόμενοι²¹. Για την Kurke²² η ελληνική νομισματοκοπία είναι ένα δομικό σύστημα που λαμβάνει μορφή από πρακτικά και οικονομικά ζητήματα, άμεσα συνυφασμένων και αλληλεξαρτώμενων με τη *φύση* και

¹⁶ Van Alfen 2005, 325-26.

¹⁷ Von Reden 1997, 168.

¹⁸ Von Reden 1997, 168 υποσημ. 89: Seaford, R., 1994, *Reciprocity and Ritual: Homer and Tragedy in the Developing City-State*, Oxford, 223.

¹⁹ Van Alfen 2012 a, 18.

²⁰ Schaps 2004, 179.

²¹ Buttrey 1979, 42.

²² Kurke 2009, 419.

τον νόμο, ενώ η von Reden²³ υποστηρίζει ότι είναι αποτέλεσμα κοινωνικών συμβάσεων.

Παραταύτα, κάθε πόλη υιοθετεί υποχρεωτικά ένα συγκεκριμένο σταθμητικό σύστημα που την εξυπηρετεί. Στην Αθήνα για παράδειγμα, βασική μονάδα του σταθμητικού συστήματος είναι η δραχμή, η οποία λειτουργεί ως νόμισμα και ως σταθμίο, με τέσσερις κύριες υποδιαίρεσεις: το τάλαντο, τη μνα, τη δραχμή και τον οβολό, σε μια μεταξύ τους σχέση που βασίζεται στο συνδυασμό του δεκαδικού και δωδεκαδικού συστήματος και επιτρέπει την ακριβή διαίρεση, διευκολύνοντας τους λογαριασμούς. Δεν είναι αμελητέες ωστόσο, οι περιπτώσεις σωζόμενων σταθμίων που φέρουν εγχαράξεις για αφαίρεση βάρους και εξαπάτηση²⁴.

Για το λόγο αυτό, στο νομισματοκοπείο κάθε πόλης, ελέγχεται αυστηρά το βάρος και η μεταλλική σύνθεση του νομίσματος κατά την έκδοσή του, τα οποία έχουν προηγουμένως εγκριθεί από την Εκκλησία του Δήμου. Επιπροσθέτως, οι μήτρες χαράζονται από συγκεκριμένους τεχνίτες και φυλάσσονται σχολαστικά. Συνεπώς, οι «επίσημες» κοπές νομισμάτων παράγονται μόνον, από αναγνωρισμένες αρχές και χαρακτηρίζονται από την νομιμότητα στην παραγωγική διαδικασία τους, η οποία τελεί υπό την άμεση εποπτεία και τον συντονισμό του κράτους²⁵. Κατ' αυτόν τον τρόπο η πόλη, ως εκδούσα αρχή, εγγυάται για την συνέπεια και την αξιοπιστία, τη *bona fide*, του νομισματικού της μέσου.

Παράλληλα, η πόλη θεσμοθετεί κανόνες, με τους οποίους γίνεται σαφής καθορισμός του «δόκιμου» νομίσματος, του νομίσματος δηλαδή που γίνεται επίσημα αποδεκτό εντός της χωρικής της επικράτειας. Ρυθμίζει επίσης, το εύρος των ορίων κυκλοφορίας του και στο πλαίσιο των επικρατούντων πολιτικο-οικονομικών συνθηκών, προτείνει την αποδοχή, τον περιορισμό ή τον αποκλεισμό της κυκλοφορίας ξένων νομισμάτων. Έχει την απόλυτη δικαιοδοσία να ορίσει την νομική υπόσταση του νομίσματος και δυνάμει αυτής της εξουσίας μπορεί θεωρητικά να χαρακτηρίσει «δόκιμα», οποιαδήποτε νομίσματα. Σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα, συμβαίνει να χαρακτηρίζει «δόκιμα», τα επάργυρα ή υποτιμημένα νομίσματα²⁶.

Γίνεται αντιληπτό ότι η *νομισματική παραγωγή* και η *νόμιμη υπόσταση* είναι δύο απολύτως διακριτές έννοιες, οι οποίες ενδέχεται να μην ταυτίζονται κατά την έκδοση μιας «επίσημης» κοπής. Ο βαθμός της μεταξύ τους απόκλισης ή σύγκλισης, εξαρτάται κατά κύριο λόγο, από την επικράτηση της οικονομικής δυσπραγίας ή της ηθικής τάξης.

Οι προθέσεις των αρχών δεν είναι πάντα τόσο έντιμες, όσο πιστεύεται και κάποιες πόλεις, χωρίς τον παραμικρό ηθικό ενδοιασμό, διακυβεύουν τη σταθερότητα και τη φήμη του νομίσματός τους στο βωμό του κέρδους, χωρίς αυτό να επηρεάζει βεβαίως, την 'νόμιμη' υπόστασή του²⁷. Φαίνεται ότι εναπόκειται στη διακριτική ευχέρεια των αρχών, να ρυθμίσουν το περιθώριο κέρδους που θα αποκομίσουν από την έκδοση του

²³ Von Reden 1997,154.

²⁴ Βασιλοπούλου 1996, 41, 43.

²⁵ Schaps 2004, 181, Van Alfen 2005, 325.

²⁶ Van Alfen 2005, 324-25.

²⁷ Σε τέτοιες περιπτώσεις η πόλη έρχεται αντιμέτωπη με σοβαρά ηθικά ζητήματα αλλά κυρίως με τη πιθανότητα δημοσιοποίησης του γεγονότος, γνωρίζοντας ότι θα έχει πιθανότατα, καταστροφικές συνέπειες για την οικονομία της. Σε ενδεχόμενη δημοσιοποίηση, επιβάλλονται σχεδόν πάντα αντίμετρα.

νομίσματος τους²⁸, εκτιμώντας τις δημοσιονομικές τους ανάγκες. Ο Picard παρατηρεί ότι αυτή η υπερτίμηση, όσο ασήμαντη κι αν είναι, προσφέρει πάντα μια δυνατότητα μεγαλύτερης διεύρυνσης, όπως χαρακτηριστικά συμβαίνει με τα λεγόμενα *πονηρά χαλκία*, στα τέλη του 5ου π.Χ. αιώνα, στην Αθήνα, η οποία εκμεταλλεύεται στο έπακρο αυτό το περιθώριο. Η παγιωμένη αντίληψη, βάσει της οποίας οι αρχές είναι ο αποκλειστικός φορέας θεμελίωσης και προάσπισης της εμπιστοσύνης του νομισματικού μέσου, έχει επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό την οπτική εξέτασης των μελετητών, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί μία έντονη δυσπιστία εκ μέρους τους και μία άρνηση στο να αποδεχτούν ότι η πόλη μπορεί να υποπέσει στο πειρασμό και να νοθεύσει το νόμισμά της, προβάλλοντας τη βαθιά πεποίθηση ότι δεν συνάδει με τον κυρίαρχο ρόλο της. Περιπτώσεις «επίσημων» νοθευμένων ή υποτιμημένων νομισμάτων, τα οποία έχουν κοπεί από τις μήτρες του νομισματοκοπείου της πόλης, χαρακτηρίζονται από τους μελετητές «δοκιμαστικές κοπές» ή «προϊόντα ασυνειδήτων τεχνιτών του νομισματοκοπείου που έχουν τη δυνατότητα να κόβουν υψηλής ποιότητας κίβδηλα», σε μια προσπάθεια τους να αποστασιοποιηθούν και να απαλλάξουν τις αρχές από την ευθύνη. Φυσικά, δεν είναι όλα τα επάργυρα και υποτιμημένα νομίσματα, επίσημες εκδόσεις. Συνήθως, οι μαρτυρίες είναι ελλιπείς ή ανύπαρκτες για να γίνει σωστός διαχωρισμός ανάμεσα σε αυτές και τα κίβδηλα, αλλά σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να εξετάζονται και να αξιολογούνται με ευρύτητα πνεύματος ώστε να μην στερείται η έρευνα από γόνιμα συμπεράσματα²⁹.

Τα κίβδηλα νομίσματα κυκλοφορούν παράλληλα με τις επίσημες κοπές και σε κάποιες των περιπτώσεων ελάχιστα διαφέρουν από αυτές.

Ο Ιούλιος Πολυδεύκης (Pollux) στο έργο του *Ονομαστικόν*, βιβλίο III, 86, είδος λεξικού που έχει γραφτεί τον 2^ο μ.Χ. αιώνα, δίνει τον ορισμό του δόκιμου και κίβδηλου νομίσματος:

«Περί ἀργυρίου δοκίμου και κιβδήλου.

Ἀργύριον δόκιμον, ἐπίσημον, γνήσιον, καθαρὸν, ἀμιγές, ἄκρατον, ἔντυπον. ἀκριβές, νόμιμον, ἀκέραιον, ἀδιάφθορον, ἄδολον, ἄχραντον, ἀνεπιβούλευτον, τό δέ ἐναντίον, παράσημον, παρασεσημασμένον, κεκιβδηλευμένον. ἀφ' οὗ καί τό πρᾶγμα, κιβδηλεία, καί κιβδηλεύματα, παρά Πλάτωνι, ὥσπερ καί ὁ κιβδηλεύων. παρατετυπωμένον, παρακεχαραγμένον, ἄσημον, ὑπόχαλκον, παρεγκεκραμένον».

Είναι γενικά αποδεκτό ότι ο όρος *κίβδηλος* προέρχεται ετυμολογικά από το *κίβδος*, το οποίο σημαίνει σκωρία μετάλλου³⁰. Ερμηνεύεται ως ο *νοθευμένος, νόθος, αχρείος, πλαστός* (Liddell & Scott).

Απαντάται για πρώτη φορά στα μέσα του 6^{ου} π.Χ. αιώνα, στην ελεγειακή ποίηση του Θέογνι:

Στιχ 117-24 « **κίβδηλου** δ' ἀνδρὸς γνῶναι χαλεπώτερον οὐδὲν
Κύρν' οὐδ' εὐλαβίης ἐστὶ περὶ πλέονος.
χρυσοῦ **κίβδηλοιο** καὶ ἀργύρου ἀνσχετὸς ἄτη
Κύρνε, καὶ ἐξευρεῖν ῥᾶδιον ἀνδρὶ σοφῷ·
εἰ δὲ φίλου νόος ἀνδρὸς ἐνὶ στήθεσσι λελήθη

²⁸ Figueira 1998, 360: η υπερτίμηση του νομίσματος, οφειλόμενη στο κέρδος που αποκομίζει η εκδόουσα αρχή από τα *ἐξόδα κοπής*, - εκδοτικό προνόμιο-, τα οποία στην περίπτωση της Αθήνας ανέρχονται σύμφωνα με τους περισσότερους μελετητές σε τρεις δραχμές ανά μνα, ενώ κατ' άλλους σε πέντε δραχμές, αποτελεί τον πρωταρχικό λόγο ύπαρξης της νομισματοκοπίας.

²⁹ Van Alfen 2005, 327-28.

³⁰ Levine 1983, 128.

ψυδρὸς ἐών, δόλιον δ' ἐν φρεσὶν ἦτορ ἔχη,
τοῦτο θεὸς **κίβδηλότατον** ποίησε βροτοῖσιν,
καὶ γνῶναι πάντων τοῦτ' ἀνηρότατον.»

Στο συγκεκριμένο απόσπασμα ο Θέογνις μέμφεται της πλαστότητας του ανθρώπινου χαρακτήρα, συγκρίνοντάς τον με το ψεύτικο νόμισμα, θέλοντας να δώσει μεγαλύτερη έμφαση και βαρύτητα. Η λέξη *κίβδηλος* χρησιμοποιείται εν προκειμένω, αλληγορικά, ωστόσο αντικατοπτρίζει μια εικόνα από την καθημερινή ζωή της εποχής του ποιητή. Το νόμισμα έχει ήδη διεισδύσει σε μεγάλο βαθμό στη ζωή του ανθρώπου, εφόσον έχει ενσωματωθεί πλήρως στα δεδομένα της εποχής και έχει παρέλθει αρκετός χρόνος ώστε να συνειδητοποιήσει την αξία του και να μεθοδεύσει την νοθεία του. Είναι αυταπόδεικτο ότι τον 6^ο π.Χ. αιώνα το κίβδηλο νόμισμα αποτελεί μια πραγματικότητα.

Το κίβδηλο νόμισμα έχει θεωρηθεί αντικείμενο ήσσονος σημασίας και εξετάζεται συνήθως συμπληρωματικά από τους μελετητές, οι οποίοι, ειδικά την πρώτη περίοδο έρευνας του, κατά την οποία δε διαθέτουν τα κατάλληλα μέσα, δεν κατανοούν απολύτως τον τρόπο κατασκευής του και παρουσιάζονται συγκεχυμένοι στον ορισμό που επιχειρούν να δώσουν.

Ο Babylon³¹ στις αρχές του 20ου αιώνα, χαρακτηρίζει ως κίβδηλα, τα νομίσματα που κατασκευάζονται από πυρήνα (anima) βασικού μετάλλου, όπως ο χαλκός, ο σίδηρος ή ο κασσίτερος, ο οποίος καλύπτεται εξολοκλήρου από λεπτό φύλλο αργύρου ή σπανιότερα χρυσού, κομμένα ταυτόχρονα. Τα αποκαλεί *fouillée* και επισημαίνει ότι απαντώνται στη βιβλιογραφία, ως *nummi mixti, subaerati* και *pelliculati*. Σπεύδει ωστόσο, να τα διακρίνει από τα επάργυρα, αυτά δηλαδή που έχουν εμποτιστεί σε μάζα λιωμένου αργύρου, μια διαδικασία που οι αρχαίοι περιγράφουν ως *tingere, inficere monetam*, χωρίς να δίνει περαιτέρω εξηγήσεις για το είδος του μετάλλου από το οποίο είναι κατασκευασμένος ο πυρήνας του. Ο Babylon, διακρίνει τα κίβδηλα νομίσματα σε δύο τελείως ξεχωριστές κατηγορίες, καθώς συγγέει τις διαφορετικές τεχνικές που χρησιμοποιούνται για την παραχάραξη των αρχαίων νομισμάτων.

Η αδυναμία που παρατηρείται στην καθιέρωση ενιαίας ορολογίας και η έλλειψη εννοιολογικής συνάφειας και σαφήνειας, λόγω της πολυπλοκότητας του θέματος, είναι ένα μείζον πρόβλημα στη νομισματική και ίσως ένας από τους βασικούς λόγους που δημιουργείται ασυνέπεια στην έρευνα. Το ίδιο 'ψεύτικο' νόμισμα απαντάται στην ελληνική βιβλιογραφία με τους όρους: *αντίγραφο, πλαστό, κίβδηλο*, ενώ στη διεθνή, χρησιμοποιούνται συνήθως οι όροι *plated, forgeries, counterfeits, fouillée, subaerati* και άλλοι. Είναι σύνηθες το φαινόμενο και ενδεικτικό της κατάστασης, ο μελετητής να αναφέρεται με διαφορετικούς όρους για το ίδιο νόμισμα στο αυτό κείμενο. Η κακή χρήση των όρων και η ασυνέπεια δύναται να διαστρεβλώσουν το πραγματικό γεγονός και δώσουν μια λανθασμένη ερμηνευτική για τις αρχές της αρχαίας οικονομίας και τις ανταλλακτικές πρακτικές³².

Ο van Alfen³³ έχοντας εντυπώσει στο θέμα και επισημαίνοντας το πρόβλημα, δίνει μια πιο απτή ερμηνεία για το *κίβδηλο νόμισμα*, ως: «το ιδιωτικά κατασκευασμένο

³¹ Babylon 1901, 633.

³² Van Alfen 2005, 323.

³³ Van Alfen 2005, 337.

νόμισμα, μικρής εγγενούς αξίας, το οποίο αντιγράφει πιστά τα εξωτερικά χαρακτηριστικά του επίσημου νομίσματος με σκοπό το δόλιο κέρδος».

Άρα, η κίβδηλεια είναι η παράνομη ενέργεια, κατά την οποία ηθελημένα νοθεύεται το πολύτιμο μέταλλο του νομίσματος με κράμα ή μειώνεται το βάρος του, αποφέροντας σημαντικό οικονομικό όφελος στον κατασκευαστή του.

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να επιχειρηθεί η εννοιολογική προσέγγιση των όρων: *κίβδηλος*, *αντίγραφο* και *απομίμηση* και η αποσαφήνισή τους για την αποφυγή περαιτέρω παρανοήσεων. Το μεταξύ τους κοινό εστιάζεται στην προσπάθεια που καταβάλλεται, ώστε να παραχθεί ένα προϊόν πανομοιότυπο με το πρότυπό του. Η βασική διαφορά τους έγκειται στο γεγονός ότι το *κίβδηλο* εξ αρχής, από το στάδιο της κατασκευής του, εμπεριέχει την πρόθεση της εξαπάτησης, ενώ το *αντίγραφο* και η *απομίμηση*, αναπαράγουν το πρότυπό τους με σκοπό να το κάνουν ευρύτερα γνωστό. Τα δύο τελευταία ποτέ δεν επιδεικνύονται ως γνήσια. Ωστόσο εάν κάποιος, από άγνοια ή πρόθεση, τα παρουσιάσει ως αυθεντικά, τότε αυτομάτως υποπίπτουν στην κατηγορία του κίβδηλου. Ένα νόμισμα για παράδειγμα, το οποίο δεν εκδίδεται από το επίσημο νομισματοκοπείο, ακόμη και αν έχει κατασκευαστεί με την ίδια περιεκτικότητα σε πολύτιμο μέταλλο, το ίδιο μέγεθος, βάρος και σφραγίδα, με αυτά της επίσημης έκδοσης θεωρείται κίβδηλο, γιατί διαφεύγει των νόμιμων διαδικασιών και του ελέγχου της κρατικής αρχής, διαταράσσοντας και υπονομεύοντας το σχεδιασμό της κοινωνικής λειτουργίας. Από τη στιγμή που οι μηχανισμοί της παραγωγής και του εμπορίου άγονται και φέρονται από την ανθρώπινη ευρηματικότητα και ραδιουργία, θεωρείται βέβαιο ότι ο αρχαιολόγος που θα φέρει στο φως ένα νόμισμα, κατά τη διάρκεια ανασκαφικών ερευνών και εφόσον αυτό δε φέρει περαιτέρω διακριτά στοιχεία, δεν θα είναι σε θέση να ξεχωρίσει εάν πρόκειται για αρχαίο αντίγραφο, απομίμηση ή κίβδηλο³⁴.

Εξαιρετικά λεπτή αποδεικνύεται η διαχωριστική γραμμή μεταξύ των όρων: *κίβδηλο* και *πλαστό*. Χρησιμοποιούνται συχνά ως ταυτόσημοι, ενώ κατά βάση, το νοηματικό τους περιεχόμενο είναι παρεμφερές και συχνά η λανθασμένη χρήση τους επιφέρει σύγχυση. Ως *πλαστό* ορίζεται το: *κατασκευασμένο, παραποιημένο, ψευδές* (Liddell & Scott). Χαρακτηρίζεται από την υπερβολή στις επινοήσεις και υπερβαίνει συνήθως τα όρια του προτύπου του, χρησιμοποιώντας λιγότερο ή περισσότερο τα τεχνικά, δομικά, εικονογραφικά και υφολογικά του στοιχεία. Η πλαστογραφία θεωρείται πιο 'δημιουργική' διαδικασία, καθώς η ευρηματικότητα του πλαστογράφου κάθε φορά μπορεί να παράγει ένα διαφορετικό αποτέλεσμα. Ακόμη κι αν αυτό το αποτέλεσμα είναι εξαιρετικό από αισθητικής άποψης, το πλαστό ποτέ δε γίνεται αποδεκτό, από τη στιγμή που προσβάλλει την ηθική τάξη πραγμάτων, έχοντας ως στόχο την εξαπάτηση³⁵.

Το ίδιο «ψεύτικο» νόμισμα μπορεί να αναφέρεται σε μια μελέτη, ως «πλαστό» ή «κίβδηλο», ωστόσο δεν δύναται να είναι και τα δύο, διότι το κίβδηλο φέρεται ως το ακριβές αντίγραφο του αρχαίου νομίσματος στην εξωτερική του τουλάχιστον, μορφή και διαφέρει από αυτό, ως προς το βάρος ή η μεταλλική του σύνθεσή. Εάν πάλι, στο ίδιο νόμισμα έχει συνδυαστεί ο εμπροσθότυπος και ο οπισθότυπος δύο διαφορετικών αρχαίων νομισμάτων, τότε πρόκειται για «πλαστό»³⁶. Τα πλαστά νομίσματα

³⁴ Μυκονιάτη 2014, 44-45.

³⁵ Μυκονιάτη 2014, 47.

³⁶ Μυκονιάτη 2014, 18.

ενδέχεται να απεικονίζουν αλλοιωμένους μύθους ή να είναι υβριδικά κομμάτια που συνδυάζουν τον εμποσθότυπο και οπισθότυπο από νόμισμα διαφορετικής χρονικής περιόδου³⁷.

Κοινό χαρακτηριστικό και των δύο αυτών όρων, είναι ότι ενυπάρχει η έννοια της απάτης. Η συνηθέστερη μορφή της, αφορά στην εκ προθέσεως εξαπάτηση ιδιωτών ή συλλεκτών, από τον ίδιο τον πλαστογράφο ή κίβδηλοποιό, κυρίως για οικονομικό όφελος. Δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις που εμπλέκεται ένα τρίτο άτομο, το οποίο προσπαθεί να πιστοποιήσει και να προωθήσει ως αυθεντικό, ένα έργο που κατασκευάστηκε ως νόμιμο αντίγραφο. Βεβαίως, υπάρχουν και περιπτώσεις που η εξαπάτηση διαπράττεται από άγνοια και αφορά ιδιώτες, εκτιμητές έργων τέχνης ή μελετητές που αξιολογούν εσφαλμένα ένα πλαστό ή κίβδηλο έργο ως γνήσιο και το διαχειρίζονται ως τέτοιο.

Για τη μελέτη του υλικού ίσως είναι χρήσιμο να σημειωθεί η αντιστοίχιση των όρων μεταξύ ελληνικής και αγγλικής ορολογίας: ο όρος «πλαστός» αντιστοιχεί στον αγγλικό όρο «forgery», ενώ ο όρος «κίβδηλος» στον αγγλικό όρο «counterfeit»³⁸.

Το υλικό που αφορά στα κίβδηλα νομίσματα άφθονο, αλλά και τόσο παλαιό, όσο το πρώτο ‘γνήσιο’ νόμισμα.

---

³⁷ Crawford 1968, 59.

³⁸ Μυκονιάτη 2014, 19-20.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Η ΠΡΩΤΗ ΠΑΡΑΧΑΡΑΞΗ ΤΟΥ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΣ

2.1 Κίβδηλα νομίσματα από ήλεκτρο

Τα πρώτα νομίσματα εμφανίζονται στη Δυτική Μικρά Ασία στα τέλη του 7^{ου} π.Χ. αιώνα περίπου³⁹. Σχεδόν μετά βεβαιότητας, κόβονται στις Σάρδεις πρωτεύουσα της Λυδίας και πολύ σύντομα υιοθετούνται από τις γειτονικές περιοχές και κυρίως την Ιωνία, η οποία βρίσκεται πιθανότατα, υπό τον έλεγχο των Λυδών⁴⁰. Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, οι Λυδοί είναι αυτοί που κατασκευάζουν πρώτοι, νόμισμα. Το αρχαιότερο δείγμα, χρονολογούμενο το 560 π.Χ. περίπου, προέρχεται από θησαυρό νομισμάτων, ο οποίος ανακαλύπτεται κατά τη διάρκεια ανασκαφών, στο ναό της Αρτέμιδος στην Έφεσο⁴¹. Ο θησαυρός αποτελείται από νομίσματα, κατασκευασμένα από ήλεκτρο, από «λευκό χρυσό» όπως το αποκαλούν στην αρχαιότητα⁴², ένα φυσικό κράμα από χρυσό και άργυρο, που περισυλλέγεται στις όχθες του ποταμού Πακτωλού.

Οι απόψεις των ερευνητών δίστανται αναφορικά με τα αίτια δημιουργίας των πρώτων νομισμάτων. Σύμφωνα με την επικρατούσα θεωρία, η αρχή της νομισματοκοπίας οφείλεται στην ανάγκη σταθεροποίησης τους βάρους του νομίσματος, μια πρακτική σύμβαση που διευκολύνει τις συναλλαγές.

Ο Price προτείνει, ότι το ήλεκτρο έχει επιλεγεί ως μέταλλο για την κατασκευή των πρώτων νομισμάτων λόγω της κερδοφορίας του και τεκμηριώνει την άποψη του υποστηρίζοντας ότι το τυποποιημένο μέγεθος αυτών των κερμάτων δεικνύει ότι το καθένα έχει μια σταθερή, γενικά αποδεκτή αξία, η οποία δεν πρέπει να είναι χαμηλότερη από το υψηλότερο σημείο της κλίμακας της εγγενούς αξίας του⁴³.

Σύμφωνα με άλλη άποψη, η γένεση του νομίσματος αποδίδεται στην πολύ ιδιαίτερη και προβληματική φύση του ήλεκτρου⁴⁴.

Ο Bogaert⁴⁵ παρατηρεί ότι το ήλεκτρο στη φυσική του κατάσταση [Εικ.1], πέραν του χρυσού, περιέχει προσμίξεις και άλλων μετάλλων και μεταλλοειδών, όπως ασήμι, χαλκό, σίδηρο, τελλούριο, βισμούθιο, αντιμόνιο, υδράργυρο και πλατίνα, των οποίων το ποσοστό μπορεί να ανέλθει στο 43% της σύνθεσής του. Εφόσον σε ένα οποιοδήποτε αντικείμενο ή νόμισμα, το συνολικό ποσοστό των προσμείξεων υπερβαίνει την προαναφερόμενη τιμή, τότε το κράμα έχει υποστεί κατεργασία και θεωρείται τεχνητό.

Ο Kroll και ο Konuk⁴⁶ διαπιστώνουν, ότι το φυσικό ήλεκτρο είναι ένα κράμα, του οποίου αφενός, οι αναλογίες σε χρυσό και άργυρο είναι μεταβλητές και αφετέρου η περιεκτικότητα σε χρυσό επιδέχεται αλλοίωση με την προσθήκη αργύρου, γεγονός που το καθιστά το πλέον ακατάλληλο μέταλλο για την κατασκευή νομίσματος και κάθε νομισματική ανταλλαγή. Το νόμισμα από ήλεκτρο θα πρέπει να ζυγίζεται συστηματικά σε κάθε συναλλαγή και να εξετάζεται ενδελεχώς το αποτόπωμα που

³⁹ Wallace 1987, 385 υποστηρίζει ότι τα πρώτα νομίσματα κόβονται περίπου το 600 π.Χ., Schaps 2004, 95-96, Konuk 2012, 48, Bresson 2009, 72: αναφέρει ότι χρονολογούνται γύρω στο 600 π.Χ. ή λίγο αργότερα γύρω στο 590-580 π.Χ.

⁴⁰ Konuk 2012, 48.

⁴¹ Howgego 2001, 2-3, Schaps 2004, 95.

⁴² Ηρόδοτος Ιστορία 1.50.2.

⁴³ Wallace 1987, 390.

⁴⁴ Wallace 1987, 386.

⁴⁵ Bogaert 1976, 6.

⁴⁶ Kroll 2008, 18, Konuk 2012, 44.

αφήνει στη λυδία λίθο, ώστε να εξακριβωθεί ο βαθμός γνησιότητας και να πιστοποιηθεί η εγγενής του αξία. Ο Kroll⁴⁷ μάλιστα επισημαίνει ότι στην περιοχή της Λυδίας, τα νομίσματα από ήλεκτρο έχουν κοπεί από τεχνητό κράμα, σε αναλογία μίξης: 55% χρυσό περίπου και 44% άργυρο και αν αυτά, που το θεωρεί πολύ πιθανό, έχουν ανταλλαχθεί με την αξία που θα αποκτούσαν, εάν κατασκευάζονταν από φυσικό ήλεκτρο (71% χρυσό και 27% άργυρο), τότε η εκδούσα αρχή έχει αποκομίσει ένα κέρδος της τάξης του 15-20%.

Ο Le Rider συμφωνεί ότι οι εκδούσες αρχές, νοθεύουν το φυσικό κράμα με άργυρο και κατόπιν κόβουν κέρματα «πλήρους αξίας», αποκομίζοντας σημαντικό κέρδος για το καθένα από αυτά. Σε μια χούφτα νομίσματα από ήλεκτρο εξάλλου, διαπιστώνεται διαφορά στο χρωματικό τόνο του κίτρινου, υποδηλώνοντας δυσαναλογία στην περιεκτικότητά τους σε χρυσό. Δεδομένου ότι δεν είναι πρακτικό σε κάθε συναλλαγή, να ελέγχονται σχολαστικά όλα τα νομίσματα με τη χρήση της λυδίας λίθου, είναι αποδεκτή κάποια ποσότητα συμβατικής υπερτίμησης των νομισμάτων, η οποία θα μπορούσε να απορροφήσει διακυμάνσεις της εγγενούς τους αξίας. Επισημαίνεται δε, ότι έστω και μια μικρή διαφοροποίηση στην ποσότητα του χρυσού, μπορεί να μεταβάλλει ουσιαστικά αυτή την αξία⁴⁸.

Ο Wallace⁴⁹ ακολουθώντας την ίδια συλλογιστική, διαπιστώνει ότι: «παρατηρείται σημαντική διαφοροποίηση στην απόχρωση των νομισμάτων με περιεκτικότητα 60% αργύρου και αυτών με περιεκτικότητα 40%, με αποτέλεσμα να μην αποτελούν πλέον τυποποιημένες κοπές, αλλά αφορμή για ατελείωτες αμφιβολίες και διαφωνίες».

Ο Schaps⁵⁰ σημειώνει ότι τα πρώτα νομίσματα, δεν είναι απλά δίσκοι από ήλεκτρο, ο οποίος λαμβάνεται στη φυσική του μορφή από τον ποταμό Πακτωλό, αντιθέτως περιέχουν σαφώς μικρότερη αναλογία χρυσού σε σχέση με το φυσικό κράμα. Το φυσικό κράμα είναι το ίδιο, σημαντικά μεταβλητό στην σύσταση του. Περιέχει άργυρο που κυμαίνεται από 17% έως 24 %, ενώ το υπόλοιπο δεν είναι εξολοκλήρου χρυσός, αλλά είναι εμπλουτισμένο και με άλλα στοιχεία. Καταλήγει, υποστηρίζοντας ότι πρόκειται για μια βασιλική απάτη, με την οποία το νομισματοκοπείο του βασιλιά καταφέρνει να θέτει σε κυκλοφορία νομίσματα, τα οποία, ενώ έχει πιστοποιήσει με σφραγίδα για την καθαρότητα της μεταλλικής τους σύνθεσης, δηλαδή ως καθαρό ήλεκτρο, είναι στην πραγματικότητα υποτιμημένα, καθώς έχουν νοθευτεί με μεγαλύτερη ποσότητα αργύρου, από την επιτρεπτή.

Ο Bolin⁵¹ είναι ιδιαίτερα καυστικός σχολιάζοντας τη δημιουργία των πρώτων νομισμάτων από ήλεκτρο: «Η μεγάλη αντίθεση μεταξύ εικόνας και πραγματικότητας- από τη μια, η φροντίδα με την οποία ελέγχεται το βάρος των νομισμάτων και η υποτιθέμενη ίση αξία τους και από την άλλη, το εξαιρετικά διαφορετικό ποσοστό χρυσού και η αδυναμία ελέγχου του- καθιστά δυνατό να θεωρήσουμε την εισαγωγή της νομισματοκοπίας ως υποκρισία, ως μια μεγάλης κλίμακας απάτη».

Παρατηρείται ότι οι απόψεις των μελετητών συγκλίνουν απόλυτα. Η υπερτίμηση αποτελεί ένα σοβαρότατο κίνητρο για να κοπούν τα πρώτα νομίσματα από ήλεκτρο,

---

⁴⁷ Kroll 2008, 18, υποσημ. 21.

⁴⁸ Mackil-van Alfen 2006, 217.

⁴⁹ Wallace 1987, 388.

⁵⁰ Schaps 2004, 98-9.

⁵¹ Bolin 1958, 36.

μετατρέποντάς τα σε μια πολύ επικερδή επιχείρηση για το κράτος⁵². Το κέρδος είναι σχεδόν πάντα η απάντηση για τις όποιες οικονομικές ατασθαλίες.

Παρότι δεν είναι γνωστή η ονομαστική αξία, με την οποία εκδίδονται και κυκλοφορούν τα πρώτα νομίσματα και δε μπορεί να καθοριστεί επακριβώς το οικονομικό όφελος των αρχών, θα πρέπει να θεωρηθεί πιθανό το γεγονός ότι, οι αρχές επωφελούνται ακόμη περισσότερο της χαοτικής κατάστασης, που προκαλείται στις συναλλαγές μέχρι να σταθεροποιηθεί η ισοτιμία του χρυσού με τον άργυρο και η εγγενής αξία του νομίσματος, θέτοντας σε κυκλοφορία για μακρό διάστημα, νομίσματα από ήλεκτρο άγνωστης και διαφορετικής σύνθεσης που θα απαιτούσε εκτενείς ελέγχους για την επιβεβαίωση της πραγματικής τους αξίας.

Το νοθευμένο κράμα ωστόσο, αποτελεί μία μορφή παραχάραξης του νομίσματος. Μία δεύτερη, περισσότερο επικερδής κάνει την εμφάνισή της την ίδια περίπου περίοδο και πιθανότατα οφείλεται στη δραστηριοποίηση ιδιωτών κιβδηλοποιών, οι οποίοι επιθυμώντας να αποκομίσουν το μεγαλύτερο δυνατό κέρδος, κατασκευάζουν κίβδηλα νομίσματα, με πυρήνα από χαλκό ή άργυρο και επικάλυψη από ήλεκτρο [Εικ. 2].

Ωστόσο, παρά τα σοβαρότατα προβλήματα που διαφαίνονται ήδη από τα πρώτα χρόνια κυκλοφορίας του νομίσματος και για τα οποία δε διασώζονται περαιτέρω μαρτυρίες, όπως δεν διασώζονται μαρτυρίες για τον τρόπο επιβολής του ή την αντιμετώπιση και τους χειρισμούς εκ μέρους των αποδεκτών του, κατορθώνει και καθιερώνεται ως το κατεξοχήν μέσον συναλλαγής σε πολλές πόλεις της Δ. Μικράς Ασίας.

Μεταξύ αυτών και πέντε ελληνικές πόλεις, η Κύζικος, η Έφεσος, η Μίλητος, η Φώκαια και η Σάμος αποτελούν σημαντικά κέντρα παραγωγής νομισμάτων από ήλεκτρο, μέχρι τα μέσα του 6^{ου} π.Χ. αιώνα περίπου⁵³.

Μία εξ αυτών, η Σάμος, ήδη το 600 π.Χ. περίπου, εκδίδει νομίσματα, των οποίων η περιεκτικότητα σε χρυσό παρουσιάζει αξιοσημείωτες διαφοροποιήσεις⁵⁴.

Ο Konuk⁵⁵, μελετά δύο θησαυρούς με νομίσματα από ήλεκτρο, οι οποίοι έχουν βρεθεί στη Σάμο, κατά τα έτη 1894 και 1998. Με τη μέθοδο ανάλυσης ενεργοποίησης πρωτονίων εξετάζει συνολικά 30 νομίσματα, εκ των οποίων τα 18 ανήκουν στον πρώτο θησαυρό και τα 12 στο δεύτερο, και καταγράφει σε δύο πίνακες (ΠΙΝΑΚΑΣ 1 και ΠΙΝΑΚΑΣ 2)⁵⁶ τα ποσοστιαία αποτελέσματα των πέντε βασικών συστατικών στοιχείων του κράματος τους: χρυσού, αργύρου, χαλκού, κασσίτερου και μολύβδου, εξάγοντας τα παρακάτω σημαντικά συμπεράσματα:

-τα αποτελέσματα των μετρήσεων δείχνουν ότι, ενώ το βάρος των νομισμάτων είναι αρκετά σταθερό και τυποποιημένο, με αμελητέες διαφοροποιήσεις ανάμεσά τους, η σύστασή τους διαφέρει αισθητά. Το ποσοστό του χρυσού παρουσιάζει τεράστια απόκλιση, με τιμές να κυμαίνονται από 83,9% έως 46,4%. Τα νομίσματα Νο 1 και Νο 7 από το θησαυρό του 1998, έχουν το ίδιο βάρος και την ίδια ονομαστική αξία, αλλά παρουσιάζουν τεράστια διαφορά στην εγγενή τους αξία, καθώς το Νο 7 περιέχει 83,9% χρυσό, ενώ το Νο 1 μόλις 48%.

⁵² Van Alfen 2012 a, 21, Kroll 2011, 231.

⁵³ Van Alfen 2014, 22.

⁵⁴ Konuk 2005, 43.

⁵⁵ Konuk 2005, 50.

⁵⁶ Konuk 2005, 49.

-τα νομίσματα Νο 1 από το θησαυρό του 1998 και L3982 από το θησαυρό του 1894, είναι κομμένα από την ίδια μήτρα, από τη στιγμή που φέρουν ίδιο αποτύπωμα. Θεωρητικά κόβονται την ίδια χρονική περίοδο ή τουλάχιστον με πολύ μικρή χρονική απόκλιση μεταξύ τους και θα περίμενε κανείς να έχουν την ίδια μεταλλική σύνθεση. Τα αποτελέσματα ωστόσο δείχνουν ότι, το Νο 1 έχει τη μικρότερη περιεκτικότητα σε χρυσό σε σχέση με τα συνανήκοντα νομίσματα (48.0 %), ενώ το L3982 έχει τη μεγαλύτερη περιεκτικότητα σε χρυσό (80,6%) με σχέση με τα δικά του συνανήκοντα. Ο Konuk καταλήγει εύλογα στο συμπέρασμα ότι κυκλοφορούν ταυτόχρονα νομίσματα από φυσικό και τεχνητό ήλεκτρο.

- τα νομίσματα με την μεγαλύτερη ονομαστική αξία από το θησαυρό του 1894, παρουσιάζουν τη μικρότερη περιεκτικότητα σε χρυσό, ενώ δε συμβαίνει το ίδιο με τις μικρότερες υποδιαίρεσεις, παρά το γεγονός ότι απαιτούν μεγαλύτερο οικονομικό κόστος για την παραγωγή τους.

Ο Konuk αναφέρει μία σχετική έρευνα των Nicolet-Pierre and Barrandon, οι οποίοι παρατηρούν στις μετρήσεις τους ότι το ποσοστό του χαλκού αυξάνεται σε συνάρτηση με το ποσοστό του αργύρου. Με άλλα λόγια, όσο μεγαλύτερο είναι το ποσοστό του αργύρου, τόσο αυξάνεται το ποσοστό του χαλκού και αντίθετα όσο μειώνεται το ποσοστό του χαλκού τόσο αυξάνεται το ποσοστό του χρυσού. Ωστόσο, θα περίμενε κανείς ότι με την αύξηση των τιμών του αργύρου, να παρουσιάζεται αύξηση των τιμών του μολύβδου, του χημικού στοιχείου που απαντάται μαζί με τον άργυρο και όχι του χαλκού. Από τους ερευνητές επισημαίνεται το γεγονός ότι η ύπαρξη χαλκού σε ποσοστό πάνω από 1% σε κράμα ήλεκτρον, θεωρείται σκόπιμη προσθήκη.

Η προσθήκη του χαλκού δεν οφείλεται σε μια προσπάθεια κατασκευής πιο ανθεκτικού νομίσματος με την σκλήρυνση του υλικού του, αλλά σε μια προσπάθεια ενίσχυσης προς το φυσικότερο της χρωματικής αίσθησης του κράματος. Χρησιμοποιείται συνεπώς, εντέχνως ο χαλκός, σε κράμα με μικρή περιεκτικότητα σε χρυσό, για να αποκτήσει το πλούσιο κίτρινο χρώμα του φυσικού μετάλλου. Κατ' αυτόν τον τρόπο τα νομίσματα, τουλάχιστον οπτικά δεν μοιάζουν παραποιημένα⁵⁷.

Ενδεχομένως, η προσθήκη χαλκού λειτουργεί ως ένα μέτρο διατήρησης αφενός, της ονομαστικής αξίας των πρώτων νομισμάτων από ήλεκτρο και αφετέρου της εμπιστοσύνης των κατόχων τους, ώστε να αποτραπεί η τήξη νομισμάτων με την υψηλότερη περιεκτικότητα σε χρυσό ή η αποθησαύρισή τους σύμφωνα με τον νόμο του Gresham⁵⁸.

Η ηθελημένη παραποίηση του κράματος από ήλεκτρο έχει αποδειχθεί ομολογουμένως, από πλήθος αναλύσεων, πέραν της προαναφερόμενης⁵⁹. Αποτελεί μια πρακτική, απόρροια πιθανότατα, ενός νεοδιαμορφωμένου κοινωνικο-οικονομικού γίνεσθαι, στο οποίο η έννοια του κέρδους αρχίζει να λαμβάνει κυρίαρχη θέση και να υπαγορεύει τους δικούς της κανόνες. Φαίνεται να κατευθύνεται και να υλοποιείται από τις αρχές που εκδίδουν το νόμισμα, οι οποίες πιθανότατα ταυτίζονται με τις διοικουσες. Θεωρείται σχεδόν απίθανο, σε μια τέτοια διαμορφωμένη κατάσταση να μην μετέχουν οι ιδιώτες, οι οποίοι υιοθετώντας τις ίδιες ή παραπλήσιες τεχνικές, επιθυμούν να μετάσχουν και να αποκομίσουν τα δικά τους κέρδη. Η τεχνογνωσία που

⁵⁷ Konuk 2005, 51.

⁵⁸ Clark 2001, 116, Konuk 2005, 52.

⁵⁹ Bresson 2009, 77, Nicolet-Pierre-Barrandon 1997, 128.

υπάρχει, επιστρατεύεται στο βωμό του χρήματος και η νοθεία συνοδεύει το νόμισμα από τα πρώτα του μόλις βήματα.

Το νόμισμα, από την αρχή της ιστορίας του αποκτά δύο όψεις.

2.2 Πολυκράτης: ο πρώτος παραχαράκτης

Η Σάμος, από τις πρώτες ελληνικές πόλεις-κράτη που αρχίζει να εκδίδει το δικό της νόμισμα, εμφανίζεται να υιοθετεί ανορθόδοξες μεθόδους και να αποκτά παράδοση στην παραχάραξη των νομισμάτων. Πέραν της μεθοδευμένης νοθείας που απαντάται στα νομίσματά της, το όνομά της συνδέεται με μια ιστορία παραχάραξης, που λαμβάνει χώρα το 524 π.Χ. και στην οποία πρωταγωνιστεί ο Πολυκράτης, τύραννος της Σάμου. Ο ίδιος έχει τεράστια πλούτη, προερχόμενα κυρίως από την πειρατεία, σπάνια διοικητικά χαρίσματα και πολλούς πολιτικούς αντιπάλους. Αποστέλλει 40 τριήρεις, επανδρωμένες με τους πολιτικούς του αντιπάλους στο Καμβύση, βασιλιά των Περσών, για να συνδράμουν στην εκστρατεία που επιχειρεί εναντίον της Αιγύπτου, διαμηνύοντάς του να μην επιστρέψουν ποτέ πίσω. Το πλήρωμα στασιάζει κι επιστρέφει στη Σάμο. Οι στασιαστές ζητούν τη βοήθεια των Σπαρτιατών και Κορινθίων ώστε να ανατρέψουν την τυραννίδα. (Ηρόδοτος, *Ιστορίαι* III.44.1-III.48.3). Οι Λακεδαιμόνιοι αποδέχονται το αίτημά τους για βοήθεια, με το στόλο τους καταπλέουν στο νησί και ξεκινούν την πολιορκία του. Έπειτα από 40 ημέρες πολιορκίας και προκειμένου να βγει από τη δύσκολη θέση ο Πολυκράτης αποφασίζει να εξαγοράσει τους πολιορκητές για να αποχωρήσουν⁶⁰. Ο Ηρόδοτος στο έργο του *Ιστορίαι* III, 56 εξιστορεί:

«Λακεδαιμόνιοι δέ, ὥς σφι τεσσεράκοντα ἐγγόνεσαν ἡμέραι πολιορκέουσι Σάμον ἐς τὸ πρόσω τε οὐδὲν προεκόπτετο τῶν πρηγμάτων, ἀπαλλάσσοντο ἐς Πελοπόννησον. ὥς δὲ ὁ ματαιότερος λόγος ὄρμηται, λέγεται Πολυκράτεια ἐπιχώριον νόμισμα κόψαντα πολλὸν μολύβδου καταχρυσώσαντα δοῦναί σφι, τοὺς δὲ δεξαμένους οὕτω δὴ ἀπαλλάσσεσθαι. ταύτην πρώτην στρατηίην ἐς τὴν Ἀσίην Λακεδαιμόνιοι Δωριέες ἐποίησαντο».

Ο Ηρόδοτος, παρόλο που αμφισβητεί και θεωρεί ανυπόστατο το γεγονός, αναφέρει ότι ο Πολυκράτης καταφεύγει στην κοπή επιχρυσωμένου μολύβδινου νομίσματος, -στατήρων-, για να πετύχει την απομάκρυνση των Σπαρτιατών και τη λύση της πολιορκίας⁶¹. Για να τύχει του επιθυμητού αποτελέσματος, το νόμισμα που κατασκευάζεται, πιθανότατα, αντιγράφει πιστά τον επίσημο τύπο, γεγονός που υποδεικνύει ότι χρησιμοποιούνται οι μήτρες του νομισματοκοπείου της πόλης και φέρει, εξωτερικά τουλάχιστον τη μορφή του, έχει δηλαδή, το ίδιο μέγεθος και σφραγίδα, ενδεχομένως το σωστό βάρος και το βασικότερο όλων την αίσθηση δημιουργίας του από πολύτιμο μέταλλο, από ήλεκτρο. Ο μολύβδινος πυρήνας του ωστόσο, μαρτυρά τη φαυλότητα του «επιχώριου» αυτού νομίσματος και τον κίβδηλο χαρακτήρα του. Αποτελεί την αρχαιότερη μαρτυρία πόλης που παραχαράσσει το

⁶⁰ Gardner 1882, 11, Babelon 1901, 634.

⁶¹ Furtwängler 2010, 159.

νόμισμά της για δόλια χρήση. Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι κατασκευάζεται για να απαλλαγεί η Σάμος από τον ασφυκτικό κλοιό της πολιορκίας, το νόμισμα αυτό αποτελεί προϊόν μιας απροκάλυπτης απάτης, που έχει ως πρωταρχικό στόχο να εξαπατήσει τους πολιορκητές Σπαρτιάτες. Θεωρητικά, μοναδική πρόθεση του υποκινητή του, είναι να αντιμετωπιστεί η συγκεκριμένη κατάσταση και όχι να κυκλοφορήσουν υποτιμημένα νομίσματα στην εγχώρια αγορά.

Ο Babelon⁶² στις αρχές του προηγούμενου αιώνα, καταγράφει την ύπαρξη τουλάχιστον πέντε μολύβδινων νομισμάτων από τη Σάμο, που χρονολογούνται στο τρίτο τέταρτο του 6^{ου} π.Χ. αιώνα και παρόλο που δε σώζουν τη λεπτή επίστρωση από ήλεκτρο, θεωρεί ότι σχετίζονται με την ιστορία του Πολυκράτη.

Ο Robinson⁶³ τείνει να συμφωνήσει με την άποψη του Babelon, υποστηρίζοντας ότι ο Πολυκράτης κόβει ένα νόμισμα «έκτακτης ανάγκης» από μολύβδο, ανεξάρτητα εάν είναι επιχρυσωμένο ή όχι, προκειμένου να δωροδοκήσει τους Σπαρτιάτες, θεωρώντας ότι η άποψη της Brett, σύμφωνα με την οποία τη δεδομένη χρονική περίοδο πραγματοποιούνται περιστασιακές-δοκιμαστικές- κοπές μολύβδου, δεν έχει εφαρμογή στην παρούσα περίπτωση, η οποία αφορά την ύπαρξη τουλάχιστον τριών διαφορετικών εκδόσεων από μολύβδο, που για καμία δεν έχει σωθεί αντίστοιχο νόμισμα από ήλεκτρο.

Ο Konuk⁶⁴, αναφερόμενος στην ίδια ομάδα νομισμάτων από μολύβδο, τα οποία φέρουν στον οπισθότυπο δύο παράλληλα έγκοιλα ορθογώνια, θυμίζοντας τον εικονογραφικό τύπο ενός πρωιμότερου στατήρα από ήλεκτρο και τα οποία φαίνεται να μην έχουν παράλληλο στην νομισματοκοπία της πόλης τη δεδομένη χρονική περίοδο, επισημαίνει το γεγονός, ότι σε κανένα από αυτά δε σώζονται ίχνη επιχρύσωσης. Μνημονεύει την ιστορία του Ηροδότου, αλλά ο ίδιος θεωρεί ότι μπορεί να ανάγονται σε μια πρότερη περίπτωση έκδοσης νομίσματος από μολύβδο (lead token coinage).

Ο Furtwängler⁶⁵, έχοντας μελετήσει τα συγκεκριμένα νομίσματα, τα χρονολογεί αρκετές δεκαετίες προ της εποχής του Πολυκράτη και βασιζόμενος στο γεγονός ότι δεν έχει βρεθεί ίχνος επιχρύσωσης σε αυτά, υποστηρίζει ότι δεν μπορούν να θεωρηθούν παραχαραγμένα νομίσματα από χρυσό ή ήλεκτρο, αλλά «Obligationsprägungen», πιστωτικά κέρματα. Είναι κοπές στις οποίες καταφεύγουν οι πόλεις σε περιόδους έκτακτης ανάγκης, σε περιόδους δηλαδή, που σχετίζονται πάντα με ακραίες οικονομικές κρίσεις ή με έλλειψη σε πολύτιμα μέταλλα. Ο μολύβδος είναι από τη φύση του, ένα πολύ μαλακό μέταλλο και κρίνεται μη κατάλληλο για έντονη κυκλοφορία μεγάλης διάρκειας, συνεπώς θεωρεί, ότι αποθηκεύονται για όσο χρονικό διάστημα χρειαστεί, έως ότου ανταλλαχθούν από τις αρχές με νομίσματα από πολύτιμο μέταλλο. Συσχετίζει τις μολύβδινες κοπές της Σάμου με το νόμισμα από σίδηρο που έχουν εκδώσει οι Κλαζομενές. Η ιωνική πόλη των Κλαζομενών, αδυνατώντας να αποπληρώσει ένα σημαντικό δημόσιο χρέος της, καταφεύγει σε ένα σωτήριο για αυτήν τέχνασμα⁶⁶. Κόβει νόμισμα από σίδηρο και υποχρεώνει τους

---

⁶² Babelon 1907, 220-221.

⁶³ Robinson 1958, 591-92.

⁶⁴ Konuk 2012, 54.

⁶⁵ Furtwängler 2010, 162-164.

⁶⁶ Σύμφωνα με τον ψευδο-Αριστοτέλη, *Οικονομικά*, 1349b, οι Κλαζομενές: «ὀφείλοντες στρατιώταις μισθὸν εἴκοσι τάλαντα καὶ οὐ δοῦναι δυνάμενοι τόκον ἔφερον τοῖς ἡγεμόσι τέτταρα τάλαντα τοῦ ἑνιαυτοῦ: ἐπεὶ δὲ τοῦ μὲν ἀρχαίου ἀπέκοπτον οὐθέν, αἰεὶ δὲ μάτην ἐδαπάνων, νόμισμα ἔκοψαν

εύπορους πολίτες της να το αποδεχτούν, προσφέροντάς της ως αντάλλαγμα, το απόθεμα των αργυρών νομισμάτων που διαθέτουν. Συνάπτεται δηλαδή, ένα είδος 'υποχρεωτικού' δανείου, με συγκεκριμένη χρονική διάρκεια, το οποίο, κατόπιν επιτυχούς συνεισφοράς του στην αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης της πόλης, αποπληρώνεται με την σταδιακή αντικατάσταση των σιδερένιων νομισμάτων από αργυρά, αντίστοιχης ονομαστικής αξίας⁶⁷. Συνεπώς, ο Furtwängler υποδεικνύει ότι οι μολύβδινες κοπές, εκδίδονται σε μια περίοδο, κατά την οποία, η Σάμος φέρει ένα δημόσιο χρέος ή άλλη κρατική υποχρέωση που οφείλει να αποπληρώσει.

Αντιθέτως, σύμφωνα με τον Van Alfen⁶⁸, τα νομίσματα από μολύβδο έχουν εκδοθεί χωρίς καμία πρόθεση από τις αρχές της πόλης να εγγυηθούν τη σηματοδοτική τους αξία, θέλοντας να επωφεληθούν του υψηλότερου δυνατού προεξοφλητικού επιτοκίου.

Αν και τα σωζόμενα στοιχεία, δεν επιτρέπουν την τεκμηρίωση της ιστορικότητας των γεγονότων που διηγείται ο Ηρόδοτος και τη δωροδοκία των Σπαρτιατών με ένα επίσημα παραχαραγμένο νόμισμα, παραμένει ωστόσο, αδιαμφισβήτητο το γεγονός ότι το νόμισμα νοθεύεται, συνηθέστερα από ιδιώτες κιβδηλοποιούς και ενίοτε από τις αρχές των πόλεων και ως εκ τούτου, αναγνωρίζεται η ανάγκη διεξαγωγής συνεχούς και ενδελεχούς ελέγχου της γνησιότητάς του.

2.3 Δοκιμασία κίβδηλου νομίσματος από ήλεκτρο

Η νοθεία των πολύτιμων μετάλλων αποδεικνύεται συνηθισμένη πρακτική εξοικονόμησης πόρων-μετάλλου-, αλλά και οικονομικού οφέλους, ήδη από την Προϊστορική Εποχή, παρουσιάζει δε, ενδιαφέρον, το μέγεθος που λαμβάνει ενίοτε. Σε Επιστολή που έχει βρεθεί στα αρχεία Αμάρνα, ο βασιλιάς των Κασσίτων, *Burra-buriash III*, μέμφεται το Φαραώ Αμένοφι IV, επειδή από τις 20 μίνες χρυσού που του έχει αποστείλει, μόνον 5 μένουν ατόφιες μετά τη δοκιμασία. Αυτό συνεπάγεται ότι ο Φαραώ ή κάποιοι από την αποστολή που μεταφέρουν το βασιλικό δώρο, αναμειγνύουν σκόπιμα το χρυσό με βασικό μέταλλο, ίσως χαλκό, σε ποσοστό 75%, για να παρακρατήσουν την υπόλοιπη ποσότητά του⁶⁹. Η φωτιά, είναι ένας άμεσος τρόπος δοκιμασίας, επιτυγχάνεται μέσω της τήξης του μετάλλου και εφαρμόζεται σε περίπτωση που διαπιστώνεται ή υπάρχει υποψία απάτης.

Η πιο πρώιμη μαρτυρία για τη χρήση της φωτιάς, ως μεθόδου δοκιμασίας των πολύτιμων μετάλλων στον ελλαδικό χώρο, απαντάται τον 6^ο π.Χ. αιώνα στους παρακάτω στίχους του Θέογνι:

«έν πυρὶ μὲν χρυσόν τε καὶ ἄργυρον ἴδριες ἄνδρες
γινώσκουσ'»

Ἐλεγείαι, στιχ. 499-500.

σιδηροῦν εἰς ἄργυριού λόγον εἴκοσι ταλάντων, εἶτα διδόντες τοῖς εὐπορωτάτοις ἐν τῇ πόλει κατὰ λόγον ἑκάστῳ ἄργυριον παρ' ἐκείνων ἔλαβον ἴσον. οἱ τε οὖν ἰδιῶται εἶχον εἰς τὰς καθ' ἡμέραν χρείας ἀναλίσκειν καὶ ἡ πόλις τοῦ χρέους ἀπηλλάγη. δεύτερον δὲ ἐκ τῶν προσόδων ἐκείνοις τὸν τε τόκον κατέφερον καὶ αἰεὶ διαιροῦντες ἑκάστῳ πρὸς μέρος διεδίδουσαν, τοὺς δὲ σιδηροὺς ἐκομίζοντο».

⁶⁷ Furtwängler 2010, 163.

⁶⁸ Van Alfen 2014, 24.

⁶⁹ Bogaert 1976, 6.

Παρατίθεται εν προκειμένω, μια γενικευμένη διαπίστωση της εποχής του ποιητή, που εξηγεί ότι, όσοι γνωρίζουν το χρυσό και τον άργυρο, αναφερόμενος πιθανότατα στους χρυσοχόους και όσους δραστηριοποιούνται με την εμπορία τους, διαπιστώνουν τη γνησιότητά τους με τη μέθοδο της φωτιάς.

Η συγκεκριμένη μέθοδος εξακολουθεί να εφαρμόζεται τουλάχιστον μέχρι τον 3^ο μ.Χ. αιώνα, όπως πιστοποιείται από το κείμενο του Παπύρου *Leyden X*, παράγραφος 43: «Δοκιμή χρυσού. Εάν θέλετε να αποδείξετε την καθαρότητα του χρυσού, μπορείτε να το ζεστάνετε: εάν είναι καθαρό, διατηρεί το χρώμα του μετά τη θέρμανση και παραμένει σαν νόμισμα. Αν γίνει πιο λευκό, περιέχει άργυρο, αν γίνει πιο τραχύ και σκληρό, περιέχει χαλκό και κασσίτερο, εάν πάλι σκουραίνει και μαλακώνει, μόλυβδο»⁷⁰.

Είναι βεβαίως κατανοητό, ότι η χρήση της φωτιάς ως μέσο δοκιμασίας του νομίσματος είναι απαγορευτική, καθώς με την τήξη του απονομισματοποιείται και μετατρέπεται σε άμορφη μάζα μετάλλου. Για το λόγο αυτό, απαιτείται η άμεση εξεύρεση μιας άλλης εναλλακτικής και ταυτοχρόνως αξιόπιστης μεθόδου.

Τη λύση στο ζήτημα αυτό έρχεται να δώσει η χρήση μιας λίθου, της επονομαζόμενης λυδίας, η οποία από τον 6^ο π.Χ. αιώνα εξελίσσεται σε ένα πολύ χρήσιμο και αναγκαίο εργαλείο στα χέρια όσων συναλλάσσονται με νομίσματα από ήλεκτρο [Εικ. 3]⁷¹.

Πρόκειται για λίθο, η οποία ανακαλύπτεται στην Αίγυπτο τον 12 π.Χ. αιώνα, στην περιοχή *Ouadi Hammamat*, γνωστή για τους γρανίτες και τους σχιστόλιθους. Ανήκει σε μία κατηγορία μαύρου σχιστόλιθου, που οι Αιγύπτιοι ονομάζουν *bhn* (*bahan*). Στα παράλια της Μικράς Ασίας και συγκεκριμένα στην περιοχή της Λυδίας, φτάνει πιθανότατα, μέσω των εμπορικών σχέσεων που αναπτύσσουν οι κάτοικοι της με τους Χιτιτίες και που οι ίδιοι γνωρίζουν μέσω της δικής τους επαφής με τους Αιγύπτιους. Οι κάτοικοι της Λυδίας παραφράζουν το αιγυπτιακό *bhn* σε *basan* και αργότερα οι Έλληνες το μετατρέπουν σε *βάσανος*. Σε κείμενα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων απαντάται επίσης, ως *λίθος Λυδία*, *Λυδία πέτρη*, *Λυδία*, *Λυδή*, *βασανιστήριον*, *βασανίτης λίθος* και *χρυσίτις λίθος*, ενώ πολύ συχνή είναι και η χρήση της φράσης *λυδία έλέγξει το κίβδηλον*⁷².

Με τη λυδία λίθο ανιχνεύεται και πιστοποιείται ο βαθμός γνησιότητας ή παραποίησης ενός αντικειμένου, νομίσματος και άλλων, κατασκευασμένου, κυρίως, από χρυσό ή ήλεκτρο και λιγότερο από άργυρο.

Η διαδικασία δοκιμής με τη χρήση της, αναφέρεται στο έργο του Θεόφραστου, *Περί λίθων*, 4: «ἔτεροι δέ ὀλκήν τινα ποιεῖν, οἱ δέ βασανίζειν τόν χρυσόν καί τόν ἄργυρον ὥσπερ ἤ τε καλουμένη λίθος Ἡρακλεία καί ἡ Λυδή», στον Ηρόδοτο, *Ιστορίαι* VII, 10α.1: «τὸν χρυσὸν τὸν ἀκήρατον αὐτὸν μὲν ἐπ' ἑωυτοῦ οὐ διαγινώσκομεν, ἐπεὰν δὲ παρατρίψωμεν ἄλλῳ χρυσῷ, διαγινώσκομεν τὸν ἀμείνω» και πλήθος άλλων κειμένων.

Για είναι πιο εύχρηστη και να διευκολύνεται ο κάτοχος-χρήστης της, αποσπάται από τον σχιστόλιθο ένα κομμάτι, μέγιστων διαστάσεων 10 X 5 εκατοστών περίπου και κατεργάζεται κατά τέτοιο τρόπο ώστε να αποκτά επίπεδη επιφάνεια και αποστρογγυλεμένα άκρα. Ο Θεόφραστος και ο Πλίνιος αναφέρουν χαρακτηριστικά,

⁷⁰ Bogaert 1976, 7.

⁷¹ Gardner 1918, 34, Bogaert 1976, 8.

⁷² Bogaert 1976, 8-9.

ότι επιτυγχάνεται καλύτερο αποτέλεσμα, όταν επιλέγεται κομμάτι από πέτρωμα, του οποίου η επιφάνεια είναι εκτεθειμένη επί μακρόν στον ήλιο, πιθανότατα γιατί εμπλουτίζεται με σωματίδια αργίλου και αποκτά ελαφρώς τραχιά όψη. Η δοκιμή πραγματοποιείται με την τριβή του εξεταζόμενου αντικειμένου στην επιφάνειά της, με φορά αντίθετη προς τη θέση της λίθου, αφήνοντας αποτύπωμα χρυσού στο σημείο επαφής τους, το οποίο εξετάζεται συγκρινόμενο με πιστοποιημένα ίχνη που υπάρχουν ήδη στην επιφάνεια της λυδίας λίθου⁷³. Σύμφωνα με το Θεόφραστο, ο βαθμός ακριβείας αυτής της δοκιμασίας είναι πολύ υψηλός:

«εύρησθαι δέ φασι νῦν ἀμείνω πολύ τῆς πρότερον ὥστε μή μόνον τόν ἐκ τῆς καθάρσεως, ἀλλά καί τόν κατάχαλκον χρυσόν καί ἄργυρον γνωρίζειν καί πόσον εἰς τόν στατήρα μέμικται. Σημεῖα δ' ἐστὶν αὐτοῖς ἀπὸ τοῦ ἐλαχίστου. ἐλάχιστον δέ γίνεται κριθῆ, εἶτα κόλλυβος, εἶτα τεταρτημόριον ἢ ημιωβόλιον, ἐξ ὧν γνωρίζουσι τό καθήκον»

Περὶ Λίθων, 46.

Βάσει του παραπάνω αποσπάσματος, ο βαθμός ακριβείας που παρέχει η ανάλυση με τη χρήση της λυδίας λίθου, σε ένα χρυσό ή αργυρό νόμισμα, δύναται να φτάνει μέχρι το τεταρτημόριο ή το 1/48 του στατήρα, το οποίο σήμερα, είναι γενικά αποδεκτό.

Η σύγχρονη εμπειρία έχει αποδείξει ότι τιμές ανάλυσης σε νομίσματα από χρυσό με τη χρήση της λίθου, παρουσιάζουν εντυπωσιακή συμφωνία με τα αποτελέσματα που παρέχουν άλλες επιστημονικές μέθοδοι, όπως: η ανάλυση με ενεργοποίηση νετρονίων, η μέθοδος φασματοσκοπίας φθορισμού ακτινών X και η χημική ανάλυση. Σε αυτές τις μεθόδους υπάρχει μια βασική παράμετρος που πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη κατά την εξέταση του δείγματος και η οποία προϋποθέτει την κατασκευή του αντικειμένου από απόφιο κράμα⁷⁴.

Ο Wallace⁷⁵ θεωρεί τη χρήση της λυδίας λίθου μη αποτελεσματική και υποστηρίζει ότι ο πιο πρόσφορος τρόπος για να προσδιοριστεί η σύνθεση του κράματος σε ένα αντικείμενο από ήλεκτρο, είναι να διαχωριστούν τα βασικά συστατικά του, ο χρυσός και ο άργυρος, μέσω μιας διαδικασίας θέρμανσης που ονομάζεται τσιμεντοποίηση (cementation), μια τεχνική που εφαρμόζουν οι αρχαίοι ήδη από πολύ νωρίς, ως την ύστατη λύση για την αποκατάσταση της ασταθούς αξίας του ηλέκτρο. Μια τέτοια μέθοδος ωστόσο, δεν τυγχάνει πρακτικής εφαρμογής σε ένα νόμισμα, παρά μόνον στο κράμα του μετάλλου πριν την κοπή.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στην παρούσα χρονική περίοδο, δεν έχει ανακαλυφθεί η μέθοδος του Αρχιμήδη (3^{ος} π.Χ. αιώνας) με την οποία μετράται το ειδικό βάρος των σωμάτων και θεωρείται πιο αξιόπιστη.

Κύριος παράγοντας που επηρεάζει την εγκυρότητα της διαδικασίας μέτρησης και αξιολόγησης των αποτελεσμάτων είναι αναντίρρητα η ικανοποιητική εμπειρία του πραγματογνώμονα. Δεν είναι γνωστό πώς την αποκτά. Η παντελής έλλειψη στοιχείων γι' αυτόν, δεν επιτρέπει να διαμορφωθεί μια κάποια εικόνα για τη θέση που κατέχει, εάν δηλαδή είναι ελεύθερος πολίτης ή δούλος, κρατικός υπάλληλος ή ιδιώτης και εάν γίνεται αποδεκτό το αποτέλεσμα της κρίσης του. Δε σώζεται επίσης, καμία μαρτυρία για τον τρόπο που αντιμετωπίζει τη νοθεία, πώς διαχειρίζεται τα παραχαραγμένα

⁷³ Bogaert 1976, 10.

⁷⁴ Bogaert 1976, 11.

⁷⁵ Wallace 1987, 391.

νομίσματα, εάν δηλαδή τα παρακρατά και τα αποδίδει σε κάποια αρχή ή τα επιστρέφει στον κάτοχό τους.

Εύλογα επίσης, γεννάται το ερώτημα σε ποιο βαθμό μπορούν να είναι αξιόπιστα τα ‘πιστοποιημένα’ αποτυπώματα στην επιφάνεια μιας πέτρας, τα οποία με την πάροδο του χρόνου, κάλλιστα αλλοιώνονται. Θεωρητικά, για να έχει εφαρμογή και συνέπεια το όλο εγχείρημα θα πρέπει να ελέγχεται από μια κεντρική αρχή, η οποία χρησιμοποιώντας ενδεχομένως τη μέθοδο της τσιμεντοποίησης (cementation), να παρέχει τη λυδία λίθο έτοιμη για χρήση, με χαραγμένα και ελεγμένα τα αποτυπώματα χρυσού, σε διάφορες ποσοστιαίες αναλογίες, στην επιφάνειά της.

Όπως έχει επισημανθεί, η λυδία λίθος έχει ικανοποιητικά αποτελέσματα σε νομίσματα που έχουν κατασκευαστεί από ομοιογενές κράμα. Επομένως, σε περίπτωση που ένα νόμισμα φέρει περίβλημα καθαρού πολύτιμου μετάλλου και πυρήνα βασικού μετάλλου, θα πιστοποιηθεί ως γνήσιο με τη δοκιμασία της λίθου, εφόσον θα ελεγχθεί μόνον η επιφάνεια ενός κατ’ ουσίαν κίβδηλου νομίσματος.

Για το λόγο αυτό, σε πολλές από τις πόλεις της Μικράς Ασίας, προκειμένου να ανιχνευθεί η κιβδηλεία στα νομίσματα, υιοθετείται μια νέα μέθοδος δοκιμασίας. Εφαρμόζεται στο νόμισμα μια μικρή σφραγίδα, το επίσημα (countermark) για να ελεγχθεί η αξιοπιστία του, καθώς από τη στιγμή που τίθεται το πυρωμένο σφράγισμα σε επιμεταλλωμένο νόμισμα αποκαλύπτεται ο νοθευμένος πυρήνας του [Εικ. 4]⁷⁶.

Σε θησαυρό νομισμάτων, που έχει βρεθεί στο Γόρδιο, πρωτεύουσα της Φρυγίας, ανήκουν 45 νομίσματα από ήλεκτρο, τα οποία σώζονται σε τρεις υποδιαιρέσεις και φέρουν στον εμπροσθότυπό τους κεφαλή λέοντος, νομισματικό τύπο των ύστερων χρόνων με μεγάλη παραγωγή. Κάποια από τα νομίσματα στην όψη ή τη στεφάνη τους, φέρουν μικροσκοπικά επίσημα (countermark). Συνήθως δεν ξεπερνούν τα τρία σε αριθμό, αλλά υπάρχουν περιπτώσεις που τα νομίσματα είναι πλήρως καλυμμένα με αυτά, σε τέτοιο βαθμό που δε διακρίνεται πλέον η απεικόνιση τους. Ερμηνεύονται ως ‘αναγνωριστικά σημάδια’, μια μέθοδο που εφαρμόζουν οι τραπεζίτες, εξετάζοντας την γνησιότητα του νομίσματος, ώστε να πιστοποιήσουν ότι τα νομίσματα έχουν το σωστό βάρος και ανόθευτη μεταλλική σύνθεση⁷⁷.

Η δημιουργία ενός σταθερού οικονομικού περιβάλλοντος, απαιτεί την εισαγωγή κανόνων και συμπεριφορών που να ρυθμίζουν και να διασφαλίζουν την εύρυθμη λειτουργία της νομισματικής κυκλοφορίας. Παραμένει άγνωστος ο χρόνος εφαρμογής της κανονιστικής αυτής μεταρρύθμισης και η μοναδική σωζόμενη μαρτυρία χρονολογείται σε πολύ μεταγενέστερη εποχή, στις αρχές του 4^{ου} π.Χ. αιώνα.

2.4 Νομισματική συνθήκη μεταξύ Φώκαιας και Μυτιλήνης

Το 1852 ανακαλύπτεται στη Μυτιλήνη, ενεπίγραφη μαρμάρινη στήλη (*IG XII 2,1*), η οποία χρονολογείται το 400 π.Χ. περίπου και αποτελεί το αρχαιότερο και το μοναδικό σωζόμενο κείμενο συνθήκης που συνομολογείται μεταξύ δύο πόλεων, της

⁷⁶ Wallace 1987, 392.

⁷⁷ Konuk 2012, 46-7.

Μυτιλήνης και της Φώκαιας, πόλης της Ιωνίας και ρυθμίζει την κυκλοφορία του κοινού τους νομίσματος από ήλεκτρο⁷⁸.

Στην αρχαιότητα είναι συχνές οι περιπτώσεις πόλεων που κόβουν κοινό νόμισμα. Εντάσσεται σε μια ευρύτερη πολιτική που υιοθετούν οι πόλεις στον ελλαδικό χώρο αλλά και την ευρύτερη λεκάνη της Μεσογείου, -όπου αναγνωρίζεται κυρίως ως εμπορική και οικονομική συνεργασία μεταξύ μητροπόλεων και αποικιών-, η οποία, εκτός της έκδοσης κοινών νομισμάτων, φροντίζει για τη θέσπιση κανόνων και την έκδοση διαταγμάτων, που αποσκοπούν στην ενίσχυση της αρμονικής και λειτουργικής συνεργασίας τους, όπως και την ανάπτυξη ευνοϊκών παραγόντων για την εξασφάλιση και την άνθιση ενός διακρατικού εμπορίου.

Στα πλαίσια αυτής της πολιτικής, οι εταίροι εφαρμόζουν πρακτικές που εξυπηρετούν τρεις βασικές λειτουργίες: την προστασία της μεταξύ τους οικονομικής συμφωνίας και συνεργασίας, τη διευκόλυνση των εμπορικών ανταλλαγών και τη διασφάλιση της προοπτικής αύξησης των εσόδων τους και τέλος την αντιμετώπιση κρίσιμων οικονομικών καταστάσεων. Η κοπή κοινού νομίσματος είναι από τις πιο ριζοσπαστικές στρατηγικές που υιοθετεί η πόλη στην προσπάθειά της αφενός, να διασφαλίσει την αξιοπιστία του και αφετέρου να ευθυγραμμίσει μονομερώς ή πολυμερώς την οικονομική και νομισματική της πολιτική με αυτή των υπολοίπων μελών. Τα 'κοινά' νομίσματα εκδίδονται με προκαθορισμένο πρότυπο βάρους, σύνθεσης, υποδιαίρεσεις και τύπο⁷⁹.

Το αποσπασματικά σωζόμενο κείμενο της ενεπίγραφης στήλης από τη Μυτιλήνη, μαρτυρά μία τέτοιου είδους ένωση, μεταξύ Μυτιλήνης και Φώκαιας, οι οποίες τον 4^ο π.Χ. αιώνα εξακολουθούν να κόβουν νόμισμα από ήλεκτρο, παρόλο που έχει εγκαταλειφθεί ως μέταλλο για την κοπή νομισμάτων από την πλειονότητα των ελληνικών πόλεων ήδη από τα τέλη του 6ου π.Χ. αιώνα, λόγω της μεταβλητής σύνθεσης του κράματος και των δυνατοτήτων παραποίησής του. Η συνθήκη προβλέπει, την πρόθεση των δύο αυτών πόλεων, να επιβάλουν κυρώσεις σε περίπτωση που αποκαλυφθεί απάτη και διαπιστωθεί νοθεία εις βάρος του κοινού τους νομίσματος⁸⁰.

Το σωζόμενο τμήμα της επιγραφής αναφέρει τα παρακάτω⁸¹:

-7- ε [- 18 - ὅττι | δέ κε αἰ] πόλις [ἄ]μφοτ[ε]ραι - 10 - | - 5 -] γράφωισι εἰς τὰν [στάλλαν ἢ ἐκκ[ολάπ]τωισι, κύ[ρ]ιον ἔστω. τ[ὸν δὲ κέρναν|]τα τὸ χρύσιον ὑπόδικον ἔμμεναι ἀμφο[τέρ]ωισι ταῖς πολίεσσι. δικ[ά]σταις δὲ | ἔμμεναι τῶι μὲν ἐμ Μυτιλήναι [κέρναν|τι] ταῖς ἄρχαις παίσαις ταῖς ἐμ Μ[υτιλή]ναι πλέας τῶν αἰμίσεων, ἐμ Φώκαι δὲ [τ]||αῖς ἄρχαις παίσαις ταῖς ἐμ Φώκαι πλ[έ]ας τῶν αἰμίσεω[ν]. τὰν δὲ δίκαν ἔμμεναι | ἐπεὶ κε ὠνίαντος ἐξέλθῃ ἐν ἔξ μήνε[σ<σ>]ι. αἰ δὲ κε καταγ[ρ]έθῃ τὸ χρύσιον κέρ|ναν ὑδαρέστε[ρ]ο[ν] θέλων, θανάτωι ζαμι||ώσθω. αἰ δὲ κε ἀμυφύγη μ[ῆ] θέλω<ν> ἀμβρ[ό]την, τιμάτω τ[ὸ] δικαστήριον ὅττι χρῆ α|ῦτ<ο>ν πάθην ἢ κατθέ[μ]εναι, ἃ δὲ πόλις ἀναίτιος καὶ ἀζάμιος [ἔ]στω. Ἔλαχον Μυτιλή|ναιοι πρόσθε κόπτην. ἄρχει πρότανις ὁ || πεδὰ Κόλωνον, ἐ[μ] Φώκαι δὲ ὁ πεδὰ Ἀρίσ[τ]αρχον.

⁷⁸ Head 1911, 558, Healy 1957, 267.

⁷⁹ Mackil-van Alfen 2006, 204-5.

⁸⁰ Nicolet-Pierre-Barrandon 1997, 134.

⁸¹ Mackil-van Alfen 2006, 211, υποσημ.33.

Το κείμενο της συνθήκης εστιάζεται στο ‘ποινικό δίκαιο’, στη σκληρότερη παρέμβαση της έννομης τάξης με σκοπό την παραδειγματική τιμωρία, αυτού που συλλαμβάνεται να παραποιεί σκοπίμως το κράμα από το οποίο θα κοπεί το κοινό νόμισμα, με την επιβολή της θανατικής ποινής. Η τιμωρία κρίνεται λιγότερο αυστηρή, εφόσον δεν αποδειχθεί δόλος και σκοπιμότητα στη τελεσθείσα παραχάραξη, επαφίεται δε, στην κρίση του δικαστηρίου η επιβολή της ανάλογης ποινής, ενώ ταυτοχρόνως απαλλάσσεται από τη λογοδοσία η πόλη, στην οποία έχει εκδοθεί το παραποιημένο νόμισμα.

Ο παραδειγματισμός και η πρόληψη, υπό την έννοια της αποτροπής του συγκεκριμένου αδικήματος, είναι ο κύριος σκοπός του νομοθετήματος.

Καθίσταται σαφές, ότι δεν επικεντρώνεται σε ζητήματα που θα αποτελούσαν ίσως, αντικείμενο μιας κοινής ‘νομισματικής συμφωνίας’ και θα αποσκοπούσαν σε αποτελεσματικότερη διαχείριση των αστοχιών που ανακύπτουν από τη μη πρόβλεψη τους, όπως για παράδειγμα: η προμήθεια του μετάλλου, η αναλογία του κράματος, οι υποδιαρέσεις, η εικονογραφία και άλλα. Οι πληροφορίες που αντλούνται από την επιγραφή είναι οι εξής: α) το μέταλλο που χρησιμοποιείται για την κοπή του νομίσματος είναι ένα κράμα χρυσού, β) ο υπεύθυνος για τη μίξη του κράματος λογοδοτεί και στις δύο πόλεις, γ) ο έλεγχος και η αξιολόγηση της νομισματικής παραγωγής πρέπει να ολοκληρωθεί εντός εξαμήνου από τη λήξη της θητείας του, δ) το συμβούλιο ελέγχου αποτελείται από τοπικούς αξιωματούχους, ε) η τιμωρία για την ηθελημένη παραποίηση του κράματος είναι ο θάνατος, στ) η ακούσια νοθεία τιμωρείται λιγότερο αυστηρά, ζ) κάθε μία από τις δύο πόλεις κόβει το κοινό νόμισμα, ανά δεύτερο έτος, σε κυκλική βάση και η) βάσει κλήρου, η Μυτιλήνη είναι η πόλη που θα εκδώσει πρώτη το νόμισμα. Σύμφωνα με τους Mackil- van Alfen, η συγκεκριμένη επιγραφή αποτελεί επικαιροποίηση μιας μακρόχρονης συνθήκης μεταξύ των δύο πόλεων, που έρχεται να αντιμετωπίσει ένα πρόσφατο και έντονο πρόβλημα που άπτεται της υπαιτιότητας και ενδεχομένως, του ατοπήματος, του υπευθύνου μίξης του κράματος⁸².

Η σκόπιμη αποφυγή της αποκλειστικής έκδοσης του νομίσματος από το νομισματοκοπείο της μιας εκ των δύο πόλεων, αποδεικνύει μια μεθοδευμένη προσπάθεια περιορισμού του κινδύνου νοθείας. Ένα μέτρο που οφείλουν να ακολουθούν η Μυτιλήνη και η Φώκαια, πιθανότατα, εν μέσω κρίσης και αποσταθεροποίησης του νομισματικού τους μέσου. Παρόμοια ληφθέντα μέτρα ή προηγούμενη ασκηθείσα νομισματική πολιτική, δεν προκύπτουν από το κείμενο της επιγραφής.

Το βέβαιον είναι ότι οι δύο πόλεις εκδίδουν κοινό νόμισμα από τεχνητό ήλεκτρο, με προκαθορισμένη αναλογία σε χρυσό και άργυρο και διαφορετικό εικονογραφικό τύπο η κάθε μία, βάσει κοινής συμφωνίας. Ωστόσο, μεταλλουργικές αναλύσεις δειγμάτων δείχνουν αφενός, ότι το κράμα τους, ως αναμενόμενο, έχει μικρότερη περιεκτικότητα σε χρυσό από αυτή που απαντάται στο φυσικό ήλεκτρο και αφετέρου ότι η αναλογία αυτή μεταβάλλεται μειούμενη, με την πάροδο του χρόνου. Παράλληλα αυξάνει η

---

⁸² Mackil-van Alfen 2006, 211,212 υποσημ.36.

προσθήκη σε άργυρο και χαλκό⁸³. Ο Ησύχιος μάλιστα, χαρακτηρίζει το νόμισμα της Φώκαιας ως «κάκιστον χρυσίον»⁸⁴.

Το νόμισμά τους, γνωστό ως *έκτη*, -το ένα έκτο του στατήρα-, με βάρος περίπου 2,5 γρ., ακολουθεί το φωκαϊκό σταθμητικό σύστημα, και κόβεται στη Φώκαια από το 625/600 π.Χ. περίπου, ενώ τη Μυτιλήνη πριν το 521 π.Χ. Η νομισματική του παραγωγή διαρκεί έως το 326 π.Χ. Την περίοδο που χρονολογείται μεταξύ των ετών 521 και 478 π.Χ. το βάρος της *έκτης* παρουσιάζεται αρκετά τυποποιημένο και στις δύο πόλεις: 2,55 γρ. κατά μέσο όρο στη Φώκαια και 2,52 γρ. στη Μυτιλήνη, ενώ η περιεκτικότητα της σε χρυσό, ανέρχεται για την μεν πρώτη σε 47,4% και για τη δεύτερη σε 48%. Το βάρος της κατά την επόμενη περίοδο, από το 477 έως το 326 π.Χ., παραμένει σταθερό: 2,53 γρ. κατά μέσο όρο στη Φώκαια και 2,52 γρ. στη Μυτιλήνη, ενώ η περιεκτικότητα της σε χρυσό μειώνεται σε 40,6% και 40,2% αντίστοιχα⁸⁵.

Ο Bresson⁸⁶ συμφωνεί ότι η ποσοστιαία αναλογία του χρυσού στις *έκτες* σταδιακά μειώνεται και ότι σημειώνεται διαφοροποίηση στις εκδόσεις των δύο πόλεων κατά την ίδια χρονολογική περίοδο. Υποστηρίζει ωστόσο, ότι η μεταξύ τους διαφορά ανέρχεται σε 11-12%. Πρόκειται για ένα σημαντικό ποσοστό, εάν αναλογιστεί κανείς ότι έστω και με ελάχιστη διαφοροποίηση της περιεκτικότητας σε χρυσό στο κράμα του ήλεκτρο, μειώνεται αυτόματα η εσωτερική αξία του νομίσματος και από τη στιγμή που διατηρείται η ίδια ονομαστική αξία, μεταφράζεται σε επιπλέον κέρδος για την εκδούσα αρχή.

Παρόμοια κατάσταση διαπιστώνεται στο νομισματοκοπέιο της Κυζίκου, ελληνικής πόλης κοντά στην Προποντίδα⁸⁷. Η περιεκτικότητα σε χρυσό των κυζικηνών στατήρων από ήλεκτρο, φθίνει με την πάροδο του χρόνου, αλλά η μέγιστη ποσοστιαία διαφοροποίησή του, σε εκδόσεις της ίδιας περιόδου, δεν ξεπερνά το 6,2%, με το μεγαλύτερο ποσοστό να ανέρχεται σε 56,4% και το μικρότερο σε 50,2%. Ακόμη και σε αυτή την περίπτωση, δε θεωρείται αμελητέο⁸⁸.

Στην περιοχή της Λυδίας, σύνολο νομισμάτων από ήλεκτρο, με περιεκτικότητα σε χρυσό περίπου 54%, κατασκευασμένων από τεχνητό κράμα, έχει ονομαστική-ανταλλακτική αξία περίπου 20% αυξημένη σε σχέση με την εγγενή⁸⁹.

Η τεκμηριωμένη παραποίηση των νομισμάτων από ήλεκτρο, θεωρείται βέβαιο ότι κλονίζει την αξιοπιστία τους καθώς και την εμπιστοσύνη των συναλλασσόμενων.

Παραταύτα, η καταξίωση του νομίσματος ως συναλλαγματικού μέσου, επιζητά την εξεύρεση μιας ουσιαστικής λύσης στο μείζον αυτό πρόβλημα και οι ελληνικές πόλεις, σχεδόν στο σύνολό τους, προβαίνουν σε άμεση αντικατάστασή του με ένα πιο αξιόπιστο μέταλλο, τον άργυρο, περίπου το 549-520 π.Χ. Η εξέλιξη στη μεταλλουργία αφενός και η εντυπωσιακή για την εποχή, παραγωγή αργύρου αφετέρου, προερχόμενη κυρίως από την εξόρυξη αργυρούχων μεταλλευμάτων

⁸³ Gardner 1883, 33-34, Clark 2001, 112, Mackil-van Alfen 2006, 217.

⁸⁴ Healy 1957, 267: πιθανολογεί ότι οφείλεται σε άγνοια του Ησύχιου, ο οποίος ενδεχομένως δε γνωρίζει ότι τα νομίσματα κατασκευάζονται από κράμα χρυσού και όχι από καθαρό μέταλλο.

⁸⁵ Heisserer 1984, 123.

⁸⁶ Bresson 2009, 78-79.

⁸⁷ Οι κυζικηνοί στατήρες αποτελούν το πρότυπο νόμισμα στην περιοχή των Στενών και την ευρύτερη περιοχή του Πόντου για δύο αιώνες, με μεγάλη ανταλλακτική αξία και οικονομική δύναμη.

⁸⁸ Bresson 2009, 79, Gardner 1918, 34: διαπιστώνει ότι η αναλογία του χρυσού κυμαίνεται από 58% έως 33%.

⁸⁹ Konuk 2012, 45.

μολύβδου στην περιοχή της Λαυρεωτικής, της Μακεδονίας και των νησιών του Αιγαίου, συμβάλλουν αποφασιστικά στην επικράτηση, σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα, του πολύτιμου αυτού μετάλλου για την κοπή νομισμάτων. Χρυσά νομίσματα εκδίδουν μόνον, η Κυρήνη, ελληνική αποικία στα βόρεια παράλια της Αφρικής, η Ρόδος και η Αθήνα, μετά τον Πελοποννησιακό πόλεμο, σε μια κρίσιμη οικονομική περίοδο για την πόλη. Μεγάλη παραγωγή νομισμάτων από χρυσό, κατά κύριο λόγο έχουν τα νομισματοκοπεία ισχυρών κρατών, όπως το μακεδονικό και τα ελληνιστικά βασίλεια. Με την επικράτηση του διμεταλλισμού επιλύεται οριστικά το πρόβλημα που είχε ανακύψει με τη χρήση του ήλεκτρου⁹⁰.

Η υιοθέτηση του αργύρου, οριοθετεί την έναρξη μίας νέας εποχής για τη νομισματοκοπία στον ελλαδικό χώρο. Την πορεία της όμως, ακολουθεί κατά πόδας, η εφευρετικότητα των παραχαρακτών, οι οποίοι φροντίζουν να τροποποιούν τις τεχνικές τους και να τις εξυγχρονίζουν τις μεθόδους τους, ώστε να συμβαδίζουν με τις νέες εξελίξεις και το νέο υλικό.

Ο άργυρος αποτελεί τη λύση σε μία πτυχή του προβλήματος. Η κιβδηλεία εξακολουθεί να υφίσταται, σχεδόν προκλητικά.

---

⁹⁰ Bresson 2009, 76.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΚΙΒΔΗΛΟΥ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΣ

3.1 Εργαστήριο παραχαράκτη και κατασκευή κίβδηλου νομίσματος

Η νομισματοκοπία, παραγωγική διαδικασία υψηλής όχλησης για την εποχή που εξετάζεται, παρουσιάζει σταθερά αυξανόμενο ρυθμό ανάπτυξης και καθιστά αναγκαία την ύπαρξη κτιριακών εγκαταστάσεων σημαντικής έκτασης για να στεγάσουν και να εξυπηρετήσουν τις επιμέρους δραστηριότητές της: εγχάραξη μητρών, χύτευση μετάλλου, κατασκευή καλουπιών, θέρμανση των πετάλων, εντύπωση της σφραγίδας.

Το νομισματοκοπείο καταλαμβάνει θέση σε κεντρικό σημείο της πόλης, ώστε να τυγχάνει της άμεσης εποπτείας των αρχών της. Μια γενική εικόνα του μεγέθους του αντλείται από κτίριο που έχει ανασκαφεί στο ΝΑ τμήμα της Αρχαίας Αγοράς στην Αθήνα, δυτικά της οδού των Παναθηναίων, του οποίου η λειτουργία εκτείνεται χρονικά από τον 4^ο έως τον 1^ο π.Χ. αιώνα και έχει ταυτιστεί με νομισματοκοπείο, βάσει των πολυάριθμων χάλκινων πετάλων, σκωριών, δύο δεξαμενών νερού και των στρωμάτων καύσης που έχουν βρεθεί στο χώρο του. Μολονότι, το βόρειο του τμήμα δεν έχει αποκαλυφθεί, λόγω της ύπαρξης μεταγενέστερων κτιρίων (εκκλησία των Αγίων Αποστόλων, Νυμφαίον και Νοτιοανατολικός Ναός), οι μέγιστες εξωτερικές διαστάσεις του υπολογίζονται σε 27,2μ. X 28,9μ. Η εσωτερική διαρρύθμιση του κτιρίου δεν είναι απόλυτα σαφής, λόγω της έλλειψης ευδιάκριτων στοιχείων. Τα αρχιτεκτονικά του λείψανα περιορίζονται στην αποσπασματικά σωζόμενη θεμελίωσή του, κατασκευασμένη από λαξευμένους πωρόλιθους και μόνον στο ΝΔ τμήμα του διακρίνεται η ύπαρξη δωματίων, εκ των οποίων το ένα έχει μέγιστες διαστάσεις 14μ. X 11μ., γύρω από μία ευρύχωρη αυλή⁹¹.

Τμήμα συγκροτήματος που απαρτίζεται από άνετους χώρους και ανήκει σε νομισματοκοπείο, έχει έρθει επίσης στο φως, στη Ρωμαϊκή Αγορά της Θεσσαλονίκης. Σώζει ακραία ναόσχημη αίθουσα, με εμβαδόν 90 τ.μ., εντός της οποίας, έχουν βρεθεί τέσσερις μεταλλευτικοί κλίβανοι, που λειτουργούν διαδοχικά καθ' όλη τη διάρκεια της λειτουργίας του (από τον 2^ο έως τον 4^ο μ.Χ. αιώνα), πολλές πήλινες μήτρες χυτών πετάλων και άμορφες μάζες μετάλλου στα γκρεμίσματα υπόκαυστου χώρου. Εφαπτόμενος, στην προηγούμενη αίθουσα, επιμήκης χώρος σώζει τα κατάλοιπα μεταγενέστερου κλιβάνου⁹².

Η ύπαρξη άνετων χώρων για την διευκόλυνση της εργασίας των πολυάριθμων ειδικευμένων τεχνιτών, πιθανότατα δημόσιων δούλων⁹³, είναι απαραίτητη ώστε να επιτευχθεί η απρόσκοπτη λειτουργία του νομισματοκοπείου, η άμεση εποπτεία του προσωπικού και η κατά το δυνατόν ταχεία και αποτελεσματική αντιμετώπιση αθέμιτων προθέσεων και ενεργειών εκ μέρους του και βεβαίως, η εγγυημένη διασφάλιση του πολύτιμου μετάλλου αλλά και των παραγόμενων νομισμάτων, έως ότου τεθούν σε κυκλοφορία ή μεταφερθούν στο θησαυροφυλάκιο της πόλης.

⁹¹ Camp- Kroll 2001, 131, 133.

⁹² Βελένης 1996, 49-50.

⁹³ Van Alfen 2011 b, 136.

Διαπιστώνεται ότι το μέγεθος των αρχαίου νομισματοκοπείου ουδόλως συνάδει με την εικόνα που παρουσιάζει γι' αυτό ο Seltman⁹⁴: «κανονικά δεν θα μπορούσε να είναι τίποτα καλύτερο από μια μικρή καλύβα από ωμές πλίνθους αποξηραμένες στον ήλιο ή από μία ξύλινη παράγκα με ένα μικρό κλίβανο, κατασκευασμένο από πήλινες πλίνθους στη γωνία, γεμάτο κάρβουνο».

Η περιγραφή του αρμόζει μάλλον, σε πολύ πρώιμα νομισματοκοπεία, αλλά πολύ περισσότερο στις πρόχειρες κατασκευές, παραχαράκτων. Οι παραχαράκτες στήνουν το εργαστήριο τους, σε αρκετά απομακρυσμένο σημείο, μακριά από τα αδιάκριτα βλέμματα, με σκοπό να αποκρύψουν τη δράση τους και να αποφύγουν τον εντοπισμό τους από τις ελεγκτικές αρχές της πόλης. Η καπνός που εκλύεται στην ατμόσφαιρα κατά την τήξη του μετάλλου, είναι ορατός και εκπέμπει χαρακτηριστική οσμή, τα οποία σε συνδυασμό με τον έντονο μεταλλικό θόρυβο κατά την ενσφράγιση των κίβδηλων νομισμάτων, αποτελούν στοιχεία άμεσα συνυφασμένα με την παράνομη δραστηριότητα, εφόσον βεβαίως, θεωρείται γνωστή η θέση του επίσημου νομισματοκοπείου όπως και των εργαστηρίων που σχετίζονται με την επεξεργασία μετάλλου: χρυσοχοΐας, κατασκευής χάλκινων αντικειμένων και άλλα [Ει. 5].

Αφορούν εργαστήρια μικρής κλίμακας, εφοδιασμένα με τεχνίτες που γνωρίζουν καλά την τέχνη της εγχάραξης και επιπροσθέτως, διαθέτουν τις απαιτούμενες δεξιότητες κατεργασίας του μετάλλου. Δε θεωρείται διόλου απίθανη η περίπτωση, να εμπλέκονται κερδοσκοπικοί τεχνίτες από το νομισματοκοπείο της πόλης. Το μέγεθος της παραγωγής εξαρτάται πιθανόν, από το πόσο είναι διατεθειμένοι να διακινδυνεύσουν οι ίδιοι και από τα πολλαπλάσια κέρδη που επιδιώκουν να αποκομίσουν. Η ισορροπία μεταξύ κέρδους και ρίσκου είναι λεπτή και παραμένει άγνωστο, ελλείψει σωζόμενων μαρτυριών, για το εάν οι παραχαράκτες δείχνουν την απαιτούμενη σύνεση και φρόνηση, ώστε να περιορίσουν την παράνομη δραστηριότητά τους και να μην υποπέσουν στην αντίληψη των αρχών.

Η αρχαία νομισματοκοπία χαρακτηρίζεται από την απλότητα στην τεχνική και τον εξοπλισμό⁹⁵.

Τα απαραίτητα εργαλεία, -πέραν της ύπαρξης κλιβάνου, κτιστής κατασκευής για τη τήξη του μετάλλου-, περιορίζονται σε: ένα ζυγό (πλάστιγξ), για την ακριβή ζύγιση του πολύτιμου μετάλλου, μία σμίλη (γλύφανος) και ένα μικρό τρυπάνι για τη χάραξη της μήτρας, λαβίδες, τον άκμονα και το χαρακτήρα, μήτρες για τις δύο όψεις του νομίσματος και τη σφύρα⁹⁶. Είναι επίσης πιθανή, η χρήση μεγεθυντικού φακού από το χαρακτή⁹⁷. Είναι προφανές ότι τα ίδια εργαλεία και τεχνική χρησιμοποιούν και οι αρχαίοι παραχαράκτες [Εικ. 6].

Τα αρχαία νομίσματα είναι ως γνωστόν, χειροποίητα⁹⁸. Κατασκευάζονται δια του χτυπήματος και για το λόγο αυτό, ονομάζονται παιστά. Η διαδικασία σχετικά απλή, έχει ως εξής: χαράσσεται ο εικονογραφικός τύπος του εμπροσθότυπου και του οπισθότυπου σε δύο ανεξάρτητες μεταλλικές μήτρες, κατασκευασμένες από χαλκό, ορείχαλκο ή σίδηρο και η μήτρα για τον εμπροσθότυπο τοποθετείται σε ειδική υποδοχή στον άκμονα, επί της οποίας εναποτίθεται με τη χρήση λαβίδας, πυρακτωμένο, ένα άμορφο δισκόμορφο μεταλλικό στέλεχος, το πέταλο και επάνω σε

⁹⁴ Seltman 1933, 21.

⁹⁵ Vermeule, 1957, 100.

⁹⁶ Gardner 1883, 18, Seltman 1933, 22, Vermeule, 1957, 101.

⁹⁷ Hill 1922, 17.

⁹⁸ Hill 1922, 2, Kleiner 1975, 4-5, Λυκιαρδοπούλου-Πέτρου 1996, 165.

αυτό τοποθετείται ο χαρακτήρ, επίμηκες μεταλλικό στοιχείο με χαραγμένο τον οπισθότυπο του νομίσματος στην κάτω επιφάνεια του⁹⁹. Ο χαρακτήρ δέχεται χτύπημα με τη σφύρα και αυτομάτως, στις δύο όψεις του πετάλου εντυπώνονται τα σφραγίσματα. Το πέταλο, αναλόγως της πίεσεως που δέχεται με το χτύπημα, αποκτά ένα ακανόνιστο σχήμα κυκλικής μορφής. Το νόμισμα έχει πλέον δημιουργηθεί.

Τα πέταλα έχουν προκαθορισμένη διάμετρο και βάρος, βάσει της ονομαστικής αξίας που πρόκειται να φέρουν και κατασκευάζονται με τη χύτευση μετάλλου σε πήλινες μήτρες, ενώ σε μεταγενέστερες εποχές, με την κοπή δισκαρίων από επιμήκεις ράβδους μετάλλου.

Ο Hill, το 1922 και η Alföldi αρκετές δεκαετίες αργότερα, έχουν διακρίνει τρεις κατηγορίες χυτών πετάλων αναλόγως του τρόπου χύτευσης: 1. μεμονωμένα σφαιρικά πέταλα, τα οποία προκύπτουν από τη χύτευση του μετάλλου σε ανοικτές μήτρες με ημισφαιρικές κοιλότητες, ανεξάρτητες μεταξύ τους. Θεωρείται η πρωιμότερη των μεθόδων, 2. τα πέταλα κατασκευάζονται με χύτευση μέσα σε μήτρες με αυλακώσεις. Κατ' αυτό τον τρόπο, τα πέταλα παρουσιάζονται συνδεδεμένα μεταξύ τους με μικρά στελέχη, των οποίων η έκφυση παραμένει ορατή, εφόσον δε λειανθεί από τον τεχνίτη η επιφάνεια της στεφάνης μετά την απομάκρυνσή τους και 3. η κατασκευή τους επιτυγχάνεται με τη μέθοδο του 'χυμένου κεριού' σε πήλινες μήτρες μιας χρήσης, κατά την οποία τα πέταλα εμφανίζονται συνενωμένα σε ορμαθούς¹⁰⁰.

Το βάρος του πετάλου ζυγίζεται με απόλυτη ακρίβεια πριν τοποθετηθεί στον άκμονα. Σημειωτέο δε, ότι η διαφορά μεταξύ 'αργυρίου ασήμου' και 'αργυρίου επισήμου', -τουλάχιστον για την Αθήνα για την οποία σώζονται πλήθος αρχαιολογικών καταλοίπων-, υπολογίζεται στην τάξη του 5%. Η διαφορά αυτή καλύπτει τα έξοδα της λειτουργίας του νομισματοκοπείου και το 3% της απώλειας μετάλλου κατά τη διαδικασία της τήξης.

Ελάχιστες αρχαίες μήτρες έχουν διασωθεί έως σήμερα¹⁰¹. Οι περισσότερες καταστρέφονται κατά τη διαδικασία κατασκευής του νομίσματος, λόγω των αλλεπάλληλων χτυπημάτων που δέχονται από τη σφύρα, άλλες αφιερώνονται στα ιερά και πολλές καταστρέφονται σκοπίμως προκειμένου να μην αποτελέσουν εργαλείο στα χέρια των επιτηδίων για την κατασκευή παραχαραγμένων νομισμάτων. Η κατασκευή μιας μήτρας απαιτεί πολλές ώρες λεπτομερούς εργασίας, αν κρίνει κανείς από το γεγονός ότι ο Becker, δεξιοτέχνης παραχαράκτης, χρειάζεται 18 ώρες για να ολοκληρώσει μόνον, τον οπισθότυπο ενός νομίσματος.

Σύμφωνα με τον Hill¹⁰², με την κρούση του χαρακτήρα στο πέταλο, προσδίδεται μια ελαφρά κοιλότητα στον οπισθότυπο του νομίσματος, χαρακτηριστικό γνώρισμα των γνήσιων νομισμάτων, σε αντίθεση με τα πλαστά, στα οποία ο οπισθότυπος εμφανίζεται επίπεδος και ενίοτε κυρτός.

Συνεπώς, για την κατασκευή χειροποίητων, κίβδηλων νομισμάτων, χρησιμοποιείται από τους παραχαράκτες ακριβώς η ίδια διαδικασία και τεχνική, που χρησιμοποιείται

---

⁹⁹ Hill 1922, 34.

¹⁰⁰ Βελήνης 1996, 53.

¹⁰¹ Hill 1922, 14: σωζόμενη μήτρα, με χαραγμένο τον οπισθότυπο αθηναϊκού τετράδραχμου του 430-322 π.Χ., έχει βρεθεί το 1904 στο Tel el Athrib της Αιγύπτου. Κατασκευασμένη από χαλκό με μεγάλη περιεκτικότητα σε κασίτερο (22,51% κασίτερος και 69,85% χαλκός), ενδεχομένως για να αποκτήσει σκληρότητα το μέταλλο και ανθεκτικότητα στα χτυπήματα. Σύμφωνα με τον Figueira, 1998, 530, χρησιμοποιείται για την κοπή ψευδο- αθηναϊκών τετράδραχμων.

¹⁰² Hill 1922, 32.

για την κατασκευή των γνήσιων, επιδιώκοντας να επιτύχουν την αρτιότερη αντιγραφή των εξωτερικών δομικών και μορφολογικών στοιχείων του προτύπου τους. Η ουσιαστική διαφοροποίηση των κίβδηλων νομισμάτων έγκειται στην σοβαρά υποτιμημένη εγγενή τους αξία.

Επίσης, τα χυτά νομίσματα με τη χρήση πήλινης μήτρας, είναι σχετικά σπάνια στον αρχαίο κόσμο και συνήθως προϊόν παραχαρακτών¹⁰³. Η διαδικασία κατασκευής τους, σαφώς απλούστερη, σε σχέση με την επίπονη και χρονοβόρα διαδικασία κατασκευής του παιστού κίβδηλου νομίσματος.

Αρχικά εντυπώνεται το προς απομίμηση νόμισμα, σε νωπές πήλινες πλάκες, ανά μία πλάκα για τον εμπροσθότυπο και ανά μία για τον οπισθότυπο. Για την εντύπωση χρησιμοποιείται επίσημη νομισματική έκδοση με πολύ ευκρινείς σφραγίδες. Τα πολλαπλά εντυπώματα, ταξινομημένα σε επάλληλες σειρές, συνδέονται μεταξύ τους με μικρή αύλακα, για τη ροή του τηγμένου μετάλλου. Εν συνεχεία, οι πήλινες πλάκες συναρμολογούνται κατά τρόπο, ώστε τα εντυπώματα να συμπίπτουν με ακρίβεια μεταξύ τους και χυτεύεται το ρευστό μέταλλο (*en chapelet*)¹⁰⁴. Τα παραγόμενα χυτά νομίσματα, δύναται να διατηρούν κατάλοιπο του στελέχους, προερχόμενο από την αύλακα ροής του μετάλλου ή να παρουσιάζουν εξάρματα από την υπερχειλίση του. Η χρήση πήλινης μήτρας για την κατασκευή τους, η οποία παράγεται μαζικά με φθινό υλικό, συμβάλλει στην απόδοση κατώτερης ποιότητας εντυπώματος, ευδιάκριτης κυρίως στο θόλωμα των λεπτομερειών του εικονογραφικού τύπου και τον παρεπόμενο υποβιβασμό της καλλιτεχνικής αξίας του προτύπου του, ενώ η χρήση νοθευμένου πολύτιμου μετάλλου έχει ως επακόλουθο τη διαφοροποίηση μεταξύ του κίβδηλου και του γνήσιου νομίσματος, αφενός, ως προς τη μεταλλική χροιά και αφετέρου ως προς το βάρος.

Επιπροσθέτως, το μέταλλο συρρικνώνεται όταν ψύχεται, με αποτέλεσμα, όταν ένα νόμισμα κατασκευάζεται με τη μέθοδο της χύτευσης μετάλλου σε μήτρα, τότε το παραγόμενο νόμισμα είναι ελαφρώς μικρότερο από το πρότυπο. Σε περίπτωση, που το παραγόμενο νόμισμα χρησιμοποιηθεί ως εντύπωμα μήτρας για ένα τρίτο και ούτω καθεξής, η συνακόλουθη πτωτική πορεία ως προς το μέγεθος του νομίσματος, είναι αναπόφευκτη¹⁰⁵.

Τα διακριτά αυτά στοιχεία του κίβδηλου νομίσματος, τα καθιστούν εύκολα αναγνωρίσιμα από τον ειδικό πραγματογνώμονα.

Το μέταλλο, ακρογωνιαίος λίθος της νομισματοκοπίας, προϋποθέτει την εξασφάλιση αναγκαίας και ικανής ποσότητας για την έκδοση νομισμάτων και συνεπώς, από τους πρωταρχικούς επιδιωκόμενους στόχους, τόσο για τις πόλεις όσο και τους παραχαράκτες. Η ανεύρεση και η διασφάλιση της πρώτης ύλης, αποτελούν κύρια μέριμνά τους. Το μεταλλείο, βασική πηγή πολύτιμου μετάλλου, βρίσκεται στον αρχαίο κόσμο, συνήθως, υπό τον έλεγχο των πόλεων. Παρότι δεν σώζονται αρκετές πληροφορίες αναφορικά με τη διαχείριση και τη λειτουργία του, θεωρείται ότι οι πόλεις, ελέγχουν την εξόρυξη και εκμεταλλεύονται την παραγωγή του. Συνεπώς, οι ίδιες καρπώνονται τον κύριο όγκο του μεταλλεύματος και ενδεχομένως εμπορεύονται κάποια μικρότερη ποσότητα πολύτιμου μετάλλου¹⁰⁶. Τα μεταλλεία Λαυρίου, για

¹⁰³ Vermeule 1957, 102, Crawford 1968, 59.

¹⁰⁴ Hill 1922, 2, Πρωτονοτάριος 1996, 252.

¹⁰⁵ Hill 1922, 4.

¹⁰⁶ Van Alfen 2014, 8.

παράδειγμα, με πλούσια κοιτάσματα σε άργυρο, από τις κύριες πηγή πλούτου για την Αθήνα και κινητήριος δύναμη της αργυρής νομισματοκοπίας της.

Τα μεταλλεία δεν αποτελούν παραταύτα, τον αποκλειστικό προμηθευτή πρώτης ύλης. Παλαιά φθαρμένα νομίσματα, νομίσματα ξένων νομισματοκοπειών, λάφυρα, ιερά αντικείμενα, αφιερώματα και άλλα, εξασφαλίζουν κατά καιρούς, μεγάλες ποσότητες πολύτιμου υλικού.

Από τη στιγμή ωστόσο, που είναι απαραίτητη η χρήση, έστω και μικρής ποσότητας πολύτιμου μετάλλου για την κατασκευή κίβδηλων ή πλαστών νομισμάτων, περιορίζεται αυτομάτως το περιθώριο κέρδους. Οι παραχαράκτες προφανώς, αποβλέπουν στην κατασκευή όσο το δυνατό περισσότερων νομισμάτων, με το λιγότερο πολύτιμο μέταλλο, διακινδυνεύοντας σε αυτή την περίπτωση να γίνει ευκολότερα αντιληπτό το προϊόν τους. Μια λίαν ριψοκίνδυνη επένδυση για να διασφαλίσουν αυξημένα κέρδη¹⁰⁷.

Η διαβρωτική επίδραση της διαφθοράς, εφόσον ενυπάρχουν οι κατάλληλες συνθήκες και προϋποθέσεις, κάνει αισθητή την εμφάνισή της και στο χώρο του νομισματοκοπείου. Η συνεχώς αυξανόμενη νομισματική παραγωγή, η συνακόλουθη θεαματική ανάπτυξη των νομισματοκοπειών και η αναποτελεσματικότητα των υπαρχόντων εντός αυτών ελεγκτικών μηχανισμών, σε αρκετές των περιπτώσεων, συμβάλλουν τα μέγιστα, στην εκδήλωση της ανθρώπινης αυτής συμπεριφοράς. Το μέγεθος που λαμβάνει βεβαίως, ποικίλει. Στην απάτη, μπορεί να εμπλέκονται ένα ή περισσότερα άτομα, μεταξύ των οποίων και ο Επιστάτης, ο υπεύθυνος του νομισματοκοπείου. Στοιχειοθετείται δε, με την παράνομη ιδιοποίηση ποσότητας πολύτιμου μετάλλου ή την νόθευση αυτού με βασικό μέταλλο και την υπεξαίρεση της αντίστοιχης ποσότητας από το πολύτιμο. Δύναται να εκδηλωθεί επίσης, με την κοπή γνήσιων ή λιποβαρών ή κίβδηλων νομισμάτων, για ίδια χρήση¹⁰⁸. Η κατασκευή κίβδηλων νομισμάτων αποδεικνύεται η συχνότερη, καθώς προσφέρει τη μεγαλύτερη απόδοση κέρδους. Η απάτη εξαιρετικά αληθοφανής, από τη στιγμή που οι επιτήδειοι τεχνίτες κάνουν χρήση της επισήμου σφραγίδας. Είναι γενικά αποδεκτό, ότι οι 'καλύτερες' εκδόσεις κίβδηλων νομισμάτων προέρχονται από το νομισματοκοπείο της πόλης¹⁰⁹.

Το όνομα του Διογένη του Σινωπέος, γνωστού ως «Κυνικού», εμπλέκεται σε μία από τις πλέον γνωστές ιστορίες παραχάραξης του επίσημου νομίσματος πόλης.

Ο Διοκλής ο Μαγνήσιος (1^{ος} π.Χ. αιώνας) μνημονεύει ότι, ο Ικεσίας¹¹⁰, πατέρας του Διογένη, διευθύνει δημόσια τράπεζα στη Σινώπη, πόλη στις ακτές του Εύξεινου Πόντου και παραχαράσσει το νόμισμά της, με αποτέλεσμα να εξοριστεί ο ίδιος και ο γιός του. Ελαφρώς διαφοροποιημένη αρχαία μαρτυρία αναφέρει, ότι ο Ικεσίας είναι υπεύθυνος για τον έλεγχο των νομισμάτων της πόλης του, αποκτά πολλά χρήματα παραχαράσσοντάς τα, συλλαμβάνεται και καταδικάζεται σε θάνατο, ενώ ο Διογένης διαφεύγει στην Ελλάδα. Εντούτοις, σύμφωνα με τον Ευβουλίδη το Μιλήσιο, (4^ο π.Χ. αιώνα), την παραχάραξη διαπράττει ο ίδιος ο Διογένης και εξορίζεται με τον πατέρα του. Την πράξη του φαίνεται να ομολογεί ο φιλόσοφος, στο έργο του *Πόρδαλος*, το οποίο ωστόσο, δεν έχει σωθεί. Βάσει μιας διαφορετικής εκδοχής, ο Διογένης είναι

¹⁰⁷ Van Alfen 2005, 337.

¹⁰⁸ Crawford 1968, 58.

¹⁰⁹ Bogaert 1968, 317, Stroud 1974, 165.

¹¹⁰ Robinson 1906, 274. Αναφέρεται και ως Ικέσιος, ενδεικτικά Στεφανάκης 2013, 49.

Επιστάτης στο νομισματοκοπείο της Σινώπης και παραχαράσσει το νόμισμα με την υποκίνηση των τεχνιτών και αφού έχει προηγουμένως συμβουλευτεί το Μαντείο των Δελφών. Η αιγιματική και διφορούμενη απάντηση που δίνει το Μαντείο, τον συμβουλεύει: «Γνωθι σεαυτόν» και «παραχάραξον τό νόμισμα». Ο Διογένης ερμηνεύει λανθασμένα το χρησμό και εκλαμβάνοντάς τον κυριολεκτικά, τον εφαρμόζει. Η ανακάλυψη του αδικήματος που διαπράττει, τον οδηγεί στην εξορία¹¹¹.

Το νόημα της πρώτης εκ των δύο παραινήσεων του Μαντείου προς το Διογένη είναι αρκετά ξεκάθαρο, σε αντίθεση με το περιεχόμενο της δεύτερης που θεωρείται προβληματικό και δυσεξήγητο. «Τό νόμισμα παραχάραξον» «παραποίησε το νόμισμα», είναι μια φράση που δεν εναρμονίζεται αφενός, με τα χρηστά ήθη της εποχής και αφετέρου, με τη θέση που πρεσβεύουν οι ιερείς ως εκπροσώποι του θείου και συνάμα ως φορείς προάσπισης της κοινωνικής νομοτέλειας. Το νομοθετικό πλαίσιο που διέπει το νόμισμα και την κυκλοφορία του, είναι εξαιρετικά αυστηρό για τους παραβάτες και οι ιερείς δε θα μπορούσαν να παρεκκλίνουν από τις αρχές του, εκφέροντας μια διαφορετική ερμηνεία και παραινήση.

Ο Gardner¹¹² δίνει δύο πιθανές ερμηνείες για το *παραχαράσσειν*: *σφραγίζω εσφαλμένα* ή *σφραγίζω πρόσθετα και μεταβάλλω την υπάρχουσα σφραγίδα*, επισημαίνοντας ότι η πρώτη εκδοχή εμπεριέχει την πρόθεση της παραποίησης και της απάτης. Ο ίδιος θεωρεί ότι η απάντηση που δίνει η Πυθία στο Διογένη έχει την έννοια: «δοκιμάστε ή επανεκδώστε όλα τα νομίσματα που κυκλοφορούν για να διασφαλίσετε την γνησιότητά τους, ώστε να τα εντάξετε στη ζωή σας», συμβαδίζοντας πιο αρμονικά με το «γνωθι σεαυτόν».

Ο Seltman επισημαίνει ότι πολλά νομίσματα που έχουν βρεθεί στην Σινώπη και φέρουν απεικονίσεις, εμπνευσμένες από αραμαϊκούς μύθους, είναι ψαλιδισμένα και οδηγείται στο συμπέρασμα ότι, τα συγκεκριμένα νομίσματα, βαρβαρικές απομιμήσεις των επιχωρίων, έχουν τεθεί σε κυκλοφορία μαζικά και απειλούν την υπόσταση και την αξιοπιστία των νομισμάτων της πόλης. Για το λόγο αυτό, ο Ικεσίας, τραπεζίτης της Σινώπης, επιβάλλει την καταστροφή τους με ψαλιδισμό (παραχαράττειν), προκειμένου να τεθούν εκτός κυκλοφορίας ως αδόκιμα. Μεταξύ αυτών, καταστρέφονται και γνήσια, -δόκιμα-, νομίσματα της πόλης, δίνοντας το έναυσμα στους πολέμιούς του, να τον απομακρύνουν από την εξέχουσα θέση που κατέχει. Μαζί του εξορίζεται και ο γιός του. Ο Bogaert θεωρεί εσφαλμένη την ερμηνεία που δίνει ο Seltman για *παραχαράττειν*: *ψαλιδίζω και θέτω εκτός κυκλοφορίας* και ως εκ τούτου, αβάσιμη τη θεωρία του¹¹³.

Η Donzelli επανεξετάζοντας το ζήτημα της παραχάραξης του νομίσματος της Σινώπης και της εξορίας του Διογένη, υποστηρίζει την ιστορικότητά του και το τοποθετεί χρονολογικά μεταξύ των ετών 362 και 345 π.Χ. Σύμφωνα με τη μελετητήρια, στα μέσα περίπου του 4^{ου} π.Χ. αιώνα, υπάρχει δημόσια τράπεζα στη Σινώπη, στην οποία προΐσταται ο Ικεσίας. Μεταξύ των ετών 362 και 345 π.Χ., ο Διογένης συμμετέχει ή διαδέχεται τον πατέρα του στη διοίκηση της και είναι ο κύριος υπεύθυνος για την παραχάραξη του νομίσματος της πόλης. Η παραχάραξη λαμβάνει χώρα εντός της τράπεζας, η οποία ενδεχομένως λειτουργεί και ως νομισματοκοπείο. Το *παραχαράττειν*, εν προκειμένω, λαμβάνει την έννοια της

¹¹¹ Gardner 1893, 438, Bogaert 1968, 226.

¹¹² Gardner 1893, 438.

¹¹³ Bogaert 1968, 227.

έκδοσης νομίσματος με τον επίσημο *χαρακτήρα* (σφραγίδα) της πόλης και πολύ μικρή εγγενή αξία. Οι κάτοικοι της Σινώπης γνωρίζουν για την κυκλοφορία κίβδηλων νομισμάτων στην πόλη τους, όπως αποδεικνύεται από την εύρεση πολλών ψαλιδισμένων νομισμάτων, οι οποίοι καταφεύγουν σε αυτή τη διαδικασία ελέγχου, προκειμένου να απομακρύνουν την όποια αμφιβολία τους διακατέχει και να πιστοποιήσουν τη γνησιότητα και την αξιοπιστία των νομισμάτων τους¹¹⁴.

Η παραχάραξη του επίσημου νομίσματος της πόλης από διεφθαρμένους τεχνίτες και αξιωματούχους εντός του νομισματοκοπέιου, φαίνεται να αποτελεί κοινό τόπο στον ελλαδικό χώρο, λαμβάνοντας χώρα σε όλα τα μήκη και πλάτη του και κατά τις επόμενες χρονικές περιόδους. Ενδεικτικά, αναφέρεται το παράδειγμα της Πολυρρήνιας, πόλης της Κρήτης, όπου μετά το 270 π.Χ. περίπου, εποχή κατά την οποία προΐσταται του νομισματοκοπέιου της, αξιωματούχος με το όνομα ΧΑΡΙΣΘΕΝΗΣ, εμφανίζονται τα πρώτα υπόχαλκα νομίσματα. Ο Wells, βασιζόμενος στο γεγονός ότι για την έκδοση δύο υπόχαλκων πολυρρηνιακών διδράχμων μειωμένου βάρους, χρησιμοποιούνται οι ίδιες σφραγίδες, οι οποίες έχουν σφραγίσει και μία επίσημη αργυρή έκδοση της πόλης, οδηγείται στο συμπέρασμα ότι παράγεται επίσημη κρατική έκδοση για χρήση εντός της πόλης, επιβεβλημένης λόγω της έλλειψης αργύρου, μια πρακτική κοπής νομίσματος «εκτάκτου ανάγκης», που υιοθετούν εν συνεχεία και άλλες γείτονες πόλεις. Εντούτοις, ο Στεφανάκης, επισημαίνει ότι η ύπαρξη ταυτόσημων αποτυπωμάτων στα υπόχαλκα νομίσματα και την σύγχρονη επίσημη αργυρή έκδοση, δεν συνηγορεί απαραίτητα στο γεγονός ότι έχει διαπραχθεί κρατική κίβδηλεια, αφενός επειδή δεν σώζονται μαρτυρίες ή άλλα στοιχεία, που την τεκμηριώνουν και αφετέρου επειδή, οι ιδιώτες παραχαράκτες είναι εξίσου ικανότατοι τεχνίτες, δύνανται να αντιγράψουν με απόλυτη πιστότητα την επίσημη σφραγίδα και να παράγουν κίβδηλα νομίσματα, δύσκολα ανιχνεύσιμα. Συνεπώς, η ύπαρξη δοκιμαστικής τομής για να ελεγχθεί η καθαρότητα του μετάλλου, σε νομίσματα που φέρουν το όνομα Χαρισθένης, ενδεχομένως αποδεικνύει, ότι η νομισματική παραγωγή της εποχής και ο συγκεκριμένος υπεύθυνος, δε χαίρουν εμπιστοσύνης. Ο Χαρισθένης, είναι πιθανό να αποτελεί ένα ακόμη ανήθικο στοιχείο, που δρα εντός του νομισματοκοπέιου προς ίδιον όφελος και προσωπικό του κέρδος¹¹⁵.

3.2 Μέθοδοι κίβδηλειας

Από νωρίς το κίβδηλο νόμισμα αποτελεί αντικείμενο επιστημονικής μελέτης, η οποία παρουσιάζει μια εξελικτική πορεία, αρχής γενομένης από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Εστιάζεται κυρίως στην εξέταση κίβδηλων επάργυρων νομισμάτων, εφόσον στην παρούσα περίοδο καθίσταται εξαιρετικά δύσκολος ο εντοπισμός νομισμάτων από νοθευμένο κράμα πολύτιμου μετάλλου. Το 1844, ο Akerman¹¹⁶ επιχειρεί να περιγράψει τη διαδικασία και τις συνθήκες που καθορίζουν την ποιότητα της επιμετάλλωσης στα αρχαία κίβδηλα νομίσματα: «το κομμάτι χαλκού που πρόκειται

¹¹⁴ Bogaert 1968, 228.

¹¹⁵ Στεφανάκης 2013, 48-49.

¹¹⁶ Akerman 1844, 65 και 68.

να γίνει νόμισμα, υπόκειται σε μια αρχική επεξεργασία ώστε να αποκτήσει το κατάλληλο μέγεθος και σχήμα και εν συνεχεία επιμεταλλώνεται με τη γνωστή διαδικασία. Σφραγίζεται σαν να είναι νόμισμα από ατόφιο άργυρο, με τη συνηθισμένη διαδικασία. Η παραμόρφωση από τις ασκούμενες δυνάμεις των δύο μετάλλων κατά τη διάρκεια της σφράγισης, αντισταθμίζονται από το πάχος της επικάλυψης από άργυρο, το οποίο αν και κάποιες φορές τυχαίνει να ραγίζει, γενικά, είναι αρκετά εύπλαστο και καλύπτει το χαλκό αποτελεσματικά.....Το μέταλλο που χρησιμοποιείται ως πυρήνας (anima) στο κίβδηλο νόμισμα είναι ο χαλκός, το οξειδίο του οποίου ενίοτε διαβρώνει την επιφάνεια της αργυρής επικάλυψης και αποκαλύπτεται».

Η έλλειψη τεχνογνωσίας και υλικοτεχνικού υλικού σε αυτή την πρώιμη περίοδο έρευνας είναι εμφανής και αντικατοπτρίζεται εύγλωττα μέσα από τον τρόπο που ο Akerman επεξηγεί τη μέθοδο επιμετάλλωσης: «με τη γνωστή» ή «με την συνηθισμένη διαδικασία».

Λίγες δεκαετίες αργότερα, ο Gardner¹¹⁷ διαπιστώνει ότι «παρόλο που οι αρχαίοι δε χρησιμοποιούν τα ανόργανα οξέα που χρησιμοποιούνται σήμερα για τον καθαρισμό του χρυσού και του αργύρου, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι κατανοούν από πρακτική άποψη τον τρόπο καθαρισμού τους, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να αναμειχθούν τα πολύτιμα μέταλλα». Η επιστημονική έρευνα ακόμη, στηρίζεται αποκλειστικά στη συστηματική μελέτη της εμπειρικής πραγματικότητας.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1920, με την περαιτέρω προώθηση των θετικών επιστημών και την εδραίωση της εφαρμοσμένης έρευνας σε πολλά πεδία, δίνεται νέα ώθηση στη μελέτη των κίβδηλων νομισμάτων. Ο Campbell¹¹⁸, χρησιμοποιώντας δύο είδη μικροσκοπίου, κάθετης παρατήρησης και ανεστραμμένου, εξετάζει αρχαία ελληνικά και ρωμαϊκά κίβδηλα νομίσματα με επάργυρη επικάλυψη και καταλήγει σε συμπεράσματα, τα οποία συνοψίζονται ως εξής:

-η αργυρή επικάλυψη δεν προέρχεται από την εμβάπτιση ενός πυρήνα από χαλκό σε τετηγμένο άργυρο ή τετηγμένο κράμα αργύρου-χαλκού

-χρησιμοποιείται πυρήνας από χαλκό, ο οποίος επικαλύπτεται με λεπτό φύλλο, πάχους 0,1- 0,2 χιλιοστών, από άργυρο, κατόπιν προθέρμανσής του. Για να είναι πιο αποτελεσματική η μεταξύ τους συγκόλληση, εφαρμόζεται στην επιφάνεια του χάλκινου πυρήνα και πριν τοποθετηθεί το φύλλο αργύρου, ειδική μεταλλική κόλλα αργύρου, ένα ευτηκτικό κράμα με συγκεκριμένες αναλογίες στα συστατικά του, το οποίο στην προκειμένη περίπτωση αποτελείται από 72% άργυρο και 28% χαλκό, με χαμηλό σημείο τήξης στους 778° C. Το ευτηκτικό κράμα δύναται να έχει υγρή ή κονιορτοποιημένη μορφή. Κατά την μέθοδο αυτή, εν συντομία, φύλλο αργύρου συγκολλείται σε χάλκινο πυρήνα με τη βοήθεια μεταλλικής κόλλας [Εικ. 7].

-εναλλακτικά, το φύλλο αργύρου τοποθετείται απευθείας στην επιφάνεια του χάλκινου πυρήνα, χωρίς τη χρήση ευτηκτικού κράματος. Η μεταξύ τους συγκόλληση επιτυγχάνεται με τη θερμότητα. Η θερμότητα ενεργοποιεί τους μηχανισμούς διάχυσης μεταξύ των δύο μετάλλων, οι οποίοι επιτρέπουν τη δημιουργία ενός ανομοιόμορφου στρώματος ευτηκτικού κράματος. Κατά τη δεύτερη μέθοδο, δηλαδή, το φύλλο αργύρου συντήκεται με το χάλκινο πυρήνα.

¹¹⁷ Gardner 1883, 17.

¹¹⁸ Campbell 1933, <http://numismatics.org/digitallibrary/ark:/53695/nnan10308#d1e2619>, Λυκιαρδοπούλου-Πέτρου 1996, 166.

- κατά την τρίτη μέθοδο, δε χρησιμοποιείται φύλλο αργύρου. Ο χάλκινος πυρήνας καλύπτεται με κονιορτοποιημένο άργυρο ή κράμα αργύρου-χαλκού, ο οποίος με τη χρήση της θερμότητας τήκεται, αποκτά ρευστή μορφή και δημιουργεί μια ενιαία και λεπτή επικάλυψη.

Η επαργύρωση πραγματοποιείται σε θερμοκρασία 780° C, όπου τα δύο μέταλλα σχηματίζουν ευτηκτικό σημείο, στο οποίο αντιστοιχεί η μικρότερη θερμοκρασία τήξης τους.

Ομοίως κατασκευάζονται τα επιχρυσωμένα κίβδηλα νομίσματα. Σε πυρήνα βασικού μετάλλου, κυρίως χαλκού ή αργύρου, τοποθετείται λεπτό φύλλο χρυσού και στη συνέχεια, τα δύο μέταλλα συγκολλούνται με τη χρήση θερμότητας, ενίοτε με τη βοήθεια ευτηκτικού κράματος (μεταλλικής κόλλας). Σε κάποιες περιπτώσεις ο χάλκινος πυρήνας καλύπτεται με αμάλγαμα χρυσού-υδραργύρου, ο οποίος εξατμίζεται κατά την σύντηξη.

Κατά την τελική φάση, το επιμεταλλωμένο πέταλο σφραγίζεται με τις παραχαραγμένες μήτρες, αφού ψυχθεί, ώστε να αποφευχθεί η θολότητα στην επιφάνειά του και η δημιουργία στιγμάτων στις λεπτομέρειες του εικονογραφικού τύπου. Η κατασκευή του κίβδηλου νομίσματος έχει ολοκληρωθεί.

Τα κίβδηλα νομίσματα έχουν συνήθως, ελαφρώς μικρότερο βάρος από τις επίσημες κοπές, οφειλόμενο κατά κύριο λόγο στο ότι το ειδικό βάρος του χάλκινου ή αργυρού πυρήνα στα επιχρυσωμένα νομίσματα, είναι μικρότερο από του χρυσού και αντίστοιχα, το ειδικό βάρος του χάλκινου ή μολύβδινου πυρήνα στα επαργυρωμένα νομίσματα, είναι μικρότερο από του αργύρου. Παρουσιάζει ενδιαφέρον το γεγονός, ότι σε κάποια κίβδηλα νομίσματα διασώζεται μόνον, η επικάλυψη από πολύτιμο μέταλλο και απουσιάζει ο πυρήνας τους, ο οποίος έχει υποστεί διάβρωση σε τέτοιο σημείο με αποτέλεσμα να εξαϋλωθεί, λόγω των κακών συνθηκών εύρεσης τους.

Εφόσον οι παραχαρακτές έχουν επιμεληθεί προσεκτικά της παραγωγής τους και δεν διακρίνονται ίχνη από την συγκόλληση των μεταλλικών φύλλων της επικάλυψης, δεν έχουν δημιουργηθεί ανωμαλίες στην επιφάνεια του κίβδηλου νομίσματος κατά τη διάρκεια σύντηξης των μετάλλων, έχουν επιτύχει το κατά το δυνατόν ενδεδειγμένο βάρος και μέγεθος και έχουν χρησιμοποιήσει για τη σφράγιση αρίστης ποιότητας και απόδοσης μήτρες, είναι αρκετά πιθανό να τη διοχετεύσουν στην αγορά με ιδιαίτερη ευκολία.

Η συγκεκριμένη μέθοδος της επιμετάλλωσης για την κατασκευή κίβδηλων νομισμάτων είναι η πιο συνηθισμένη, στον ελλαδικό χώρο και την Ν. Ιταλία μέχρι τον 3^ο π.Χ. αιώνα.

Μία άλλη μέθοδο επιμετάλλωσης αποτελεί η εμβάπτιση, η οποία απαντάται σπανιότερα και επιτυγχάνεται με τη βύθιση πυρήνα βασικού μετάλλου, όπως χαλκού και μολύβδου, σε τετηγμένο πολύτιμο μέταλλο, χρυσό ή άργυρο. Ερώτημα ωστόσο, παραμένει για τους μελετητές ο τρόπος, με τον οποίο απομακρύνεται το νόμισμα από τη μάζα του τετηγμένου πολύτιμου μετάλλου, χωρίς να μείνουν ίχνη από τα εργαλεία που χρησιμοποιούνται, τη στιγμή που αυτό ψύχεται. Άγνωστο παραμένει επίσης, πώς επιτυγχάνουν οι αρχαίοι κίβδηλοποιοί, να διατηρούν τη θερμοκρασία αρκετά υψηλή ώστε να διατηρείται τετηγμένο το πολύτιμο μέταλλο και ταυτόχρονα, χαμηλότερη από το σημείο τήξης του χάλκινου πυρήνα¹¹⁹.

¹¹⁹ Λυκιαρδοπούλου-Πέτρου 1996, 167.

Κίβδηλα νομίσματα δύναται βεβαίως να κατασκευαστούν και από νοθευμένο πολύτιμο μέταλλο. Το κράμα συνήθως εμπεριέχει μικρή ποσότητα βασικού μετάλλου, με απώτερο σκοπό, το ψεύτικο νόμισμα να διαφοροποιείται ελάχιστα σε σχέση με το γνήσιο και να περιορίζεται η πιθανότητα εντοπισμού του. Παραμένει ωστόσο, εύλογο το γεγονός της αυτόματης μείωσης του περιθωρίου κέρδους των παραχαρακτών, λόγω της χρήσης μεγαλύτερης ποσότητας πολύτιμου μετάλλου. Αποτελούν συνήθως, προϊόντα παραχάραξης ασυνείδητων τεχνιτών του νομισματοκοκείου της πόλης.

Τέλος, κίβδηλα θεωρούνται τα λιποβαρή νομίσματα, τα οποία παρουσιάζουν μειωμένο βάρος σε σχέση με το πρότυπο που θέτουν οι αρχές της πόλης, εφόσον έχουν απολέσει ένα από βασικά στοιχεία που θεμελιώνουν την νόμιμη υπόστασή τους.

Πέραν των καθιερωμένων μηχανικών μεθόδων και θερμικών τεχνικών για την κατασκευή επιμεταλλωμένων κίβδηλων νομισμάτων, φαίνεται ότι χρησιμοποιούνται κατά την αρχαιότητα και πιο ειδικές διαδικασίες, οι οποίες ανήκουν στις χημικές. Με τη *τσιμεντοποίηση* (cementation), μια ηλεκτροχημική διεργασία που συντελείται μεταξύ κράματος από βασικό μέταλλο και χρυσό ή άργυρο και μίας μείξης ουσιών, η οποία διαβρώνει τα εκτεθειμένα σημεία του βασικού μετάλλου, επιτυγχάνεται ο εμπλουτισμός της επιφάνειας του κράματος με το εμπεριέχον πολύτιμο μέταλλο. Με την συγκεκριμένη διαδικασία, το μεταλλικό αντικείμενο αποκτά όψη πολύτιμου υλικού. Αρχαιολογικές μαρτυρίες τεκμηριώνουν τη χρήση της για τον επιχρωματισμό μεταλλικών αντικειμένων, στη Μεσοποταμία και την Αίγυπτο, σε πολύ πρόωμη εποχή¹²⁰.

Μια παρεμφερής μέθοδος, η *κυπέλλωση* (cupellation), αποτελεί τεχνική διαχωρισμού και προσδιορισμού του χρυσού και του αργύρου σε ένα κράμα και βασίζεται στην οξειδωση των άλλων κοινών μετάλλων, όπως ο μόλυβδος. Τα οξείδια απομακρύνονται είτε με ρεύμα αέρα είτε με απορρόφησή τους από ένα πορώδες χωνευτήριο, το «κυπέλλο». Με την κυπέλλωση, για παράδειγμα, το ορυκτό γαληνίτης (ορυκτό σουλφιδίου μολύβδου) θερμαίνεται και μετατρέπεται αρχικά σε οξείδιο του μολύβδου, το οποίο εν συνεχεία απορροφάται ή εξατμίζεται αφήνοντας πίσω του ένα μικρό ποσοστό από το αρχικό του βάρος, ως κατάλοιπο από καθαρό άργυρο. Πρόκειται για μια τεχνική, γνωστή από το 2000 π.Χ. περίπου, μια εμπειρική διαδικασία που δεν μπορεί να εξηγηθεί και θεωρείται σχεδόν μαγική. Ομοίως μαγική θεωρείται και η διαδικασία καθαρισμού του χρυσού. Ακατέργαστη μάζα χρυσού θερμαίνεται σε κλειστό δοχείο με αλάτι, άμμο ή πηλό και οργανική ύλη, τα οποία μέσω μιας χημικής αντίδρασης των στοιχείων, διαχωρίζονται σε καθαρό χρυσό και σκωρία. Η σκωρία, αποτελούμενη από ορείχαλκο, με την κατάλληλη επεξεργασία μπορεί να μιμηθεί το χρυσό, μια πρακτική γνωστή, τουλάχιστον από τον 4^ο π.Χ. αιώνα¹²¹.

Οι κίβδηλοποιόι φαίνεται να εκμεταλλεύονται την ανάπτυξη μιας πρόωμης χημικής τεχνολογίας, παρασκευάζοντας τεχνητές ουσίες, για την κατασκευή νομισμάτων από κράματα, που μιμούνται πολύτιμα μέταλλα. Κατά αυτόν τον τρόπο, κατασκευάζουν νομίσματα από κασσίτερο (κράμα μολύβδου-κασσίτερου), από κράμα αρσενικού ή

---

¹²⁰ Keyser 1990, 364.

¹²¹ Keyser 1996, 212.

αντιμονίου. Τέτοιου είδους νομίσματα έχουν εντοπιστεί στη περιοχή της Μακεδονίας¹²².

Σύμφωνα με τον Keyser¹²³, έχουν πραγματοποιηθεί πολλές νομισματικές μελέτες με τη χρήση σύγχρονων επιστημονικών μεθόδων, που εστιάζονται στη χημική ανάλυση νομισμάτων από χρυσό, άργυρο ή χαλκό, αλλά ελάχιστες καταπιάνονται με αρχαία νομίσματα που μιμούνται τον άργυρο. Στο πλαίσιο μιας τέτοιας ευρείας μελέτης, η οποία περιλαμβάνει την εξέταση 500 αργυρών νομισμάτων, χρονολογημένων από τον 5^ο π.Χ. έως τον 4^ο μ.Χ. αιώνα, με τη χρήση μικροανιχνευτή ηλεκτρονίων, διαπιστώνεται η ύπαρξη 'ανώμαλων' νομισμάτων, τα οποία έχουν κατασκευαστεί με ποικιλομορφία τεχνικών και κραμάτων που προσπαθούν να υποκαταστήσουν τον άργυρο. Η σύσταση των περισσότερων κραμάτων που έχουν ανιχνευθεί, είναι γνωστή μόνον από την αλχημεία της εποχής.

Η αρχαία αλχημεία εκδηλώνεται ως μια πρόθεση συνταιριασμού της επιστήμης και της φιλοσοφίας. Έχει αρχίσει να γίνεται αντιληπτό, ότι η γνώση και η φυσική ενέργεια δεν εκπορεύονται από τους θεούς, αντιθέτως, οποιοδήποτε έργο μπορεί να υλοποιηθεί με τη δύναμη της ανθρώπινης λογικής που το προγραμματίζει και της ανθρώπινης δραστηριότητας που το εκτελεί. Σε αυτή τη βάση και πρεσβεύοντας την ύπαρξη μιας μυστικής συγγένειας στα μέταλλα, της ύπαρξης δηλαδή «συμπάθειας και αντιπάθειας μεταξύ τους», οι αρχαίοι αλχημιστές επιδίδονται σε μια προσπάθεια μεταστοιχειώσεως των αγενών μετάλλων σε ευγενή, δημιουργώντας κράματα ή εξαγνίζοντας τα μέταλλα, μια ουτοπία, υποθετικά εφικτή, εφόσον υποστηρίζεται από τη θεωρία. Οι ίδιοι χρησιμοποιούν πλήθος συμβόλων και μια ιδιάζουσα όσο και αλληγορική ορολογία στα κείμενα τους, που τα καθιστούν δυσκολονόητα, με αποτέλεσμα να μην τυγχάνουν ιδιαίτερης αποδοχής από τους σύγχρονους μελετητές. Παρόλο, που οι αλχημιστές δεν καταφέρνουν να εκπληρώσουν τον απώτερο στόχο τους, την μετουσίωση της ύλης, εντούτοις δημιουργούν περίπλοκες συνταγές και τεχνικές, με πρακτικό αποτέλεσμα την απομίμηση πολύτιμων μετάλλων¹²⁴.

Οι βασικές αρχές της αλχημείας: πρωτογενές υλικό, συμπάθεια, μεταστοιχειώση μέσω της ποσοτικής αλλαγής (κυρίως των χρωστικών ουσιών) απαντώνται σε συνταγές του Βώλου Μενδήσιου, γνωστού ως ψευδο-Δημόκριτου, ελληνοποιημένου Αιγυπτίου που ζει τον 2^ο π.Χ. αιώνα, στο έργο του *Φυσικά και Μυστικά*.

Σε μία από τις συνταγές του (*Phys. Myst.* 20), περιγράφεται η παρασκευή 'αργύρου' από ένα κράμα αρσενικού -χαλκού¹²⁵ :

«περί άσήμου ποιήσεως· υδράργυρον, τήν από τοῦ ἀρσενίκου, ἢ σανδαράχης, ἢ ὡς ἐπινοεῖς, πῆξον ὡς ἔθος, καί ἐπίβαλλε χαλκῶ < ἢ > σιδήρῳ θειωθέντι, καί λευκανθήσεται· τό δ' αὐτό ποεῖ καί μαγνησία λευκανθεῖσα, καί ἀρσένικον ἐκστραφέν, καί καδμία ὀπτῆ, καί σανδαράχη ἄπυρος, καί πυρίτης λευκανθεῖς, καί ψιμύθιον ἄμα θειῶ ὀπτηθέν»

Βάσει της συνταγής, για την κατασκευή του «άσήμου», του πετάλου ενός νομίσματος, χρειάζεται να παρασκευαστεί υδράργυρος από αρσενικό ή θειούχο αρσενικό (σανδαράχη) και να προστεθεί χαλκός ή θειούχος σίδηρος για να λευκανθεί. Το ίδιο αποτέλεσμα επιτυγχάνεται και με τη λεύκανση του μαγνησίου, τη μετατροπή

¹²² Keyser 1990, 365.

¹²³ Keyser 1996, 209

¹²⁴ Keyser 1996, 210.

¹²⁵ Keyser 1996, 213.

του αρσενικού, την όπτιση του ορυκτού καλαμίνα (καδμία), την σανδαράχη που δεν τίθεται σε φωτιά, τη λεύκανση του πυριτίου και τέλος την όπτιση ανθρακικού μολύβδου (ψιμύθιο) μαζί με θείο.

Ο Θεόφραστος (4^{ος} π.Χ. αιώνας) στο έργο του *Περί Λίθων*, αναφέρει τη γένεση των ορυκτών υλών και μεταξύ άλλων περιγράφει την κατασκευή υδράργυρου (*De Lap.* 60): «από το κόκκινο κιννάβαρι (θειούχος υδράργυρος) παράγεται ο υδράργυρος, χτυπώντας με ένα γουδοχέρι χαλκού, την κόκκινη αμμώδη ουσία αναμεμειγμένη με ξύδι και χαλκό»¹²⁶. Ο υδράργυρος παίζει πρωτεύοντα ρόλο στην μετάλλαξη των μετάλλων. Τα πιο συνηθισμένα κράματα που κατασκευάζονται ως υποκατάστατο του αργύρου είναι το τριμερές κράμα μολύβδου, χαλκού και αργύρου, το κράμα κασσιτέρου- μολύβδου και το κράμα αντιμονίου-αργύρου¹²⁷. Οι συνταγές τους, όπως και πολλών ακόμη υλικών στοιχείων, έχουν καταγραφεί σε αρκετά σωζόμενα αρχαία κείμενα (Πλίνιος, Parygus *Graecus Holmiensis* και άλλα).

Ο χρυσός, λόγω των βασικών του ιδιοτήτων, της αδράνειας και της πυκνότητάς του, είναι πιο δύσκολο να αναπαραχθεί και ως εκ τούτου οι προσπάθειες εστιάζονται στην απομίμηση του αργύρου. Οι αρχαίοι παραχαράκτες κάνουν χρήση αυτών των τεχνικών με αποτέλεσμα τα νομίσματα να αποτελούν εξαιρετική πηγή γνώσης και μελέτης αυτών των κραμάτων. Περαιτέρω έρευνα στον τομέα αυτό θα δώσει πιο ολοκληρωμένα συμπεράσματα.

Η αναγνώριση των κίβδηλων νομισμάτων σήμερα, είναι σχετικά εύκολη υπόθεση, κυρίως όταν πρόκειται για υπόχαλκα, λόγω της διάβρωσης που υφίσταται ο πυρήνας τους. Στην επιφάνεια του νομίσματος είναι συνήθως εμφανή τα προϊόντα διάβρωσης του χαλκού, κυρίως του μαλαχίτη (ανθρακικά άλατα) με το χαρακτηριστικό πράσινο χρώμα και του κυπρίτη (οξειδίο του μονοσθενούς χαλκού) με κοκκινοκάστανο χρώμα. Σε αρκετές μάλιστα περιπτώσεις το νόμισμα καλύπτεται εξολοκλήρου από τα προϊόντα διάβρωσης του χαλκού, παρέχοντας μια ψευδή εικόνα ως προς την πραγματική του σύσταση και οδηγώντας σε λανθασμένη ερμηνεία, θεωρώντας το ως χάλκινο. Σε άλλες περιπτώσεις, διογκώνονται σε τέτοιο βαθμό και παρασύρουν το λεπτό στρώμα της επικάλυψης, το οποίο σώζεται σε λιγοστά ίχνη ανάμεσα στα διογκωμένα προϊόντα χαλκού¹²⁸.

---

¹²⁶ Keyser 1990, 360.

¹²⁷ Keyser 1996, 215.

¹²⁸ Λυκιαρδοπούλου-Πέτρου 1996, 168.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΕΠΙΣΗΜΗ ΠΑΡΑΧΑΡΑΞΗ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΣ

4.1 Τα πονηρά χαλκία στην Αθήνα

Οι ιδιώτες κιβδηλοποιοί παραμένουν αδιαμφισβήτητα, οι βασικοί κατασκευαστές νοθευμένων νομισμάτων κατά την αρχαιότητα. Ωστόσο, δεν έχουν το αποκλειστικό προνόμιο. Οι πόλεις-κράτη καταφεύγουν στην έσχατη λύση, να εκδώσουν σοβαρά υποτιμημένα νομίσματα, κυρίως, κατά τη διάρκεια εξαιρετικά δύσκολων οικονομικών καταστάσεων. Ακόμη και η Αθήνα, με ένα από τα πιο κραταιά και κυρίαρχα νομίσματα στον τότε γνωστό κόσμο, ωθείται σε μια τέτοια λύση, όπως μαρτυρείται μέσα από το έργο του Αριστοφάνη:

«πολλάκις γ' ἡμῖν ἔδοξεν ἡ πόλις πεπονθέναι
ταῦτ' ὄντι εἰς τε τῶν πολιτῶν τοὺς καλοὺς τε κάγαθοὺς
εἰς τε τὰρχαῖον νόμισμα καὶ τὸ καινὸν χρυσίον.
οὔτε γὰρ τούτοις οὐδ' οὐδ' οὐ κεκιβδηλευμένοι,
ἀλλὰ καλλίστοις ἀπάντων, ὡς δοκεῖ, νομισμάτων
καὶ μόνοις ὀρθῶς κοπεῖσι καὶ κεκωδωνισμένοι
ἐν τε τοῖς Ἑλλησι καὶ τοῖς βαρβάροισι πανταχοῦ
χρώμεθ' οὐδέν, ἀλλὰ τούτοις τοῖς πονηροῖς χαλκίοις
χθές τε καὶ πρόην κοπεῖσι τῷ κακίστῳ κόμματι»

Βάτραχοι, στιχ. 718-725

Το παρόν απόσπασμα κάνει ευρύτερα γνωστό το γεγονός ότι, στην Αθήνα δεν κυκλοφορούν πλέον τα φημισμένα αργυρά νομίσματά της, αποδεκτά τόσο από τους Έλληνες όσο και από τους ξένους, αλλά νέα, χρυσά νομίσματα και ακόμη χειρότερα, κάποια κάκιστα, τα επονομαζόμενα «πονηρά χαλκία», τα οποία έχουν κοπεί πρόσφατα και προκαλούν την έντονη δυσαρέσκεια του Αριστοφάνη¹²⁹.

Το αθηναϊκό κράτος περιέρχεται σε δεινή οικονομική κατάσταση μετά την Σικελική εκστρατεία και τη στρατοπέδευση των Λακεδαιμονίων στη Δεκέλεια το 413 π.Χ. Τη δεδομένη στιγμή, επωφελούνται της ευκαιρίας και αυτομολούν στο στρατόπεδο των Σπαρτιατών, περισσότεροι από 20.000 δούλοι, οι οποίοι εξαναγκάζονται επί μακρόν από τους Αθηναίους, στο βαρύτατο έργο της εξόρυξης αργύρου στα μεταλλεία του Λαυρίου, έχοντας ως άμεση συνέπεια τη διακοπή της λειτουργίας τους. Πρόκειται για ένα τεράστιο αριθμό δούλων, ο οποίος δε μπορεί να αναπληρωθεί σε μικρό χρονικό διάστημα αφενός και αφετέρου, ένας μικρότερος αριθμός δεν επαρκεί για την εύρυθμη των μεταλλείων και την παραγωγή της επιθυμητής ποσότητας μεταλλεύματος. Ταυτοχρόνως, πολλοί σύμμαχοι των Αθηναίων αποστατούν, με επακόλουθη την κατάργηση του συμμαχικού φόρου. Το ταμείο της πόλης μετά τον Πελοποννησιακό πόλεμο έχει ουσιαστικά αδειάσει, τα αποθέματα σε άργυρο έχουν στερέψει καθώς έχει διακοπεί η παραγωγή στα ορυχεία του Λαυρίου, η πόλη δεν έχει πρόσβαση σε άλλες πηγές μετάλλου (μεταλλεία Παγγαίου) και ο συμμαχικός φόρος σταμάτησε να εισρέει. Τα αποτελέσματα της οικονομικής δυσπραγίας δεν αργούν να

¹²⁹ Kroll 1993, 7.

κάνουν εμφανή τα σημάδια τους στην Αθήνα, η οποία δεν είναι σε θέση να ανταποκριθεί στις αυξημένες υποχρεώσεις της. Η πόλη και οι πολίτες της πλήττονται από μεγάλη ανέχεια. Δίχως οικονομικούς πόρους και αποθέματα, η Αθήνα αδυνατεί να προμηθευτεί ακόμη και τα πλέον βασικά είδη διαβίωσης, όπως τα σιτηρά, μία από τις κύριες εισαγωγές της. Η Αθήνα διάγει μια κρίσιμη καμπή στην ιστορία της. Τα οικονομικά της βρίσκονται σε αδιέξοδο και η ανάγκη εξεύρεσης άμεσης λύσης, επιτακτική, ώστε να αντιμετωπιστεί το μείζον αυτό ζήτημα. Αναγκάζεται ως εκ τούτου, στην έσχατη λύση και την έκδοση δύο νομισμάτων εκτάκτου ανάγκης¹³⁰.

Το πρώτο εξ αυτών, εκδίδεται το έτος 407/6 π.Χ., επί επωνύμου άρχοντος Αντιμένους. Για την κατασκευή του, η πόλη υποχρεώνεται να λιώσει το χρυσό που καλύπτει τα επτά από τα οχτώ αγάλματα Νικών, τα οποία κοσμούν τον Παρθενώνα και πλήθος αναθημάτων από την Ακρόπολη, συνολικού βάρους 17 ταλάντων χρυσού περίπου. Από αυτό κόβονται χρυσοί στατήρες και υποδιαίρεσεις, προκαλώντας αίσθηση στους Αθηναίους¹³¹.

Το επόμενο έτος, το 406/5 π.Χ., επί επωνύμου άρχοντος Καλλίου και στον απόηχο της οικονομικής κατάρρευσης, η Αθήνα καταφεύγει σε μίαν άνευ προηγουμένου ενέργεια, σε μια προσπάθειά της να περισώσει την κατάσταση, την έκδοση ενός δεύτερου νομίσματος εκτάκτου ανάγκης, αυτή τη φορά, υπόχαλκου. Τα «πονηρά χαλκία» του Αριστοφάνη, κατασκευασμένα από πυρήνα χαλκού με επάργυρη επιφάνεια, δεν έχει αποσαφηνιστεί, εάν αφορούν νόμισμα με πιστωτικό χαρακτήρα ή αποτελούν κρατική κιβδηλεία. Συνιστούν το δίχως άλλο, αντικείμενο έντονης επιστημονικής συζήτησης και διχογνωμίας [Εικ. 8].

Μεγάλος αριθμός τέτοιων νομισμάτων, δραχμών και τετραδράχμων, έρχονται στο φως το 1902, στον Πειραιά. Ο θησαυρός του Πειραιά (IGCH 46), αποτελεί μια σημαντικότερη αρχαιολογική ανακάλυψη, της οποίας η σπουδαιότητα αποδεικνύεται λίγα χρόνια αργότερα.

Ο Head¹³² το 1911, ταυτίζει τετράδραχμο με επάργυρη επιφάνεια, το οποίο ανήκει στη συλλογή του Βρετανικού Μουσείου και προέρχεται από το θησαυρό του Πειραιά με την επίσημη έκδοση υπόχαλκων νομισμάτων στην Αθήνα το 406/5 π.Χ.

Το 1927, ο Σβορώνος¹³³ έρχεται να επιβεβαιώσει τον Head γράφοντας: «το πολύ σημαντικό εύρημα, που δεν έχει ακόμη δημοσιευτεί και ήρθε στο φως πριν από λίγα χρόνια στον Πειραιά, αποτελείται από χιλιάδες νομίσματα, όλα επάργυρα (fourrées), τετράδραχμα και δραχμές, που αναμφισβήτητα κόπηκαν από μήτρες που χάραξαν οι ίδιοι τεχνίτες που χάραξαν εκείνες, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν για την έκδοση των χρυσών νομισμάτων, από το χρυσό προερχόμενο από τις Νίκες της Ακρόπολης. Μπορώ από την πλευρά μου να πιστοποιήσω αυτήν την παρατήρηση, από κάθε άποψη, κατόπιν ενδελεχούς εξέτασης και λεπτομερούς σύγκρισης της τεχνοτροπικής και τεχνικής τους απόδοσης».

¹³⁰ Head 1911, 373, Gardner 1918, 295, Seltman 1933, 137, Hopper 1961, 147, Martin 1991, 29, Μπένγκκτσον 1991, 217, Figueira 1998, 500-02, Howgego 2001, 111, Van Alfen 2011a, 56.

¹³¹ Head 1911, 373, Stroud 1974, 164-65: οι μήτρες που χρησιμοποιήθηκαν για τις κοπές των χρυσών νομισμάτων φυλάσσονταν στο Οπισθόδομο του Παρθενώνα, όπως προκύπτει από καταγραφές του 4^{ου} π.Χ. αιώνα που βρέθηκαν στα Αρχαία του ναού. Figueira 1998, 517-18.

¹³² Head 1911, 373.

¹³³ Svoronos 1927, 157-58.

Ο Kroll¹³⁴ θεωρεί ότι «ο τεράστιος θησαυρός επάργυρων δραχμών και τετράδραχμων που έχει βρεθεί στον Πειραιά το 1902, παραμένει ένα από τα πιο σημαντικά ευρήματα για την αθηναϊκή νομισματοκοπία, λόγω της συμβολής του στην ταυτοποίηση του «χαλκίου» νομίσματος που αναφέρει ο Αριστοφάνης. Λέγεται, ότι τον αποτελούσαν χιλιάδες νομίσματα, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων καταστρέφεται για την οικειοποίηση του αργύρου ή πωλείται, με αποτέλεσμα σήμερα να σώζονται περίπου 100 νομίσματα, σχεδόν όλα δραχμές».

Η πλειοψηφία των νομισματολόγων ασπάζεται αυτήν την άποψη. Ο Robinson¹³⁵, μάλιστα, παρόλο που παραδέχεται, ότι δεν υπάρχουν συγκεκριμένα κριτήρια, βάσει των οποίων θα μπορούσε να γίνει σαφή διάκριση μεταξύ των επίσημων αθηναϊκών υπόχαλκων κοπών του 406/5 π.Χ. και των κίβδηλων της εποχής, το γεγονός και μόνον, της απόκρυψής τους σε τεράστιο αριθμό με τη μορφή θησαυρού,- αναφερόμενος στον συγκεκριμένο θησαυρό-, τον οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι έχουν εκθοθεί από το νομισματοκοπείο της πόλης.

Ο Thompson¹³⁶, στο ίδιο πνεύμα, υποστηρίζει ότι το χάλκινο νόμισμα που αναφέρει ο Αριστοφάνης, εκδίδεται με σκοπό να συμπληρώσει ή να υποκαταστήσει την κυρίαρχη αργυρή νομισματοκοπία της Αθήνας, η οποία τη δεδομένη χρονική περίοδο πλήττεται και παρουσιάζει μεγάλη έλλειψη, καθώς αποδεικνύεται εξαιρετικά δύσκολη η εξεύρεση πολύτιμου μετάλλου. Συνεπώς, οι χάλκινες κοπές χρησιμοποιούνται ως ένα μέσο αντιμετώπισης των αυξημένων δαπανών στο εσωτερικό της πόλης, ενώ τα χρυσά νομίσματα, προορίζονται κατά κύριο λόγο, για την εξασφάλιση της απρόσκοπτης διεξαγωγής εμπορικών συναλλαγών με ξένα κράτη και την συντήρηση του αθηναϊκού στόλου.

Σύμφωνα με τον Howgego¹³⁷, η Αθήνα καταφεύγει σε ένα στρατήγημα, για την αντιμετώπιση της κρίσης: την έκδοση χάλκινου νομίσματος με επάργυρη επιφάνεια σε μεγάλες υποδιαίρεσεις, με το οποίο αντικαθιστάται το αργυρό. Επισημαίνει επίσης, ότι η Αθήνα δεν εκδίδει χάλκινο νόμισμα μέχρι τα μέσα του 4^{ου} π.Χ. αιώνα, θέλοντας να τονίσει ότι δεν πρόκειται για επίσημη χάλκινη κοπή.

Επάργυρα ή νομίσματα με χαμηλότερη περιεκτικότητα σε πολύτιμο μέταλλο, αποτελούν δύο κατηγορίες νομισμάτων που εκδίδονται από τις πόλεις, για να επωφεληθούν οι ίδιες, πλεονάζοντας κέρδους ή να ανταπεξέλθουν οικονομικών δυσκολιών. Εφευρίσκουν τρόπους να συγκαλύψουν το γεγονός έκδοσής τους, ώστε να αποφύγουν την κατακραυγή των πολιτών και την όποια απόπειρα αντίδρασης εκ μέρους τους. Μια ενδεχόμενη αντίδραση είναι αναμενόμενη, από τη στιγμή που η εμπιστοσύνη στο οικονομικό σύστημα του αρχαίου κόσμου, θεμελιώνεται στην καθαρότητα του πολύτιμου μετάλλου που χρησιμοποιείται στην νομισματοκοπία. Και οι δύο αυτές κατηγορίες νομισμάτων αποσκοπούν στο ίδιο πράγμα, να μειώσουν την εσωτερική αξία του νομίσματος, με τη χρήση σαφώς μικρότερης ποσότητας πολύτιμου μετάλλου, είτε αναμειγνύοντάς το με βασικό μέταλλο, είτε επικαλύπτοντάς το σε πυρήνα βασικού μετάλλου, διατηρώντας ωστόσο, τα ίδια εξωτερικά τεχνικά και τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά, διατηρώντας δηλαδή, απόφια την ονομαστική του αξία. Τα νομίσματα με χαμηλότερη περιεκτικότητα σε πολύτιμο

---

¹³⁴ Kroll 1996, 139.

¹³⁵ Robinson, 1947, 119.

¹³⁶ Thompson 1966, 342-43.

¹³⁷ Howgego 2001, 111.

μέταλλο, ανιχνεύονται δυσκολότερα και μόνον τηκόμενα και αναλυόμενα στα επιμέρους συστατικά τους, είναι δυνατό να εξακριβωθεί η απάτη. Στα συγκεκριμένα νομίσματα η αναλογία πολύτιμου-βασικού μετάλλου διατηρείται σε ένα ελάχιστο επίπεδο, καθώς, εάν για παράδειγμα η αναλογία του βασικού μετάλλου είναι αρκετά μεγάλη, της τάξης του 15%, τότε το νόμισμα, αποκτά 'περίεργη' όψη και είναι δύσκολο να περάσει ως γνήσιο. Το περιθώριο κέρδους στην κατηγορία των επάργυρων νομισμάτων είναι σαφώς μεγαλύτερο, εξαιτίας της μικρότερης ποσότητας πολύτιμου μετάλλου που απαιτείται. Είναι μάλλον λιγότερο ανιχνεύσιμα, εφόσον το εξωτερικό τους περίβλημα, τους προσδίδει ένα φυσικότερο αποτέλεσμα και τους επιτρέπει να διακρίνονται δυσκολότερα. Η ανησυχία, με την οποία οι σύγχρονοι μελετητές προσεγγίζουν και αντιμετωπίζουν την 'νομιμότητα' των επάργυρων νομισμάτων ως επίσημων εκδόσεων πόλεων, αντανακλά μια φυσική αντίδραση, που διακατέχεται από έντονη δυσπιστία, αναμφιβόλως υπαρκτής και στον αρχαίο κόσμο. Βλέπουν τα επάργυρα, ως έναν τύπο νομισμάτων ιδιαίτερα 'δόλιο', ακόμη κι αν εκδίδεται σε σπάνιες περιπτώσεις από τις πόλεις. Από τη στιγμή που τα περιθώρια κέρδους είναι μεγάλα, η κοπή επάργυρων νομισμάτων εμπεριέχει την αιτιώδη συνάφεια του δόλου. Είναι ευνόητο, ότι ακόμη και αν δεν αποτελεί πρόθεση της εκδούσας αρχής, άπαξ και το επίσημο, επάργυρο νόμισμα ταξιδεύει μακριά από τον τόπο έκδοσης του, δε διαφέρει σε τίποτα από ένα κίβδηλο¹³⁸.

Είναι απολύτως θεμιτή η εις βάθος εξέταση αλλά και η αμφισβήτηση εκ μέρους των ειδικών, ζητημάτων και ευρημάτων, που άπτονται των επίσημων εκδόσεων νοθευμένων νομισμάτων.

Ο Giovannini¹³⁹ είναι ένας από τους μελετητές που έρχεται να αμφισβητήσει την επικρατούσα άποψη, η οποία πρεσβεύει την κατασκευή των νομισμάτων του θησαυρού του Πειραιά, από το επίσημο νομισματοκοπείο της Αθήνας και την ύπαρξη αργυρής επικάλυψης στην συγκεκριμένη έκδοση, ταραάζοντας τα νερά στην επιστημονική κοινότητα. Αποδίδει τα νομίσματα από το θησαυρό του Πειραιά σε εργαστήριο ιδιώτη παραχαράκτη και υποστηρίζει αφενός ότι το νόμισμα που εκδίδει η Αθήνα το 406/5 π.Χ. δε φέρει επάργυρη επικάλυψη, βασιζόμενος στο γεγονός ότι ο Αριστοφάνης δε χρησιμοποιεί τη λέξη *υπόχαλκα* για να τα χαρακτηρίσει, αλλά τη λέξη *χαλκία* και αφετέρου, το ταυτίζει με ένα σωζόμενο νόμισμα, αθηναϊκής προέλευσης, το οποίο φέρει στον εμπροσθότυπο την κεφαλή της Αθηνάς, στραμμένης αριστερά (στις επίσημες εκδόσεις της πόλης, τον 5^ο και 4^ο π.Χ. αιώνα, η κεφαλή της θεάς είναι στραμμένη δεξιά), ενώ στον οπισθότυπο το εθνικό αναγράφεται ως ΑΘΗ και όχι ως ΑΘΕ¹⁴⁰. Τεκμηριώνει την άποψη του λέγοντας ότι τα δύο αυτά τεχνοτροπικά γνωρίσματα καθιστούν εύκολα αναγνωρίσιμο ένα νόμισμα εκτάκτου ανάγκης, το οποίο πρόκειται να αποσυρθεί λίαν συντόμως, αφού εκπληρώσει την αποστολή του. Η ενδεχόμενη έκδοση επάργυρου νομίσματος, θα προκαλούσε μεγάλη σύγχυση, στην προοπτική παράλληλης κυκλοφορίας του με το αργυρό και ακόμη μεγαλύτερη, τη στιγμή που θα έπρεπε να τεθεί εκτός κυκλοφορίας. Επίσης, θα επέφερε μεγάλη δυσφήμιση στο κραταίο αργυρό νόμισμα της Αθήνας, το οποίο χαίρει άκρας εκτίμησης και αξιοπιστίας στην ευρύτερη λεκάνη της Μεσογείου,

¹³⁸ Van Alfen 2005, 336-7.

¹³⁹ Giovannini 1975, 186-87, 189, 190.

¹⁴⁰ Gardner 1918, 297: ο Fox, το 1905 σε άρθρο του στο *Numismatic Chronicle*, ταυτίζει την συγκεκριμένη έκδοση με το νόμισμα που εκδίδει η Αθήνα το 406/5 π.Χ. Ο Gardner ωστόσο, θεωρεί πολύ πρόωμα τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά της έκδοσης αυτής, για τα τέλη του 5^{ου} π.Χ. αιώνα.

εξαιτίας της μακρόχρονης σταθερής του ποιότητας και ακολούθως, λόγω της επερχόμενης ανεπανόρθωτης ζημιάς, η αποκατάσταση της φήμης του θα φάνταζε δύσκολη υπόθεση. Ο Giannini θεωρεί ότι οι Αθηναίοι πιθανότατα, επιβάλλουν την αποκλειστική χρήση των χάλκινων νομισμάτων και ταυτόχρονα ανακαλούν τις μικρές υποδιαίρεσεις αργυρών νομισμάτων που βρίσκονται σε κυκλοφορία, εξοικονομώντας μια σημαντική ποσότητα αργύρου. Υπολογίζει, ότι τη δεδομένη χρονική περίοδο είναι σε κυκλοφορία 50 τάλαντα αργύρου, υπό τη μορφή νομισμάτων μικρών υποδιαίρεσεων, μια διόλου ευκαταφρόνητη ποσότητα, η οποία εφόσον περισυλλεγεί και αναχτυτευτεί σε μεγάλες υποδιαίρεσεις νομισμάτων, μπορεί κάλλιστα να διοχετευθεί άμεσα και να καλύψει τις πολεμικές ή άλλες ανάγκες της πόλης, αντιμετωπίζοντας εν μέρει την έλλειψη του πολύτιμου μετάλλου. Το ερμηνεύει δηλαδή, ως ένα είδος δανείου που συνάπτει η πόλη με τους πολίτες: η πόλη δανείζεται τα μικρά αργυρά κέρματα και τα ανταλλάσσει με τα χάλκινα. Μια πρακτική που φαίνεται να εφαρμόζεται στον αρχαίο κόσμο και είναι γνωστή από την περίπτωση των Κλαζομενών. Το μέτρο έχει αντίκρισμα από τη στιγμή που η πόλη εγγυάται για την άμεση αντικατάσταση των χάλκινων νομισμάτων, όταν εξομαλυνθεί η κατάσταση. Αυτό πιστεύει ο Giannini ότι συμβαίνει λίγο αργότερα στην Αθήνα, με την αποκατάσταση των πραγμάτων και την εκκίνηση επανέκδοσης του αργυρού νομίσματος: η σταδιακή αντικατάσταση των χάλκινων.

Ο Kroll, αντιτάσσεται στη θεωρία του Giannini, επικαλούμενος το γεγονός, ότι η Αθήνα στα τέλη του 5^{ου}-αρχές 4^{ου} π.Χ. αιώνα, δεν εκδίδει χάλκινα νομίσματα και επιπροσθέτως, τα «πονηρά χαλκία» δε θα μπορούσαν να συσχετιστούν με τα μικρά χάλκινα σύμβολα, που έχουν αναγνωριστεί ως κόλλυβοι από τον Σβορώνο και τον Robinson και που φέρουν πλήθος συμβόλων και γραμμάτων, υποδεικνύοντας ότι προέρχονται από ιδιώτες κατασκευαστές. Υποστηρίζει δε εντόνως, ότι συνιστούν επίσημη κοπή του αθηναϊκού κράτους, ψηφισμένης από το Δήμο¹⁴¹. Η ψηφισή τους από την Εκκλησία του Δήμου, προκύπτει από σχετικό χωρίο του Αριστοφάνη:

«τοὺς χαλκοῦς δ' ἐκείνους ἦνίκα
ἐψηφισάμεθ' οὐκ οἶσθα»

Εκκλησιάζουσαι, στιχ. 815-16

Συνεχίζοντας τη συλλογιστική του, υποστηρίζει ότι το νομισματοκοπέιο της πόλης των Αθηνών, κόβει το 406/5 π.Χ. επάργυρα νομίσματα, σε δύο υποδιαίρεσεις, δραχμές και τετράδραχμα, βασιζόμενος κατά κύριο λόγο στην εξέταση των σωζόμενων νομισμάτων από το θησαυρό του Πειραιά, από την οποία προκύπτει ότι έχουν χρησιμοποιηθεί τουλάχιστον 5 μήτρες για την σφράγιση μόνον, των δραχμών, ενός αριθμού εξαιρετικά μεγάλου, για να αποδοθεί στο εργαστήριο παραχαράκτη, αν αναλογιστεί κανείς ότι πολύ λίγα νομισματοκοπέια της εποχής χρησιμοποιούν τέτοιο αριθμό μητρών για μία υποδιαίρεση και σε τόσο μικρό χρονικό διάστημα. Επιπροσθέτως, η διαπιστωμένη τεχνοτροπική ομοιότητα του εικονογραφικού τους τύπου με τον αντίστοιχο των χρυσών νομισμάτων, παραπέμπει σε συστηματική, επαρκή και άρα επίσημη κοπή της πόλης. Κυκλοφορούν ενδεχομένως για εσωτερική κατανάλωση, με σκοπό να καλυφθούν οι άμεσες καθημερινές ανάγκες των πολιτών και χωρίς την πρόθεση εξαπάτησής τους, από τη στιγμή που οι ίδιοι έχουν αποφασίσει και ψηφίσει θετικά για ην έκδοση των *χαλκίων*. Ο Kroll θεωρεί ότι τα

¹⁴¹ Kroll 1976, 330 -31.

υπόχαλκα αυτά νομίσματα είναι εύκολα ανιχνεύσιμα γιατί υπολείπονται σε βάρος από τα γνήσια αργυρά και με μικρή κυκλοφορία χάνουν σταδιακά το επιφανειακό αργυρό στρώμα τους. Ένας από τους βασικότερους επίσης, λόγους που η Αθήνα προσφεύγει στην ‘μεταμπίεση του χαλκού’, είναι ο κατευνασμός της λαϊκής δυσφορίας, σε αυτή τη δύσκολη συγκυρία. Τα επάργυρα νομίσματα υποκαθιστούν τη λειτουργία του αργυρού, διατηρώντας τα εξωτερικά χαρακτηριστικά ενός μέχρι πρότινος, αξιόπιστου και συνεπούς νομισματικού μέσου¹⁴². Πρόκειται για ένα ευαίσθητο ζήτημα, ένα πολύ υπερτιμημένο νόμισμα που εξυπηρετεί βραχυπρόθεσμες σκοπιμότητες και άπτεται της εθνικής υπερηφάνειας αλλά και της ανάγκης αδιάλειπτης συνέχειας των εμπορικών και λοιπών συναλλαγών στην πόλη.

Ο Oliveto¹⁴³ καυτηριάζει την επισήμανση του Giannini για την ενδεχόμενη σύγχυση που θα προκαλούσε η παράλληλη κυκλοφορία επάργυρων και γνήσιων αργυρών νομισμάτων και τη θέση του ο Kroll, που θέλει τους Αθηναίους ικανούς να αναγνωρίζουν τα επάργυρα νομίσματα από το μειωμένο τους βάρος, σχολιάζοντας ότι «είτε οι Αθηναίοι είχαν μοναδικές και υπερφυσικές ικανότητες να ανιχνεύουν τα επάργυρα είτε οι παραχαράκτες νομισμάτων κοπιάζουν μάταια για 26 αιώνες». Μέμφεται τις συγκεκριμένες απόψεις, επιδιώκοντας να εστιάσει την προσοχή σε ένα μείζον ζήτημα: την αδυναμία να εντοπίσει και να ξεχωρίσει κάποιος ένα επάργυρο νόμισμα που έχει εκδοθεί επίσημα από το νομισματοκοπείο της πόλης, από ένα επάργυρο –κίβδηλο νόμισμα που έχει παραχθεί στο εργαστήριο ενός ιδιώτη παραχαράκτη. Αυτό θα μπορούσε να έχει ως επακόλουθο, την εισροή χιλιάδων κίβδηλων νομισμάτων στην οικονομία της Αθήνας, προκαλώντας μια ολοκληρωτική κατάρρευση.

Ο ίδιος ο Kroll¹⁴⁴, αρκετά χρόνια αργότερα και υπό το πρίσμα μιας νέας εξελικτικής στην έρευνα, αντιμετωπίζει με νέα οπτική το θησαυρό του Πειραιά. Θεωρεί ότι αναμφιβόλως, όλα τα σωζόμενα νομίσματα του εν λόγω θησαυρού, προέρχονται από την ίδια πηγή, καθώς είναι κατασκευασμένα από το ίδιο υλικό και τεχνική και φέρουν τα ίδια σημάδια διάβρωσης. Σώζουν ίχνη από την αργυρή επικάλυψή τους, προσκολλημένα σε καφέ χάλκινο πυρήνα και φέρουν εμφανή τα προϊόντα διάβρωσης του χαλκού, με το χαρακτηριστικό πράσινο χρώμα στην επιφάνειά τους. Για την κοπή τους έχουν χρησιμοποιηθεί τουλάχιστον δύο μήτρες για τα τετράδραχμα και πέντε για τις δραχμές. Ο θησαυρός του Πειραιά αποτελεί είτε το απόθεμα ενός εργαστηρίου παραχαράκτων που κατασκευάζει κίβδηλα νομίσματα σε κολοσσιαία κλίμακα, είτε απόκρυψη του επίσημου επάργυρου νομισματος, γνωστού από τον Αριστοφάνη, το οποίο υποκαθιστά την αργυρή νομισματοκοπία της Αθήνας. Το γεγονός ότι ο Σβορώνος διαπιστώνει κοινή τεχνοτοπική απόδοση μεταξύ αυτών και των χρυσών, τα καθιστά απλώς σύγχρονα και η χρήση τουλάχιστον 7 μητρών δεν αποδεικνύει την κοπή τους από το νομισματοκοπείο της πόλης. Ο Kroll εστιάζει ωστόσο, σε ένα κύριο σημείο: δεν έχει διασωθεί κανένα άλλο αθηναϊκό νόμισμα, το οποίο μπορεί να προταθεί ως εναλλακτική λύση για τη ταύτιση των «πονηρών χαλκίων» του Αριστοφάνη και επισημαίνει επίσης ότι, εάν αυτός ο παράγοντας λειτουργήσει συνδυαστικά με δύο ακόμη βασικές διαπιστώσεις: την τεχνοτροπική ομοιότητα και το πλήθος των μητρών, τότε η ερμηνευτική εκδοχή της επίσημης έκδοσής τους

¹⁴² Kroll 1976, 335 -38.

¹⁴³ Oliveto 2017, 122.

¹⁴⁴ Kroll 1996, 140-42.

θεωρείται ως η πλέον πειστική. Καθίσταται σαφές ότι κριτήρια, όπως η τεχνοτροπική απόδοση, το βάρος, ο τρόπος εκτύπωσης του εικονογραφικού τύπου και άλλα, δεν αποτελούν από μόνα τους διακριτά στοιχεία, καθώς οι ικανοί παραχαράκτες μπορούν να παράγουν εξίσου θεαματικά αποτελέσματα με του τεχνίτες του νομισματοκοπείου της πόλης. Καταλήγει ότι απώτερος σκοπός της έκδοσής του είναι, είτε να διασφαλιστεί η υπάρχουσα ποσότητα αργύρου, φυλασσόμενη στο θησαυροφυλάκιο, πραγματοποιώντας τις τοπικές πληρωμές με επαργυρωμένο χαλκό, είτε να αποτελέσει μια συντονισμένη προσπάθεια συγκέντρωσης αργύρου από την τοπική κυκλοφορία, μέσω της αναγκαστικής του ανταλλαγής με το χάλκινο.

Παρά τις όποιες απόψεις των μελετητών για τη λειτουργία του, παραμένει αδιαμφισβήτητο το γεγονός κυκλοφορίας ενός *χαλκίου νομίσματος* στην Αθήνα το 406/5 π.Χ. Παραμένει άγνωστη η ανταλλακτική σχέση και η ισοτιμία του με το αργυρό που ενδεχομένως παραμένει σε κυκλοφορία και το χρυσό, που εκδίδεται κατά το προηγούμενο έτος, όπως παραμένουν άγνωστες και οι επιπτώσεις που επέρχονται στο οικονομικό σύστημα της Αθήνας. Ωστόσο, η παράλληλη χρήση τόσο διαφορετικών και ασύμβατων κοπών, σηματοδοτεί το βαθμό του οικονομικού χάους και την απελπισία των Αθηναίων τις τελευταίες ημέρες του πολέμου¹⁴⁵.

Τα «πονηρά χαλκία» κυκλοφορούν στην Αθήνα για 13 έτη και αποσύρονται το 393 π.Χ., όταν ο Κόνων επιστρέφει στην Αθήνα και γεμίζει τα ταμεία της πόλης με περσικά χρυσά¹⁴⁶. Η ιστορική πληροφορία αντλείται από το απόσπασμα του Αριστοφάνη:

«ΧΡ. καὶ κακὸν γέ μοι
τὸ κόμμ' ἐγένετ' ἐκεῖνο. πωλῶν γὰρ βότρυς
μεστὴν ἀπῆρα τὴν γνάθον χαλκῶν ἔχων,
κᾶπειτ' ἐχώρουν εἰς ἀγορὰν ἐπ' ἄλφιτα·
ἔπειθ' ὑπέχοντος ἄρτι μου τὸν θύλακον,
ἀνέκραγ' ὁ κῆρυξ· «μὴ δέχεσθαι μηδένα
χαλκοῦν τὸ λοιπὸν· ἀργύρω γὰρ χρώμεθα.»
Εκκλησιάζουσαι, στιχ. 816-22

4.2 Η χάλκινη κοπή του Τιμόθεου

Τα «πονηρά χαλκία» δεν αποτελούν την μοναδική περίπτωση κοπής χάλκινου νόμισματος, πριν την επίσημη έλευση χάλκινης υποδιαίρεσης στην νομισματοκοπία της Αθήνας, μετά τα μέσα του 4^{ου} π.Χ. αιώνα.

Οι ολέθριες επιπτώσεις του Πελοποννησιακού Πολέμου στην πόλη τους, ωθούν τους Αθηναίους στην ανάληψη μιας νέας εκστρατείας, αυτή τη φορά στο Β. Αιγαίο. Σκοπός της, η ανάκτηση του ελέγχου της Αμφίπολης. Η εκστρατεία διαρκεί από το έτος 371 έως το 359 π.Χ. και κατά τα τελευταία τέσσερα έτη, αρχηγός της χρίζεται ο στρατηγός Τιμόθεος, γιός του Κόνωνος, ο οποίος αποφασίζει την πολιορκία της Ολύνθου¹⁴⁷. Κατά τη διάρκεια του 4^{ου} π.Χ. αιώνα, ωστόσο, διαπιστώνεται η αδυναμία

¹⁴⁵ Van Alfen 2012 c, 95.

¹⁴⁶ Gardner 1918, 295, Μπένγκτσον 1991, 229, Kroll 1993, 8, Mørkholm 1982, 290, Martin 1991, 29.

¹⁴⁷ Δημ. 23, 149: «ἐπειδὴ τὸν μὲν Ἴφικράτην ἀποστράτηγον ἐποιήσατε, Τιμόθεον δ' ἐπ' Ἀμφίπολιν καὶ Χερρόνησον ἐξεπέμψατε στρατηγόν».

του αθηναϊκού κράτους να παρέχει ικανοποιητική οικονομική στήριξη στις πολεμικές του επιχειρήσεις, με αποτέλεσμα, οι ηγούντες των στρατευμάτων να τις χρηματοδοτούν με ίδια κεφάλαια ή να αναλαμβάνουν δραστηριότητες που τους αποφέρουν γρήγορα κέρδη. Η μεγάλη έλλειψη σε πολύτιμα μέταλλα και δη αργύρου, αποτελεί έναν εντελώς ανασταλτικό παράγοντα, ο οποίος στην προκειμένη περίπτωση, δεν επιτρέπει στο Τιμόθεο να προμηθευτεί χρήματα για να πληρώσει το στράτευμά του. Ο ίδιος εφευρίσκει μίαν εναλλακτική λύση με σκοπό να εξασφαλιστεί το καθημερινό σιτηρέσιο: κόβει χάλκινο νόμισμα. Παρόλο που δεν κυκλοφορεί στην Αθήνα χάλκινο νόμισμα, αυτή την περίοδο, το αθηναϊκό στράτευμα έρχεται σε επαφή και εξοικειώνεται, με τις μικρές χάλκινες υποδιαίρεσεις που κυκλοφορούν στη Μακεδονία, ως συμπληρωματικά της αργυρής νομισματοκοπίας της. Το γεγονός αυτό, δεν συνεπάγεται την ανεπιφύλακτη αποδοχή εκ μέρους του, του νομίσματος που κόβει ο Τιμόθεος. Αντιθέτως, δημιουργεί μία έντονη δυσαρέσκεια και αναστάτωση, παρά τη δέσμευση του Τιμόθεου, ότι το νόμισμα αυτό πρόκειται να τους εξασφαλίσει την αγορά αγαθών από τους ντόπιους εμπόρους, τους οποίους έχει προηγουμένως προειδοποιήσει να το αποδεχτούν και να το χρησιμοποιούν για τις δικές τους ανάγκες. Θεωρείται ως ένα προσωρινό μέτρο, για να εξασφαλιστούν τα σιτηρέσια του στρατεύματος από τα τοπικά καταστήματα¹⁴⁸.

Την ιστορία διηγείται ο ψευδο-Αριστοτέλης στα *Οικονομικά*:

«Τιμόθεος Ἀθηναῖος πολεμῶν πρὸς Ὀλυνθίους καὶ ἀπορούμενος ἀργυρίου, κόψας χαλκὸν διεδίδου τοῖς στρατιώταις. Ἀγανακτούντων δὲ τῶν στρατιωτῶν ἔφη αὐτοῖς τοὺς ἐμπόρους τε καὶ ἀγοραίους ἅπαντα ὡσαύτως πωλήσειν. Τοῖς δ' ἐμπόροις προεῖπεν ὄν ἂν τις λάβῃ χαλκόν, τούτου πάλιν ἀγοράζειν τὰ τ' ἐκ τῆς χώρας ὄνια καὶ τὰ ἐκ τῶν λειῶν ἀγόμενα· ὃς δ' ἂν περιλειφθῇ αὐτοῖς χαλκός, πρὸς αὐτὸν ἀναφέροντας ἀργύριον λαμβάνειν»

Οικονομικά, 1350a

Ο Πολύαινος παραθέτει διαφορετικές εκδοχές για τα ίδιο γεγονός¹⁴⁹:

«Ἐν Ἀττικῷ στρατοπέδῳ σπάνις ἦν νομίσματος. Τιμόθεος ἔπεισε τοὺς ἐμπόρους χρῆσθαι νομίσματι τῇ ἑαυτοῦ σφραγίδι, ἀπαλλασσομένους δὲ [ἀποδιδόναι] τὴν σφραγίδα καὶ τὸ ἀργύριον λαμβάνειν»

Στρατηγήματα, 3.10.1

«Τιμόθεος Χαλκιδεῦσι πολεμῶν μετὰ Περδίκκου Κύπριον χαλκὸν Μακεδονικῷ νομίσματι μίξας ἐπίσημον ἔκοψεν, ὥστε τὰς παλαιὰς πεντεδραχμίας ἔχειν ἀργυρίου τετάρτην μοῖραν, τὸ δὲ λοιπὸν χαλκοῦ φαύλου. πλείστης εὐπορήσας μισθοδοσίας τοὺς ἐμπόρους καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς χώρας ἔπεισε, πρὸς χαλκὸν πιπράσκειν· ἀντιφορτιζόμενοι δὲ τὰ παρ' ἀλλήλων οὐδὲν τοῦ νομίσματος ἐφύλαττον, ἀλλὰ τοῦτο περιεῖπε πάλιν εἰς τὴν μισθοφορὰν τὴν στρατιωτικὴν»

Στρατηγήματα, 3.10.14

¹⁴⁸ Robinson-Price 1967, 2, Sheedy 2015, 205.

¹⁴⁹ Psoma 2000, 136: αυτό συμβαίνει γιατί αποτελούν προϊόν ενός συγγραφέα, όπως ο Πολύαινος που γράφει συνόψεις εκτεταμένων έργων, τα οποία έχουν χαθεί.

Η πιο αξιόπιστη θεωρείται η μαρτυρία που σώζει ο ψευδο-Αριστοτέλης. Οι Robinson-Price¹⁵⁰ ταυτίζουν την κοπή του Τιμόθεου με σωζόμενο χάλκινο νόμισμα, δύο τύπων, διαφοροποιούμενων μεταξύ τους, από την αποτύπωση σε αυτούς, άλλου αριθμού κουκκίδων, αντιστοιχώντας ενδεχομένως, σε διαφορετική ονομαστική αξία. Το συγκεκριμένο νόμισμα έχει σαφείς εικονογραφικές διαφοροποιήσεις από την επίσημη αθηναϊκή νομισματοκοπία της εποχής, οι οποίες εντοπίζονται στην αριστερόστροφη απεικόνιση της κεφαλής της θεάς Αθηνάς¹⁵¹ στον εμπροσθότυπο και την αναγραφή του εθνικού ΑΘΗ στον οπισθότυπο¹⁵², οφειλόμενες ίσως στην πρωτοβουλία των ντόπιων τεχνητών. Ο σκοπός έκδοσής του προφανής, από την επιπρόσθετη απεικόνιση στον οπισθότυπο, κόκκου σίτου, επί του οποίου πατά η γλαύκα, που καθιστά άνευ αμφιβολίας το γεγονός, ότι κόβεται για την πληρωμή της καθημερινής χορήγησης σίτου στους στρατιώτες, για το *σιτηρέσιον* τους [Εικ. 9]. Οι Robinson-Price, θεωρούν ότι πρόκειται για ένα πολύ υπερτιμημένο νόμισμα, ένα νόμισμα «εκτάκτου ανάγκης», χωρίς επίσημη εγγύηση ή ύπαρξη αποθεματικών. Η όποια προφορική διαβεβαίωση του Τιμόθεου ασφαλώς, δεν αποτελεί εχέγγυο για τους εμπόρους της περιοχής, οι οποίοι φαίνονται να εξαπατώνται και να αναγκάζονται στην πώληση των προϊόντων τους.

Ο Kroll¹⁵³ δικαιολογεί τις τεχνοτροπικές και εικονογραφικές αποκλίσεις, στην ιδιαίτερη φύση του νομίσματος και την έκδοσή του σε πόλη μακριά της Αθήνας. Με διασπορά, πέραν της Ολύθνου, στην Αθήνα και τη Θήβα, αποτελεί «το κατάλοιπο μιας πρόχειρης στρατιωτικής κοπής του Βορείου Αιγαίου», το οποίο ποτέ δεν έχει εξαργυρωθεί πλήρως. Το χάλκινο νόμισμα του Τιμόθεου, όπως εξάλλου και τα «πονηρά χαλκία» του 406/5 π.Χ. στην Αθήνα, είναι βραχυπρόθεσμες σκοπιμότητες, οι οποίες εκδίδονται, υποκαθιστώντας την αργυρή νομισματοκοπία της πόλης, σε περίοδο κρίσης. Αμφότερα αυτά τα χάλκινα και εξαιρετικά υπερτιμημένα νομίσματα, δύσκολα εμπνέουν εμπιστοσύνη, σε ένα πληθυσμό απόλυτα εξοικειωμένο, με ένα αργυρό νόμισμα, μέγιστης καθαρότητας.

Ο Sheedy¹⁵⁴ υποστηρίζει ότι το νόμισμα του Τιμόθεου έχει κοπεί στη λογική των *αθηναϊκών συμβόλων*, μια ερμηνεία που πρώτοι προτείνουν οι Kroll and Mitchell¹⁵⁵ το 1980. Θεωρεί δηλαδή, ότι ο Τιμόθεος αντιμέτωπος με την έλλειψη κονδυλίων, καταφεύγει στην έκδοση χάλκινων *συμβόλων* σε μια προσπάθεια να εξασφαλίσει το απαραίτητο *σιτηρέσιο* στο στράτευμά του. Χαρακτηρίζει αυτή την έκδοση, ως μια «δραματική καινοτομία», καθώς πρέπει να συνταιριάζει την έννοια του *νομίσματος*

¹⁵⁰ Robinson-Price 1967, 3, 5, Figueira 1998, 499-500, 507.

¹⁵¹ Sheedy 2015, 12-13: παρατηρεί ότι ο εμπροσθότυπος των νομισμάτων που κόβει ο Τιμόθεος παρουσιάζει ομοιότητα με τον εμπροσθότυπο χάλκινων νομισμάτων που εκδίδει το νομισματοκοπείο της Ακάνθου, ένα από τα πλέον σημαντικά της περιοχής. Πολλά νομίσματα της Ακάνθου έχουν βρεθεί στην Όλυνθο, λόγω των καλών σχέσεων μεταξύ των δύο πόλεων. Κάποια από αυτά, χρονολογούμενα στο πρώτο μισό του 4^{ου} π.Χ. αιώνα, απεικονίζουν την κεφαλή της Αθηνάς, στραμμένης αριστερά. Όντας οικεία στους εμπόρους της Ολύθνου, ενδεχομένως υιοθετούνται από τον Τιμόθεο, σε μία προσπάθεια να γίνει πιο εύκολα αποδεκτό το δικό νόμισμά του, από αυτούς, πέραν του στρατεύματός του. Ο Sheedy θεωρεί επίσης πιθανό το ενδεχόμενο, ο Τιμόθεος να χρησιμοποιεί τεχνίτες από το νομισματοκοπείο της Ακάνθου, λόγω της δικής του ελλείψεως σε έμπειρο προσωπικό και τεχνικά μέσα.

¹⁵² Ο Fox έχει αποδώσει τον συγκεκριμένο τύπο νομίσματος στην επίσημη αθηναϊκή κοπή του 406/5 π.Χ. Βλ. υποσημ. Αρ. 136.

¹⁵³ Kroll 1993, 26.

¹⁵⁴ Sheedy 2015, 219-20.

¹⁵⁵ Kroll- Mitchel 1980, 94 υποσ. 11.

και την έννοια του *συμβόλου*. Ο Τιμόθεος πρωτοπορεί, κόβοντας τα δικά του *σύμβολα* και επιβάλλοντας την αποδοχή τους από τους κατοίκους της περιοχής, οι οποίοι δεν γνωρίζουν τη χρήση τους, όντας ένας θεσμός που εφαρμόζεται μόνον στην Αθήνα. Συνεπώς, ενυπάρχουν σε αυτά κάποια *ίδια γνωρίσματα* του νομίσματος, που τους επιτρέπει να γίνουν πιο πιστευτά και κατ' επέκταση αποδεκτά. Είναι ευνόητο ότι κανένας Αθηναίος δεν αποδέχεται την συγκεκριμένη κοπή ως γνήσιο αθηναϊκό νόμισμα, από τη στιγμή που δεν υφίσταται χάλκινο νόμισμα στην πόλη τους τη δεδομένη περίοδο και επιπροσθέτως ο Τιμόθεος, ως στρατηγός, δεν έχει τη δικαιοδοσία κοπής νομισμάτων.

Αντίθετη εικόνα, ωστόσο, παραδίδεται από το πρώτο απόσπασμα του Πολυαίνου (3.10.1), ο οποίος παρουσιάζει τον Τιμόθεο να εκμεταλλεύεται την εξουσία, που πηγάζει από την ιδιότητά του ως στρατηγός και να κόβει νομίσματα με τη δική του σφραγίδα, χωρίς περαιτέρω αναφορές σε άλλα διακριτά γνωρίσματα, όπως για παράδειγμα τη σύστασή του. Αναφορά για την σύσταση, γίνεται στο δεύτερο σωζόμενο απόσπασμα του Πολυαίνου (3.10.14), σύμφωνα με την οποία ο Τιμόθεος κόβει υπόχαλκο αργυρό πεντάδραχμο, κατασκευασμένο από άργυρο και χαλκό, με την αναλογία του αργύρου να αντιστοιχεί μόλις στο ένα τέταρτο του κράματος.

Η Ψωμά, η οποία έχει μελετήσει την νομισματοκοπία της περιοχής βεβαιώνει ότι δεν έχουν βρεθεί τέτοιου είδους νομίσματα, χρονολογούμενα τον 4^ο π.Χ. αιώνα, όπως δεν έχουν βρεθεί επίσης αργυροί στατήρες, με τόσο μεγάλη περιεκτικότητα σε χαλκό¹⁵⁶.

Η έλλειψη αρχαιολογικών τεκμηρίων, καθιστούν μάλλον αβάσιμες τις εκδοχές του Πολυαίνου. Παραμένει ωστόσο, η αυτοτελής ουσία: η κοπή ενός νομισματικού τύπου, προϊόν της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και όχι μιας επίσημης έκδοσης υπό την εποπτεία και την εγγύηση μιας πόλης. Ένα πιστωτικό γεγονός, που λαμβάνει χώρα εν μέσω κρίσης και διαχειρίζεται το νομισματικό μέσο κατά τρόπο ώστε να εξυπηρετεί συγκεκριμένες σκοπιμότητες, προσδίδοντάς του μια υπερβάλλουσα αξία, η οποία επιφέρει σύγχυση και οικονομική βλάβη στους συναλλασσόμενους.

4.3 Μολύβδινο νόμισμα από τη Βοιωτία

«Θησαυρός» μολύβδινων νομισματοσχημων δισκαρίων, έρχεται στο φως τη δεκαετία του 1980, στη Βοιωτία, με άγνωστη ακριβή τοποθεσία εύρεσης. Αποτελείται από 32 απομιμήσεις θηβαϊκών στατήρων και 20 απομιμήσεις δραχμών Λαρίσης, εκδόσεων μεγάλης κυκλοφορίας, τόσο στη Βοιωτία όσο και τη Θεσσαλία. Όλα φέρουν ίχνη διάβρωσης, μιας ελαφρώς καστανόχρωμης οξειδωσης. Αρκετά από αυτά, σώζουν το σημείο έκφυσης μίσχου, ενώ σε άλλα παρατηρούνται εξάρματα από την υπερχειλίση μετάλλου, γεγονός που αποδεικνύει την κατασκευή τους, με τη χύτευση μολύβδου σε μήτρες με αυλακώσεις. Για τη σφράγιση τους, χρησιμοποιούνται εξαιρετικά πρόχειρα χαραγμένες μήτρες, συνολικά τέσσερις για τις απομιμήσεις των βοιωτικών (δύο για κάθε όψη) και δύο για τις απομιμήσεις των νομισμάτων Λαρίσης (μία για κάθε όψη). Στον οπισθότυπό τους δεν φέρουν εθνικά ή σύμβολα πόλεων. Η μετρολογία των «νομισμάτων»- απομιμήσεων των βοιωτικών στατήρων

¹⁵⁶ Psoma 2000, 136.

παρουσιάζει σταθερότητα στο βάρος, αντιθέτως, παρουσιάζει έντονη διαφοροποίηση στις απομιμήσεις των δραχμών Λαρίσης, αποδιδόμενη ίσως, στην ύπαρξη διαφορετικών ονομαστικών αξιών. Πρόκειται για βιαστική κοπή που χρονολογείται στη διάρκεια του 4^ο π.Χ. αιώνα¹⁵⁷.

Η ερμηνεία τους προβληματική. Τα μολύβδινα νομισματοσχημα δισκάρια δεν είναι συνηθισμένα ευρήματα και ως εκ τούτου, ο προβληματισμός και η αβεβαιότητα που δημιουργεί στους μελετητές η εύρεσή τους, αποτυπώνεται στις διαφορετικές ερμηνείες και ονομασίες που τους προσδίδουν όπως: μολύβδινα νομίσματα, ψευδονομίσματα, σταθμία νομισμάτων, «μάρκες», εισιτήρια, ομοιώματα μήτρας νομισμάτων κοπές ανάγκης και άλλες. Φέρουν τον ίδιο εικονογραφικό τύπο με εκείνη των επίσημων κοπών. Δεν αμφισβητείται η γνησιότητά τους και δε θεωρούνται προϊόντα κιβδηλοποιών. Προφανώς, αφορούν επίσημες κοπές, εντός του ευρύτερου πλαισίου, κατά το οποίο η κάθε πόλη διατηρεί το προνόμιο έκδοσης νομισμάτων εγγυημένων με τα σύμβολά της και μιας κοινής πρακτικής που εφαρμόζεται στην αρχαιότητα, την έκδοση νομισμάτων από ευτελέστερα μέταλλα σε περιπτώσεις εκτάκτου ανάγκης. Σε κάποιες των περιπτώσεων με την πάροδο της κρίσης, ανταλλάσσονται με γνήσια νομίσματα της πόλης¹⁵⁸.

Εν προκειμένω και σύμφωνα με το μελετητή, ο «θησαυρός» της Βοιωτίας δύναται να αποτελέσει επίσημη έκδοση, εάν συσχετιστεί με δύο ιστορικά γεγονότα, κατά πρώτον, τη μάχη της Χαιρώνειας το 338 π.Χ. και τα ολέθρια αποτελέσματα για τη Θήβα, σε περίπτωση που έχουν κοπεί στη Βοιωτία και κατά δεύτερον, την ήττα των Θεσσαλών από τους Μακεδόνες στο Λαμιακό πόλεμο το 323/2 π.Χ. και τον επακόλουθο λοιμό ή να αποτελέσει προϊόν ιδιωτικής έκδοσης, για την εξυπηρέτηση των καθημερινών συναλλαγών, ελλείψει πολύτιμων μετάλλων και μεγάλης ανέχειας.

4.4 Κίβδηλα νομίσματα από την Κόρινθο

Την ίδια περίοδο, το τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} π.Χ. αιώνα, χρονολογείται θησαυρός νομισμάτων που έρχεται στο φως κατά τη διάρκεια ανασκαφικών ερευνών της Αμερικανικής Αρχαιολογικής Σχολής, στο χώρο της Ρωμαϊκής Αγοράς στην Κόρινθο, το 1971. Ο θησαυρός αυτός, έχει απορριφθεί σε χωμάτινο δάπεδο, δωματίου της Οικίας II, η οποία εκτείνεται βορειώς της Νότιας Στοάς και αποτελείται από 76 αργυρά και χάλκινα νομίσματα, αρκετά εκ των οποίων έχουν βρεθεί συγκολλημένα μεταξύ τους, λόγω της εκτεταμένης τους διάβρωσης. Μετά τον καθαρισμό τους, σώζονται μόνον τα 65, τα οποία ως επί το πλείστον αφορούν σε χάλκινες κοπές, ενώ τα υπόλοιπα αποσυντίθενται. Τα τέσσερα νομίσματα αποδεικνύεται ότι φέρουν επάργυρη επένδυση σε πυρήνα από χαλκό και τα τρία από αυτά, εικονογραφικούς τύπους του νομισματοκοπείου της Κορίνθου. Σύμφωνα με τους Williams II και Fisher, ο θησαυρός παρότι μικρής χρηματικής αξίας, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς τα επάργυρα νομίσματα εγείρουν ζητήματα νόμιμης έκδοσης από το επίσημο νομισματοκοπείο της πόλης. Οι μελετητές τεκμηριώνουν την άποψή τους, υπογραμμίζοντας αφενός το γεγονός ότι φέρουν

¹⁵⁷ Πρωτονοτάριος 1996, 252-54.

¹⁵⁸ Πρωτονοτάριος 1996, 251.

ταυτόσημα αποτυπώματα με σύγχρονες αργυρές κοπές, υποδηλώνοντας ότι έχουν χρησιμοποιηθεί οι ίδιες μήτρες για το σφράγισμα αμφοτέρων και αφετέρου, ότι πρόκειται για νομίσματα μικρής ονομαστικής αξίας, για την κατασκευή των οποίων κανένας παραχαράκτης δε διακινδυνεύει τη ζωή του στην προοπτική πενιχρών απολαβών. Σημειωτέο δε, ότι επάργυρα νομίσματα, ιδιαιτέρως δραχμές, χρονολογούμενα στο τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} π.Χ. αιώνα, αποτελούν ένα σύνηθες εύρημα στις επιχώριες ανασκαφές. Ενδεχομένως, κατά το χρονικό αυτό διάστημα, η πόλη της Κορίνθου διέρχεται μια περίοδο έντονης κρίσης και αναγκάζεται στην κοπή επάργυρων νομισμάτων, τα οποία αποσύρει αμέσως μετά την αποκατάσταση της οικονομικής δυσχέρειας, όπως ακριβώς πράττει η Αθήνα το 406/5 π.Χ. Η υπέρμετρη παραγωγή αργυρού νομίσματος που παρατηρείται στην Κόρινθο, κυρίως κατά την περίοδο ηγεσίας του Τιμολέοντα και το οποίο εξάγεται κατά κύριο λόγο στην Σικελία, έχει πιθανότατα ως άμεσο αποτέλεσμα την αποστράγγιση της πόλης από τα διαθέσιμα αποθέματά της σε άργυρο και την αναπόφευκτη έκδοση ενός επάργυρου νομίσματος για την αντιμετώπιση των άμεσων οικονομικών συναλλαγών, που άπτονται της καθημερινής ζωής των κατοίκων της. Μια ιδιαίτερη πτυχή της οικονομικής ζωής της Κορίνθου που αναμφισβήτητα χρίζει επισταμένης μελέτης για την εξαγωγή γόνιμων συμπερασμάτων¹⁵⁹.

Θεωρείται βέβαιον, ότι η συστηματική και η εις βάθος βιβλιογραφική έρευνα θα ανασύρει πλήθος περιπτώσεων πόλεων, οι οποίες εφαρμόζουν την επίσημη παραχάραξη του νομίσματός τους, σε μια προσπάθεια να διέλθουν οικονομικών κρίσεων. Η έκταση που λαμβάνει το φαινόμενο κατά την αρχαιότητα, ενδεχομένως, είναι μεγαλύτερη από την αναμενόμενη και η μελέτη του, ίσως δώσει απαντήσεις σε κρίσιμα ζητήματα, που άπτονται της ευρύτερης αποδοχής του επίσημου υποτιμημένου νομίσματος, της ταυτόχρονης κυκλοφορία του με τις παλαιότερες επίσημες κοπές από άργυρο, αλλά και με σύγχρονα κίβδηλα νομίσματα, που προέρχονται από ιδιώτες κιβδηλοποιούς.

4.5 Υπερτίμηση/ υποτίμηση νομίσματος: μια άλλη μορφή κερδοφορίας.

Τα σωζόμενα γραπτά κείμενα αποτελούν ανεξάντλητη πηγή γνώσεων και πληροφοριών ενός απώτερου ιστορικού παρελθόντος και ενίοτε σκιαγραφούν πτυχές της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής ζωής μιας πόλης, για τις οποίες δεν υπάρχουν αρχαιολογικές ή άλλου είδους μαρτυρίες. Μέσα από αυτά, έχουν διασωθεί τρεις 'ιδιαίτερες' περιπτώσεις επανέκδοσης νομίσματος¹⁶⁰. Η απόσυρση από την κυκλοφορία παλαιών, φθαρμένων νομισμάτων με σκοπό να αναχτυτευτούν και να εκδοθούν νέα, είναι μια συνήθης πρακτική που εφαρμόζεται κατά κόρον στον αρχαίο κόσμο. Στις συγκεκριμένες αναφορές, η ανάκληση όλων των νομισμάτων, ανεξαιρέτως και ανεξαρτήτως κατάστασης, ουδόλως σχετίζεται με την ανακύκλωση

¹⁵⁹ Williams II – Fisher 1972, 143, 170-71, 176-8.

¹⁶⁰ Gardner 1918, 158-59, Howgego 1990, 15, Kroll 2011, 230.

των φθαρμένων, αλλά συνδέεται άμεσα, με ένα τέχνασμα που μηχανεύονται οι άρχοντες των πόλεων με άπώτερο στόχο, την απόκτηση περισσότερων κερδών.

Συνεπώς, πέραν των κρατικών παραχαραγμένων εκδόσεων, επιστρατεύεται κάθε πιθανή μέθοδος, η οποία επιφέρει πρόσθετα κέρδη στο ταμείο. Το τέχνασμα της συναλλαγματικής ισοτιμίας, μέσω της υποτίμησης/υπερτίμησης του νομίσματος, χρησιμοποιείται εντέχνως και μέσω αυτού, επιτυγχάνεται αφενός, η διάθεση μικρότερης ποσότητας ευγενούς μετάλλου για την κατασκευή του νομίσματος και αφετέρου, η ύπαρξη μεγάλης απόκλισης μεταξύ ονομαστικής και εγγενούς αξίας του. Αποτελούν κερδοσκοπικές κινήσεις, οι οποίες επιβάλλονται μέσω του εξαναγκασμού και έχουν ως αποτέλεσμα την εξαπάτηση των αποδεκτών του συναλλαγματικού μέσου, με σκοπό συνήθως, την οικειοποίηση των κερδών που επιφέρει η χρήση τους.

Σύμφωνα με το ψευδο-Αριστοτέλη, ο Ιππίας, τύραννος των Αθηνών, τον 6^ο π.Χ. αιώνα:

«τό τε νόμισμα τὸ ὄν Ἀθηναίους ἀδόκιμον ἐποίησε, τάξας δὲ τιμὴν ἐκέλευσε πρὸς αὐτὸν ἀνακομίζειν: συνελθόντων δὲ ἐπὶ τῷ κόψαι ἕτερον χαρακτῆρα, ἐξέδωκε τὸ αὐτὸ ἀργύριον»

Οικονομικά, 1347a8-11

Βάσει του αποσπάσματος, ο Ιππίας κηρύσσει «αδόκιμο», μη νόμιμο, το νόμισμα που κυκλοφορεί στην Αθήνα και αφού καθορίζει την τιμή αγοράς του, προστάζει τους πολίτες να του το παραδώσουν. Έχοντας συγκεντρώσει όλο το πλήθος των νομισμάτων, το επανεκδίδει, με νέο *χαρακτήρα* και το επιστρέφει στους κατόχους του. Ο Ιππίας είτε επιστρέφει το νόμισμα αμετάβλητο ως προς την εγγενή και ονομαστική αξία του (το «ἀργύριον» υπό την έννοια του νομίσματος), είτε χρησιμοποιεί απλώς, το ίδιο μέταλλο (το «ἀργύριον» υπό την έννοια του μετάλλου), προσδίδοντάς του μεγαλύτερη ονομαστική αξία και αποκομίζει μεγάλα κέρδη. Σύμφωνα με τη δεύτερη εκδοχή, η οποία θεωρείται η πιθανότερη, ο τύραννος αποσύρει από την κυκλοφορία όλο το νόμισμα της πόλης, κατόπιν υποτίμησής του και εν συνεχεία, απαιτεί την ανταλλαγή του με το νεοεκδοθέν «δόκιμο» νόμισμα, το οποίο φέρει μεγαλύτερη ονομαστική και την ίδια εγγενή αξία¹⁶¹.

Ο Head¹⁶² θεωρεί ότι ανακαλεί τα παλαιά *δίδραχμα*, βάρους 266-270 γρ. και τα επανεκδίδει με τη διπλάσια ονομαστική αξία, δηλαδή ως *τετράδραχμα*, οπότε το βάρος της δραχμής παρουσιάζεται μειούμενο κατά το ήμισυ. Προφανώς, στα πλαίσια μιας ευρύτερης μεταρρυθμιστικής του πολιτικής, υιοθετεί το ευβοϊκό σταθμητικό μετρικό σύστημα στο νομισματικό μέσο της πόλης, ένα σύστημα που αρχίζουν να εφαρμόζουν και πολλές άλλες ελληνικές πόλεις. Αυτό ωστόσο, δεν τον εμποδίζει να οικειοποιηθεί το οικονομικό κέρδος που προκύπτει από την όλη διαδικασία.

Η δεύτερη περίπτωση αφορά το Διονύσιο¹⁶³, τύραννο των Συρακουσών (405-367 π.Χ.), ο οποίος:

«δανεισάμενός τε παρὰ τῶν πολιτῶν χρήματα ἐπ' ἀποδόσει, ὡς ἀπῆτουν αὐτόν, ἐκέλευσεν ἀναφέρειν ὅσον ἔχει τις ἀργύριον πρὸς αὐτόν: εἰ δὲ μή, θάνατον ἔταξε τὸ ἐπιτίμιον. ἀνενεχθέντος δὲ τοῦ ἀργυρίου, ἐπικόψας χαρακτῆρα ἐξέδωκε τὴν δραχμὴν δύο δυναμένην δραχμὰς καὶ τό τε ὀφειλόμενον πρότερον ... ἀνήνεγκαν πρὸς αὐτόν.»

¹⁶¹ Kroll 2011, 230.

¹⁶² Head 1911, 369-70, Gardner 1918, 399.

¹⁶³ Gardner 1918, 414: ο Διονύσιος διαπράττει επίσης 'επίσημη κιβδηλεία', κατασκευάζοντας επικασσιτερωμένο νόμισμα (ψευδο-Αριστοτέλης, *Οικονομικά*, 1348a).

και η τρίτη, το Λεύκο Ι, βασιλιά του Κιμμέριου Βοσπόρου (389-348 π.Χ.), ο οποίος:

«Λεύκων χρημάτων δεόμενος ἐκήρυξεν, ὅτι μέλλοι κόπτειν ἄλλο νόμισμα καὶ δέοι προσφέρειν αὐτῷ τὸ ὑπάρχον ἐκάστῳ, ὅπως μετακοπὲν δόκιμον γένοιτο. οἱ μὲν προσήνεγκαν ὅσον εἶχον, ὁ δὲ ἄλλον χαρακτηῖρα ἐπιβάλων ἐπέγραψε τὸ τίμημα διπλάσιον ἐκάστῳ νομίσματι, ὥστε τοῦ συλλεγέντος τὸ ἡμισυ κερδάνοις, οὐδένα τῶν πολιτῶν ἐζημίωσεν»

Πολύαινος, *Στρατηγήματα*, 6.9.1

Ο Διονύσιος και ο Λεύκων, ανακαλούν το υπάρχον νόμισμα της πόλης τους και το επανεκδίδουν με τη διπλάσια ονομαστική αξία. Ένα τέχνασμα, που τους επιτρέπει να επιστρέψουν τη μισή ποσότητα αργύρου στους πολίτες με το πρόσχημα της πλήρους αποπληρωμής τους, ενώ οι ίδιοι καρπώνονται το υπόλοιπο. Ο Διονύσιος επιστρατεύει την απειλή του θανάτου για τη περίπτωση μη συμμόρφωσης, ενώ ο Λεύκων δρα εκβιαστικά, προβάλλοντας το γεγονός ότι οποιοδήποτε νόμισμα παραμένει μετά την έκδοση του νέου, θα θεωρείται «αδόκιμο».

Ανεξάρτητα εάν αφορούν σε πραγματικά ιστορικά γεγονότα, οι μαρτυρίες αυτές έρχονται να επιβεβαιώσουν το βαθμό χειραγώγησης που μπορεί να υποπέσει το νομισματικό μέσο στα χέρια επίβουλων αρχόντων ή αρχών, οι οποίοι δε διστάζουν να καταχραστούν δημόσιο χρήμα για ίδιον όφελος, χρησιμοποιώντας οποιοδήποτε μέσο ή τρόπο. Η δύναμή τους, εν προκειμένω, αντλείται από την εξουσία που ασκούν σε όλα τα ζητήματα της πόλης, μεταξύ αυτών και το νόμισμα. Η δύναμη αυτή, τους παρέχει τη δυνατότητα να το χαρακτηρίσουν «δόκιμο» ή «αδόκιμο» και να του προσαρτήσουν την ονομαστική αξία που τους εξυπηρετεί. Από τη στιγμή που χαρακτηρίζουν το νόμισμα «αδόκιμο», χάνει την αξία του ως χρήμα και μετατρέπεται σε όγκο πολύτιμου μετάλλου, το οποίο εξαγοράζουν σε μειωμένη τιμή. Αυτό ακριβώς πράττουν οι τύραννοι Ιππίας, Διονύσιος και Λεύκων, οι οποίοι εν συνεχεία, επανεκδίδουν τα ακυρωμένα νομίσματα με τη μέγιστη υπερτίμηση¹⁶⁴.

Η αναμόρφωση (reform) της νομισματοκοπίας, είναι η προφανής περίπτωση έκδοσης ενός νέου νομίσματος, ωθούμενη, σε κάποιες περιπτώσεις, από την ανάγκη αύξησης του χρηματικού αποθεματικού και κατά την εφαρμογή της οποίας, το νόμισμα αποσυνδέεται εντελώς από τη λειτουργία του ως μέσου αποπληρωμής αγαθών και υπηρεσιών που αφορούν την πόλη όπως: δημόσια έργα, στρατιωτικές επιχειρήσεις, προμήθεια τροφής, αγώνες, δημόσιοι δούλοι, αποικίες, διοίκηση, εξωτερικές πληρωμές-δωροδοκίες, λύτρα- και άλλα και συνδέεται ως επί των πλείστων, με μία πρακτική άντλησης κέρδους¹⁶⁵.

Η υπερτίμηση, που παρατηρείται από την έκδοση του νέου νομίσματος, διαφοροποιείται από εποχή σε εποχή και δεν είναι εφικτό να ποσοτικοποιηθεί, εφόσον δεν είναι γνωστό το ακριβές ποσοστό των εξόδων κοπής που βαρύνει την κατασκευή του νομίσματος, καθώς επίσης, και το κόστος αγοράς του πολύτιμου μετάλλου. Μια εικόνα υπερτίμησης αποκτά κανείς από την παράλληλη κυκλοφορία νομισμάτων με την ίδια ονομαστική αξία και διαφορετική μεταλλική σύνθεση, διαφορετική δηλαδή, εγγενή αξία. Από παράδειγμα αποτελούν οι κιστοφόροι σε

¹⁶⁴ Kroll 2011, 230-31.

¹⁶⁵ Howgego 1990, 15.

τετράδραγμα, από το νομισματοκοπείο του Βασιλείου των Ατταλιδών, οι οποίοι έχουν την ίδια ονομαστική αξία με τα αθηναϊκά τετράδραγμα, αλλά παρουσιάζουν αρκετά μειωμένο βάρος σε σχέση με αυτά, -αντιστοιχούν σε βάρος τριών δραχμών-. Υφίσταται, εν προκειμένω, μία υπερτίμηση της τάξης του 33% περίπου¹⁶⁶.

Μια μαζική αναμόρφωση πραγματοποιείται στην αθηναϊκή νομισματοκοπία, στα μέσα του 4^{ου} π.Χ. αιώνα. Μετά το 355 π.Χ., η Αθήνα δέχεται τις συνέπειες μιας δύσκολης οικονομικής κρίσης, επακόλουθο της δεκαετούς στρατιωτικής εκστρατείας που ενεργεί κατά της Αμφίπολης και της Χερσονήσου με σκοπό την ανάκτησή τους και του Συμμαχικού Πολέμου, ενός πολέμου που διεξάγει από το 357 έως το 355 π.Χ., κατά των πόλεων της Χίου, Κω και Ρόδου, όταν αυτές αποστατούν από τη Β' Αθηναϊκή Συμμαχία. Στην προσπάθειά της να ανακάμψει της κρίσης, εφαρμόζει ένα πρόγραμμα, το οποίο μεταξύ άλλων απαιτεί την ανάκληση από την κυκλοφορία όλων των μεγάλων υποδιαίρεσεων της αργυρής νομισματοκοπίας της και η επανέκδοσή τους με στόχο την εξοικονόμηση εσόδων. Η βιαστική νομισματική παραγωγή είναι εμφανής στα τεχνικά και τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά του νέου αθηναϊκού τετράδραχμου ('ri-style')¹⁶⁷.

Στο νέο αυτό νόμισμα, εκτιμάται ένα περιθώριο υπερτίμησης της τάξης του 3% έως 5%. Θεωρητικά, δε θα μπορούσε να υπολογιστεί κάτω από το ποσοστό του 3%, ώστε το όλο εγχείρημα να έχει ένα ικανοποιητικό αποτέλεσμα, για την πόλη, ωστόσο, η πολυπλοκότητα και η φιλόδοξη φύση του προγράμματος δεικνύουν ότι οι εφαρμοστές του προσβλέπουν σε ένα σημαντικότερο κέρδος, λίγο υψηλότερο του 5%. Η υπέρβαση του συγκεκριμένου ποσοστού είναι μάλλον απαγορευτική προκειμένου να αποφευχθεί το ενδεχόμενο, οι Αθηναίοι να αποκρύψουν τα νομίσματα που διαθέτουν ή να τα εξάγουν. Η διατίμηση της αθηναϊκής γλαύκας στο εξωτερικό είναι υψηλότερη από ότι στην Αθήνα, την δεδομένη χρονική περίοδο¹⁶⁸.

«έν δὲ ταῖς Ἀθήναις πλεῖστα μὲν ἔστιν ἀντεξάγειν ὧν ἂν δέωνται ἄνθρωποι, ἤν δὲ μὴ βούλωνται ἀντιφορτίζεσθαι, καὶ οἱ ἀργύριον ἐξάγοντες καλὴν ἐμπορίαν ἐξάγουσιν. ὅπου γὰρ ἂν πωλῶσιν αὐτό, πανταχοῦ πλέον τοῦ ἀρχαίου λαμβάνουσιν»

Ξενοφών, *Πόροι ἢ Περί Προσόδων*, 3.2

Συνεπώς, στα μέσα του 4^{ου} π.Χ. αιώνα, λαμβάνει χώρα «μία από τις πιο δραματικές μεταμορφώσεις στην μακρά Ιστορία της αθηναϊκής νομισματοκοπίας»¹⁶⁹, για την παραγωγή της οποίας χρησιμοποιούνται κατ' αποκλειστικότητα ανακυκλωμένα αργυρά νομίσματα, μεγάλης υποδιαίρεσης. Στα νεοεκδοθέντα νομίσματα, επιβάλλεται ένα 'εἶδος φόρου', ενώ τα παλαιά υποτιμημένα, δεν γίνονται πλέον αποδεκτά. Από τη στιγμή που κηρύσσονται «αδόκιμα», είναι προς όφελος των κατόχων τους, να τα ανταλλάξουν με τους όποιους όρους θέτουν οι αρχές της πόλης.

Σε μία Αθήνα «σχεδόν χρεωκοπημένη», σύμφωνα με τον Cawkwell, συστήνεται επιτροπή για να διερευνήσει το ενδεχόμενο ανάληψης κρατικών υποχρεώσεων από πλουσίους ιδιώτες, ο Ξενοφών γράφει του Πόρους, ένα βιβλίο που προτείνει στρατηγικές για την αποκατάσταση της οικονομικής αστάθειας και αβεβαιότητας και

¹⁶⁶ Howgego 1990, 18.

¹⁶⁷ Kroll 2011, 229.

¹⁶⁸ Kroll 2011, 237-38.

¹⁶⁹ Kroll 2011, 248.

θεσπίζονται συμπληρωματικοί νόμοι, με τους οποίους λαμβάνονται μέτρα για την ανόρθωση της οικονομίας¹⁷⁰. Ο αποσπασματικά σωζόμενος νόμος, σε αρκετά φθαρμένη επιγραφή από την Αγορά (I 7495.26), -επί του παρόντος αδημοσίευτης-, αναφέρεται μεταξύ άλλων, στις αλλαγές που πρέπει να εφαρμοστούν στην νομισματοκοπία της πόλης, τη λειτουργία του νομισματοκοπείου και τη βιομηχανική επεξεργασία του αργύρου, ώστε να παραχθούν αρκετά έσοδα για την πόλη¹⁷¹.

Παρόλο που η Αθήνα φαίνεται να αποβλέπει σε θεμιτούς τρόπους και μέσα για την επανόρθωση των ζημιών που έχει επιφέρει η οικονομική κρίση στους πολίτες της, σχεδόν πάντα υποκρύπτεται μια αμφιβολία για την καλή πίστη και την αποτελεσματικότητα όσων διαχειρίζονται την κατάσταση. Σε περιόδους κρίσης δημιουργούνται οι ιδανικές συνθήκες για να δράσουν οι επιτήδριοι και ειδικά όταν αφορά τη διαχείριση του νομισματικού μέσου, πάντα ενυπάρχει η υποψία απάτης. Από τη στιγμή μάλιστα, που τα πέταλα των νεοεκδοθέντων νομισμάτων δεν έχουν κατασκευαστεί με τη χρήση μήτρας και παρουσιάζουν πολύ κακή κατασκευή, με ακανόνιστο σχήμα, συχνά μακρύ και επίμηκες, είναι αβέβαιο ότι έχει χρησιμοποιηθεί η προβλεπόμενη ποσότητα αργύρου. Αβέβαιο παραμένει επίσης το γεγονός, εάν η συνολική ποσότητα αργύρου που συγκεντρώνεται από την ανάκληση του παλαιού νομίσματος έχει διοχετευτεί στην κοπή του νέου.

Είναι φανερό ότι στην Αθήνα επικρατεί μια κατάσταση σύγχυσης, από την οποία επωφελούνται οι κιβδηλοποιοί και δραστηριοποιούνται πάραυτα. Θησαυρός 13 κιβδηλών, υπόχαλκων τετράδραχμων, που έρχεται στο φως το 1933, στην Αρχαία Αγορά, χρονολογείται το 353 π.Χ¹⁷². Όλα προερχόμενα από την ίδια μήτρα, αποτελούν πιθανότερα τμήμα ενός μεγαλύτερου θησαυρού, που αποκρύπτεται για να διαφύγει ενδεχομένως της ανίχνευσης. Οι κιβδηλοποιοί σπεύδουν να κατασκευάσουν τα παραποιημένα τους, 'ρι-style' τετράδραχμα, τη στιγμή που το νέο νόμισμα παρουσιάζει ιδιαίτερα υψηλή ζήτηση και το παλαιό θεωρείται «αδόκιμο»¹⁷³.

Διαπιστώνεται ότι ο ρόλος της πόλης, ως θεμελιωτή της οικονομικής εμπιστοσύνης, δύναται να συγκρούεται με το ρόλο της, ως παραγωγού του νομισματικού της μέσου. Η δυνατότητά της να χειραγωγεί το νόμισμά της είναι απόρροια του μονοπωλίου που διατηρεί και βάσει του οποίου επιβάλλει το νομικό καθεστώς που καθορίζει τους όρους κυκλοφορίας του. Η πιθανότητα και ο πειρασμός να παρεκκλίνει της δημόσιας προσδοκίας διαγράφεται συνεχώς. Εφόσον οι οικονομικοί χειρισμοί της, οδεύουν σε χώρο ηθικής ασάφειας ή σκόπιμου δόλου, καιροφυλακτεί ο κίνδυνος να κλυδωνιστεί η πίστη στο νομισματικό σύστημα, να δημιουργηθεί οικονομική αστάθεια, πανικός και ενδεχόμενη κατάρρευσή του. Οι ισορροπίες είναι πολύ λεπτές και οποιαδήποτε παρέκκλιση δύναται να υπονομεύσει την σταθερότητα, την οποία διακαώς επιδιώκουν να διατηρήσουν οι αρχές της¹⁷⁴.

---

¹⁷⁰ Burke 1992, 208, Tai Engen 2005, 363.

¹⁷¹ Kroll 2011, 238.

¹⁷² Kroll 1993, 9.

¹⁷³ Kroll 2011, 243.

¹⁷⁴ Van Alfen 2005, 326.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. ΤΡΟΠΟΙ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΚΙΒΔΗΛΕΙΑΣ

5.1 Ψήφιση Νόμων: Ο Νόμος του Νικοφώντος

Ένα σημαντικότατο αρχαιολογικό εύρημα, μία ενεπίγραφη μαρμάρινη στήλη (Agora Inventory I 7180), έρχεται στο φως, κατά τη διάρκεια ανασκαφικών ερευνών στην Αρχαία Αγορά, το 1970 [Εικ. 10]. Η εξέχουσα σημασία του έγκειται στο γεγονός ότι αποτελεί την μοναδική πηγή, από την οποία αντλούνται πληροφορίες για την νομισματική κυκλοφορία στην Αθήνα το δεύτερο τέταρτο του 4^{ου} π.Χ. αιώνα. Η απουσία αντίστοιχων επιγραφών, γραπτών πηγών ή άλλων τεκμηρίων από άλλες ελληνικές πόλεις, το καθιστούν σημείο αναφοράς, για την αναγνώριση κοινών πρακτικών που εφαρμόζονται εν γένει, στον ελλαδικό χώρο αυτή την περίοδο. Η εν λόγω επιγραφή καταγράφει το νόμο του Νικοφώντος, ο οποίος ψηφίζεται το 375/4 π.Χ., υπό άρχοντος Ιπποδάμαντος και λαμβάνει μέριμνα για τα νομίσματα που γίνονταν αποδεκτά από την πόλη (SEG 26:72)¹⁷⁵.

Παρατίθεται το κείμενο της επιγραφής βάσει της συμπλήρωσης και αποκατάστασής του από τους μελετητές¹⁷⁶:

- 1 ἔδοξε τοῖς νομοθέταις, ἐπὶ Ἴππο[δάμαντος]
ἄρχοντος : Νικοφῶν εἶπεν·
τὸ ἀργύριον δέχεσθαι τὸ Ἄττικόν ὅτ[αν δεικνύητ?]-
αι ἀργυροῦ καὶ ἔχη τὸν δημόσιον χα[ρακτῆρα. ὁ δὲ
5 δοκιμαστής ὁ δημόσιος καθήμενος με[ταξὺ τῶν τρ]-
απεζῶν δοκιμαζέτω κατὰ ταῦτα ὅσαι ἡ[μέραι πλὴν]
ὅταν ἡ[ι] χρημάτων καταβολή, τότε δὲ ἐ[ν τῷ βουλευτ]-
ηρίῳ. ἐὰν δὲ τις προσενέγκῃ ξ[ε]ν[ικὸν ἀργύριον?]
ἔχον τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα τῷ Ἀττικῷ, ἐ[ὰν καλόν], {ἐ[κ τοῦ νόμο]
Sokolowski}
10 ἀποδιδότω τῷ προσενεγκόντι. ἐὰν δὲ ὑπ[όχαλκον]
ἢ ὑπομόλυβδον ἢ κίβδηλον, διακοπτέτω πα[ραυτίκ]-
α {πα[ραχρήμ]α Bogaert} καὶ ἔστω ἱερὸν τῆς Μητρὸς [τ]ῶν θεῶν καὶ
κ[αταβαλ]-
λέτω ἐς τὴν βολήν. ἐὰν δὲ μὴ καθῆτ[αι] ὁ δοκι[μαστής]
ἢ μὴ δοκιμάζη κατὰ τὸν νόμον, τυπ[τ]όντων [αὐτὸν ο]-
15 ἰ τὸ δῆμον συλλογῆς πενήκοντα πληγὰς τ[ῆ]ι μάστι-
γι. ἐὰν δὲ τις μὴ δέχηται τὸ ἄ[ρ]γ[ύριον] ὃ τ[ι] ἂν ὁ δοκι-
μαστής δοκιμάστη, στερέσθω ὧν ἂμ [π]ωλητ[αι] ἐκεῖν]-
ηι τῆι ἡμέραι. φαίνεται δὲ τὰ μὲν ἐν [τ]ῷ σί[τ]ῳ πρὸς
τὸς σιτοφύλακας, τὰ δὲ ἐν τῆι ἀγορᾷ κ[α]ὶ [ἐν τῷ ἄλ]-
20 λῳ ἄσται πρὸς τοὺς τὸ δῆμον συλλογέ[ας], τὰ [δὲ ἐν τῷ]-

¹⁷⁵ Stroud 1974, 157, Figueira 1998, 536, 539.

¹⁷⁶ Attic Inscriptions Online: <https://www.atticinscriptions.com/inscription/RO/25>

- ι ἐμπορίῳ καὶ τῷ Πει[ρ]αιεῖ πρὸς τοῦ[ς ἐπιμελητ]-
 ἀς τοῦ ἐμπορίου πλὴν τὰ ἐν τῷ σίτῳ, τὰ δὲ [ἐν τῷ σί]-
 τῳ πρὸς τοὺς σιτοφύλακας. τῶν δὲ φανθέ[ντων, ὀπό]-
 σα μὲν ἂν ἦ ἐντὸς δέκα δραχμῶν, κύριοι ὄ[ντων οἱ ἄ]-
 25 ρχοντες διαγιγνώσκειν, τὰ δὲ ὑπὲρ [δ]έ[κ]α [δραχμάς],
 ἐσαγόντων ἐς τὸ δικαστήριον. οἱ δὲ θε[σμ]οθ[έται π]-
 αρεχόντων αὐτοῖς ἐπικληροῦντες δικα[στήριον ὄ]-
 ταμ παραγγέλλωσιν ἢ εὐθυνέσθω[ν .] δραχ[μαῖς. τῷ]
 δὲ φήναντι μετέστω τὸ ἥμισυ, ἐ[ὰ]ν ἔλλι ὁ [ὠνόμενος] {ὄ[ντιναοῦν] Bogaert }
 30 ἐὰν δὲ δοῦλος ἦ ὁ πωλῶν ἢ δόλη, ὑπ<a>ρχέτω μ[ὲν αὐτῷ]
 τύπτεσθαι □ πληγὰς τῆι μάστιγι ὑπὸ [τῶν ἀρχόντων]-
 ν οἷς ἕκαστα προστέτακται. ἐὰν δὲ τις [τῶ]ν ἀ[ρχόντ]-
 ων μὴ ποιῆι κατὰ τὰ γεγραμμένα, εἰσαγ[αγέτω αὐτὸ]-
 ν {εἰσαγ[γελλέτω μὲ]ν Hansen} ἐς τὴν βολὴν Ἀθηναίων ὁ βολόμενος οἷς
 [ἔξεστιν].
 35 ἐὰν δὲ ἀλῶι, ὑπαρχέτω μὲν αὐτῷ πεπαῦσθ[αι ἄρχον]-
 τι καὶ προστιμάτω αὐτῷ[ι] ἢ βολὴ μέχρι [□ δραχμῶν. ὄ]-
 πως δ' ἂν ἦ καὶ ἐμ Πειραιεῖ δοκιμαστής [τοῖς ναυκ]-
 λήροις καὶ τοῖς ἐμπόροις καὶ τοῖς ἄλλο[ις πᾶσιν],
 καταστησάτω ἢ βολὴ ἐκ τῶν δημοσίων ἐὰ[ν . . c.7. . {ὑπάρχῃ Bogaert }]
 40 ἢ ἐσπριάσθω, τὴν δὲ τιμὴν οἱ ἀποδέκται [μεριζόντ]-
 ων. οἱ δὲ ἐπιμεληταὶ τοῦ ἐμπορίου ἐπιμελέ[σ]θω[ν ὄπ]-
 ως ἄγ καθῆται πρὸς τῆι στήλῃ τοῦ Ποσειδῶνος[ς κα]-
 ἰ χρήσθων τῷ νόμῳ καθάπερ περὶ τῶ ἐν ἄστ[ει δοκ]-
 ιμαστοῦ εἴρηται κατὰ ταυτά. ἀναγράψαι δὲ ἐν σ[τήλ]-
 45 ῃ λιθίνῃ τὸν νόμον τόνδε καὶ καταθεῖναι ἐν [ἄσ]-
 τει μὲμ μεταξὺ τῶν τραπεζῶν, ἐμ Πειραιεῖ δὲ πρό[σ]-
 θεν τῆς στήλης τοῦ Ποσει[δ]ῶνος. ὁ δὲ γραμματε[ὺς] [ὄ]
 τῆς βολῆς παραγγειλάτω μίσθωμα τοῖς πωλ[ηταῖς].
 οἱ δὲ πωληταὶ ἐσενεγκόντων ἐς τὴν βολήν. τ[ὴν δὲ μ]-
 50 ισθοφορίαν εἶναι τῷ δοκιμαστῆι τῷ ἐν τῷ [ἐμπ]-
 ορίῳ ἐπὶ μὲν Ἰππδάμαντος ἄρχοντος ἀφ' οὔ [ἂν κα]-
 τασταθῆι, μεριζόντων οἱ <ἄ>ποδέκται ὅσομπερ τ[ῶι]
 ἐν ἄστει δοκιμαστῆι, ἐς δὲ τὸν λοιπὸν χρόν[ον ἕνα]-
 55 ι αὐτῷ τὴν μισθοφορίαν ὅθεμπερ τοῖς ἀργυ[ροκό]-
 ποις. εἰ δὲ τι ψήφισμα γέγραπται πο ἐστήλῃ πα[ρὰ τ]-
 ὄνδε τὸν νόμον, καθελέτω ὁ γραμματεὺς τῆς βολ[ῆς].

Ο νόμος του Νικοφώντος, αναθεωρημένη και επιβεβλημένη λόγω των επικρατούντων συνθηκών, κρίσιμη έκδοση ενός παλαιότερου, αυστηροποιεί το θεσμικό πλαίσιο που διέπει τις οικονομικές και δη εμπορικές συναλλαγές στην πόλη και δομεί την έννομη τάξη, με τον καθορισμό των ρόλων και των αρμοδιοτήτων τόσο των συναλλασσόμενων όσο και των ελεγκτικών αρχών, αλλά και με τη διαχείριση περιπτώσεων ανυπακοής στον νόμο.

Το προοίμιο, τον τοποθετεί χρονικά, στο έτος θητείας του επώνυμου άρχοντος Ιπποδάμαντος (σειρά 1-2). Ακολουθεί ο ακριβής προσδιορισμός της βασικής ρύθμισης του νόμου: η αποδοχή του αθηναϊκού αργυρού νομίσματος, υπό την αυστηρή προϋπόθεση ότι έχει κατασκευαστεί από καθαρό μέταλλο και φέρει το δημόσιο *χαρακτήρα*, δηλαδή τη δημόσια σφραγίδα (σειρά 3-4). Τη γνησιότητα των αθηναϊκών αργυρών νομισμάτων οφείλει να ελέγχει ο Δοκιμαστής, δημόσιος δούλος με αποκλειστική αρμοδιότητά του, τον έλεγχο των νομισμάτων. Βάσει της προβλεπόμενης διαδικασίας, ορίζεται η επιστροφή των ‘καλών’ ξένων αργυρών νομισμάτων που φέρουν τον αθηναϊκό *χαρακτήρα*, στον κάτοχό τους και η καταστροφή, απόσυρση από την κυκλοφορία και αφιέρωση στο ιερό της Μητέρας των θεών, όσων από αυτά αποδεικτούν κίβδηλα. Ο Δοκιμαστής βρίσκεται χωροταξικά, καθήμενος σε τραπέζι εντός της Αγοράς, και πλησίον του Βουλευτηρίου κατά τις ημέρες των δημοσίων πληρωμών. Η αποτυχία να εκπληρώσει το έργο του σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στο κείμενο του νόμου, συνεπάγεται την τιμωρία του με 50 μαστιγώματα από τους Συλλογείς του Δήμου (σειρά 5-15). Καθορίζεται ισχυρή ποινική ρήτρα για όσους δεν αποδέχονται την κρίση του Δοκιμαστή. Κατάσχετα το εμπόρευμα της ημέρας και επιβάλλεται χρηματικό πρόστιμο έως δέκα δραχμές στους εμπόρους που δεν αποδέχονται τα ελεγμένα αργύρια και για τους οποίους έχει υποβληθεί καταγγελία στους Σιτοφύλακες, τους Συλλογείς του Δήμου και τους Επιμελητές του εμπορίου. Για πρόστιμα ποσού άνω των δέκα δραχμών, αρμόδιο να αποφανθεί, είναι το δικαστήριο. Αστοχία των αρχόντων στην εκτέλεση των καθηκόντων τους, τους φέρνει αντιμέτωπους με την ετυμηγορία της Βουλής και σε περίπτωση καταδίκης, απομακρύνονται αφενός από τη θέση τους και αφετέρου, τιμωρούνται με χρηματικό πρόστιμο έως 500 δραχμές. Οι άνδρες και οι γυναίκες δούλοι που λειτουργούν τα καταστήματα των κυρίων τους και δεν αποδέχονται τα ελεγμένα νομίσματα, δέχονται ως τιμωρία 50 μαστιγώματα (σειρά 16-36). Για την πιο αποτελεσματική εφαρμογή του νόμου, διορίζεται δεύτερος Δοκιμαστής στο Πειραιά, κοντά στη στήλη του Ποσειδώνας. Ο νόμος αναγράφεται σε λίθινη στήλη και τοποθετείται τόσο στον Πειραιά, όσο και την Αγορά, για να δημοσιοποιηθεί ευρέως (σειρά 37-54). Οποιοσδήποτε προϋπάρχον νόμος δεν ισχύει (σειρά 55-56).

Η νομισματική πανσπερμία και αστάθεια που εκδηλώνεται με ιδιαίτερη ένταση στην Αθήνα, απόρροια των εμπορικών της σχέσεων με χώρες κυρίως της Ανατολικής Μεσογείου, έχει ως αποτέλεσμα τον καταγισμό τη αγοράς της με αλλοιωμένα νομίσματα, του δικού της τύπου και μια άνευ προηγουμένου κερδοσκοπία εις βάρος απλών ανθρώπων, οι οποίοι αδυνατώντας να ελέγξουν τη γνησιότητά τους, τα αποδέχονται, τουλάχιστον σε ένα αρχικό στάδιο, ως αυθεντικά. Η εν συνεχεία, άνευ διακρίσεως, απόρριψη του νομισματικού της μέσου, φαίνεται να επιφέρει δραματικές συνέπειες στην οικονομία της και να απαιτεί την άμεση δραστηριοποίηση των αρχών για την πάταξη του φαινομένου.

Ο νόμος του Νικοφώντος εντάσσεται σε μίαν τέτοια, ενδεχομένως συντονισμένη, προσπάθεια. Η αντιμετώπιση του φαινομένου που έχει προκαλέσει μεγάλη αναστάτωση στην αγορά και εστιάζεται στην αθρόα κυκλοφορία μιας νέας κατηγορίας νομισμάτων, τις *απομιμήσεις* των αθηναϊκών, χρίζει άμεσης προτεραιότητας [Εικ. 11]. Πρόκειται για εκδόσεις ξένων νομισματοκοπειών, κατασκευασμένες από άργυρο, που αντιγράφουν τον αθηναϊκό εικονογραφικό τύπο και εθνικό και δύναται να μην ακολουθούν το σταθμητικό σύστημα που εφαρμόζει η

Αθήνα στα νομίσματα της. Νομίσματα αμφιβόλου ποιότητας και καθαρότητας, των οποίων η γνησιότητα αμφισβητείται έντονα, με αποτέλεσμα να ελέγχονται εξονυχιστικά, όπως άλλωστε και τα παραποιημένα, μία μόνιμη «πληγή» για την οικονομία και την νομισματική κυκλοφορία. Τα τελευταία διακρίνονται σε υπόχαλκα, υπομόλυβδα και κίβδηλα. Οι δύο πρώτοι όροι είναι συγκεκριμένοι και αναφέρονται σε νοθευμένα νομίσματα, που έχουν χάλκινο ή μολύβδινο πυρήνα αντίστοιχα και επάργυρη επιφάνεια, ενώ ο τρίτος όρος, *κίβδηλον*, χρησιμοποιείται στο κείμενο του νόμου πιθανότατα, ως γενικός και εμπεριέχει οποιαδήποτε άλλο είδος παραποίησης.

Ο Bourriot¹⁷⁷ αναγνωρίζει τέσσερις τύπους νομισμάτων, στην νομισματική κυκλοφορία της Αθήνας, το 375/4 π.Χ.: τις αθηναϊκές κοπές, τις εκδόσεις ξένων νομισματοκοπειών, τα κίβδηλα και τις *απομίμησης* των αθηναϊκών. Τις τελευταίες μάλιστα, χαρακτηρίζει «πολύ παράξενες» και θεωρεί ότι «μάλλον, μόνο σύγχυση μπορούν να προκαλέσουν και πιθανόν να διευκολύνουν το έργο των κίβδηλοποιών».

Ο van Alfen¹⁷⁸ διακρίνει επτά νομισματικούς τύπους. Και οι επτά κυκλοφορούν στην αγορά, φέρουν τον ίδιο *χαρακτήρα*, τον αθηναϊκό, διαφέρουν ωστόσο, ως προς την σύνθεση και τον κατασκευαστή: το γνήσιο αθηναϊκό νόμισμα που φέρει το δημόσιο-επίσημο *χαρακτήρα*, την *απομίμηση*, που φέρει τον αθηναϊκό χαρακτήρα, το υπόχαλκο, το υπομόλυβδο, και τέλος το κίβδηλο. Τις *απομίμησης*, διακρίνει σε: καλλιτεχνικές (*artistic*), ανώνυμες (*anonymous*) και ενσφράγιστες (*marked*) Τα παραποιημένα (υπόχαλκο, υπομόλυβδο, κίβδηλο), είναι *mala fide* νομίσματα, συνεπώς, θα πρέπει να εντοπιστούν και να τεθούν εκτός κυκλοφορίας, αφού προηγουμένως σηματοδοτούν κατά τη δοκιμασία¹⁷⁹.

Ο Stroud¹⁸⁰ θεωρεί ότι κατά τη διαδικασία ελέγχου των νομισμάτων, εξετάζεται η γνησιότητα μόνον των αθηναϊκών *απομίμησης* και όχι των υπόλοιπων εκδόσεων που προέρχονται από ξένα νομισματοκοπεία και κυκλοφορούν στην Αθήνα. Ο Buttrey¹⁸¹ δέχεται ότι δε θίγεται από το νόμο, το κυρίαρχο δικαίωμα των ξένων εκδόσεων, πιθανότατα, γιατί δεν άπτεται άμεσα των συνθηκών που επηρεάζουν την νομισματική κυκλοφορία στην Αθήνα.

Το φαινόμενο της απομίμησης του αθηναϊκού νομίσματος έχει τις ρίζες του στις τραγικές επιπτώσεις που φέρνει στην Αθήνα, ο Πελοποννησιακός Πόλεμος. Η κοπή υπόχαλκων νομισμάτων εκτάκτου ανάγκης, η υπολειτουργία των μεταλλείων του Λαυρίου, μετά την αυτομόληση των χιλιάδων δούλων στο στρατόπεδο των Σπαρτιατών και τη μειωμένη προμήθεια πολύτιμου μετάλλου, έχουν ως αποτέλεσμα την κυκλοφορία λιγότερων γνήσιων αργυρών νομισμάτων. Τη στιγμή που η παραγωγή του αθηναϊκού νομισματοκοπείου παρουσιάζει μια φθίνουσα πορεία, την

¹⁷⁷ Bourriot 1983, 276.

¹⁷⁸ Van Alfen 2005, 322.

¹⁷⁹ Van Alfen 2005, 328-9. Ο van Alfen χρησιμοποιεί τις παρατηρήσεις του Επισκόπου της Σεβίλλης Ισίδωρου (αρχές 7^{ου} μ.Χ. αιώνα) και τη διαπίστωσή του ότι οι βασικές παράμετροι για την πιστοποίηση της γνησιότητας ενός νομίσματος είναι η εξέταση των: *metallum-figura-pondus* (μεταλλική καθαρότητα -χαρακτήρ- βάρος) και συντάσσει έναν πίνακα, όπου κατατάσσει τα νομίσματα βάσει αυτών των χαρακτηριστικών. Στον συγκεκριμένο πίνακα, τα νοθευμένα νομίσματα διακρίνονται σε: 1. επάργυρα ή υποτιμημένα, κατασκευασμένα ως χαλκόκρατα, κίβδηλα, υπόχαλκα, υπομόλυβδα, με κύρια χαρακτηριστικά τους: μέταλλο 25-75%-βάρος 100%-απεικόνιση 100%, εκδοθέντα από επίσημη αρχή ή ιδιώτη παραχαράκτη και 2. κίβδηλα, κατασκευασμένα ως χαλκόκρατα, κίβδηλα, υπόχαλκα, υπομόλυβδα κλπ, με κύρια χαρακτηριστικά τους: μέταλλο 25-75%-βάρος 100%-απεικόνιση 100%, προϊόν, αποκλειστικά, ιδιώτη παραχαράκτη.

¹⁸⁰ Stroud 1974, 168.

¹⁸¹ Buttrey 1979, 37.

ίδια στιγμή, παρατηρείται ακόρεστη ζήτηση για την αθηναϊκή γλαύκα από τις χώρες κυρίως, της Εγγύς Ανατολής. Αρχίζει τότε, μια αθρόα αναπαραγωγή του αθηναϊκού προτύπου από ξένα νομισματοκοπία¹⁸². Το φαινόμενο αυτό εκδηλώνεται αρχικά στην Αίγυπτο, όμως σύντομα επεκτείνεται στην ΝΔ Ασία και την Αραβία, ενώ μετά τις νικηφόρες κατακτήσεις του Αλεξάνδρου, ακολουθώντας τους σημαντικούς εμπορικούς δρόμους, εξαπλώνεται έως τη Βαβυλωνία και τη Βακτρία¹⁸³. Η Αίγυπτος, εκδίδει *απομιμήσεις*, ήδη από το πρώτο τέταρτο του 4^{ου} π.Χ. αιώνα. Η ίδια δεν έχει δικό της νόμισμα και υιοθετεί το αθηναϊκό πρότυπο, σε μία περίοδο που οφείλει να φροντίσει για την εξεύρεση και την καταβολή ενός τεράστιου χρηματικού ποσού, που αντιστοιχεί στην πληρωμή χιλιάδων Ελλήνων μισθοφόρων, ανάμεσά τους και πολλοί Αθηναίοι, οι οποίοι υπηρετούν στο πλευρό του Φαραώ ενάντια στον Πέρση Βασιλέα. Σύμφωνα με το Stroud¹⁸⁴, οι μισθοφόροι απαιτούν πληρωμή σε ένα δικό τους νόμισμα, που αφενός τους εμπνέει εμπιστοσύνη και αφετέρου, μπορούν να το εξαργυρώσουν στην πατρίδα τους, όταν επιστρέψουν. Το αθηναϊκό νόμισμα, το οποίο γνωρίζει ευρεία διάδοση, χαίρει καθολικής αποδοχής και κύρους, αποτελεί την ιδανική λύση. Πολλοί θησαυροί νομισμάτων που έχουν βρεθεί στην Αίγυπτο, σώζουν τέτοιες *απομιμήσεις*, οι οποίες ουδόλως διαφοροποιούνται τεχνικά και τεχνοτροπικά από το αθηναϊκό πρότυπό τους. Ο Buttrey υποστηρίζει ότι ο όγκος της παραγωγής τους είναι τόσο μεγάλος, ώστε να αποτελούν το εθνικό νόμισμα της Αιγύπτου τη δεδομένη χρονική περίοδο, όπως αποδεικνύεται από τη διασπορά τους έως την Σικελία, όπου φτάνουν μέσω των εμπορικών δρόμων.

Ο Figueira¹⁸⁵, επισημαίνει ότι λαμβάνει χώρα ένα «πολύπλοκο φαινόμενο», στα πλαίσια του οποίου και βάσει ήδη διαμορφωμένων οικονομικών συνθηκών, τα νομισματοκοπεία της Ανατολής προσπαθούν να προσαρμόσουν την παραγωγή τους και να προσφέρουν ένα ευρέως αποδεκτό νόμισμα, από τη στιγμή που το υφιστάμενο απόθεμα των γνήσιων αθηναϊκών γλαυκών δεν επαρκεί για να καλύψει τις 'διεθνείς' ανάγκες.

Αρκετές από τις *απομιμήσεις* φέρουν διακριτά σημάδια (σφραγίδες, επιγραφές) του τόπου προέλευσής τους¹⁸⁶. Δύναται ωστόσο, να αποτελούν επίσημες εκδόσεις ή προϊόντα ιδιωτών, αμφιβόλου ποιότητας¹⁸⁷. Οι δύο αυτές κατηγορίες ανεξαιρέτως, φτάνουν στην Αθήνα, μέσω του εμπορίου και κατακλύζουν την αγορά, αλλάζοντας πολύ σύντομα χέρια.

---

¹⁸² Van Alfen 2012b, 11: οι απομιμήσεις του αθηναϊκού νομίσματος είναι ένα φαινόμενο με μεγάλη έξαρση κυρίως, τον 4^ο π.Χ. αιώνα. Οι περισσότερες αποτελούν επίσημες εκδόσεις ξένων νομισματοκοπειών, με μεγάλη ονομαστική αξία και αρκετές φέρουν σύμβολα ή σφραγίσματα που δηλώνουν τον τόπο προέλευσής τους. Είθισται να χρησιμοποιούνται ως τοπικό νόμισμα και ακολουθούν συνήθως, το ισχύον σταθμητικό σύστημα. Figueira 1998, 528.

¹⁸³ Head 1911, 377, Ober 2015, 59.

¹⁸⁴ Stroud 1974, 169-70.

¹⁸⁵ Figueira 1998, 529.

¹⁸⁶ Figueira 1998, 530, 533.

¹⁸⁷ Van Alfen 2011a, 85: οι απομιμήσεις που φέρουν σφραγίσματα ή επιγραφές σε μη ελληνική γλώσσα, έχουν πιθανότατα, περιορισμένη δόσοληπτική ικανότητα. Οι έμποροι, οι τραπεζίτες και οι δοκιμαστές μπορεί να εκτιμήσουν, ότι δεν έχουν την ίδια συναλλαγματική ισοτιμία με τα αθηναϊκά νομίσματα και να τις αποδεχτούν, -εάν τελικά τις αποδεχτούν-, με χαμηλότερη αξία. Υφίσταται δηλαδή, υποτίμηση σε κάποιες ενσφραγιστές απομιμήσεις που ταξιδεύουν μακριά από τον τόπο έκδοσής τους και όπου η αξία τους είναι προκαθορισμένη.

Πιθανότατα, σε ένα αρχικό στάδιο, αποτελούν τη λύση για τη μειωμένη επιχώρια παραγωγή σε νόμισμα. Ωστόσο, η απουσία ελέγχου στην άνευ προηγουμένου εισαγωγή *απομιμήσεων*, δημιουργεί ένα πολύ αρνητικό κλίμα, κλονίζει την εμπιστοσύνη των απλών ανθρώπων και οδηγεί στην απαξίωση του νομισματικού μέσου της πόλης. Λειτουργεί ως ένας μηχανισμός με πολλές παραμέτρους και συνέπειες, μεταξύ των οποίων η δημιουργία ενός ευνοϊκού κλίματος για τη δράση των παραχαρακτών, οι οποίοι δε παραμένουν αμέτοχοι, αλλά σπεύδουν να αδράξουν την ευκαιρία και να προωθήσουν τα προϊόντα τους, την ώρα που το νομισματικό σύστημα αρχίζει να κλονίζεται.

Ο Martin¹⁸⁸, εξετάζοντας το φαινόμενο, θεωρεί ότι οι *απομιμήσεις*, ανεξάρτητα εάν είναι πιστές ή κακές αναπαραγωγές, δεν είναι κίβδηλα νομίσματα υπό την έννοια των *subaerate* (νοθευμένα). Βάσει του νόμου, γίνεται σαφής διαχωρισμός μεταξύ αυτών και των κίβδηλων και εμμένοντας στο γεγονός ότι κατασκευάζονται εξολοκλήρου από άργυρο και όχι από επαργυρωμένο βασικό μέταλλο, υποστηρίζει ότι η κυκλοφορία τους δεν εμπεριέχει δόλο ή πρόθεση για εξαπάτηση. Η εκ του νόμου πρόβλεψη, να επιστρέφονται στον κάτοχό τους ‘οι καλές απομιμήσεις’, τους παρέχει τη δυνατότητα αναγνώρισης της φερόμενης ονομαστικής ή τουλάχιστον, της εγγενούς τους αξίας. Πάντα, ελλοχεύει ωστόσο, ο κίνδυνος να έχουν κατασκευαστεί από λιγότερο καθαρό πολύτιμο μέταλλο και να φέρουν μικρότερη εγγενή αξία σε σχέση με τα πρότυπά τους αθηναϊκά, ακόμη και στην περίπτωση έκδοσής τους με *καλή πίστη*. Η επονομασία τους ως *απομιμήσεις*, καθαρά από ανθρωποκεντρική άποψη, η οποία τους παρέχει τη δυνατότητα να διαφοροποιηθούν από τα καθαυτό κίβδηλα, δημιουργεί οξύμωρο σχήμα.

Ο ίδιος μελετητής υποστηρίζει ότι ο Δοκιμαστής αποσύρει από την κυκλοφορία τις *κίβδηλες απομιμήσεις*, ενώ επιστρέφει στον κάτοχό τους τις αργυρές, χωρίς να πιστοποιεί τη γνησιότητά τους, δηλαδή, ο Δοκιμαστής αφενός, δεν επιβάλλει την υποχρεωτική αποδοχή τους και αφετέρου δεν τις κατάσχει όπως τα κίβδηλα νομίσματα. Με αυτόν τον τρόπο διασφαλίζεται το οικονομικό όφελος του κατόχου. Η τελική απόφαση, για την αποδοχή των προσφερόμενων νομισμάτων και της αξίας τους στις οικονομικές και εμπορικές συναλλαγές, εναπόκειται στην κρίση του αποδέκτη, όπως ακριβώς συμβαίνει και με τα υπόλοιπα ξένα νομίσματα που κυκλοφορούν στην αγορά, τα οποία ανταλλάσσονται βάσει της εγγενούς τους αξίας. Εξάλλου, δε μπορεί να πιστοποιήσει τη γνησιότητα και την υποχρεωτική αποδοχή στις οικονομικές συναλλαγές, μίας μη επίσημης αθηναϊκής έκδοσης, η οποία δε φέρει τα εχέγγυα του νομισματοκοπέιου της πόλης¹⁸⁹.

Ο Stroud¹⁹⁰, ισχυρίζεται ότι οι περισσότερες *απομιμήσεις* είναι γνήσια νομίσματα και έχουν εκδοθεί από τα ξένα νομισματοκοπέια με *καλή πίστη*. Οι Αθηναίοι εν προκειμένω, έρχονται να αποκαταστήσουν τα πράγματα, θεσμοθετώντας την υποχρεωτική αποδοχή τους, σε μια κοινή αντιμετώπιση με το δικό τους νόμισμα.

---

¹⁸⁸ Martin 1991, 25-6.

¹⁸⁹ Martin 1991, 27, 31. Ο Bourriot 1983, 277: έχει την ίδια άποψη, ότι η αξία τους είναι διαπραγματεύσιμη. Figueira 1998, 545, Ober 2015, 61.

¹⁹⁰ Stroud 1974, 169, Buttrey 1979, 42: η προέλευση των περισσότερων γίνεται έντονα διακριτή από τις σημιακές ή ιερογλυφικές επιγραφές στη θέση του εθνικού ΑΘΕ ή από την κατώτερη τεχνολογική απόδοση των εικονιζόμενων μορφών. Η δυσκολία ανακύπτει από την ύπαρξη πιστών αναπαραγωγών του αθηναϊκού νομίσματος, τις οποίες, σε κάποιες των περιπτώσεων δεν μπορεί να αναγνωρίσει με απόλυτη εμπιστοσύνη ακόμη και ο πιο έμπειρος δοκιμαστής (ή σύγχρονος μελετητής).

Αντίθετη άποψη εκφράζει Buttrey¹⁹¹ λέγοντας ότι: «οι πιο πονηροί παραχαράκτες θα μπορούσαν να κατασκευάσουν τετράδραχμα με περιεκτικότητα 85 ή 90% άργυρο, απλά λιώνοντας μια ποσότητα αθηναϊκών νομισμάτων και προσθέτοντας χαλκό. Τα νοθευμένα νομίσματα, με μικρότερη εσωτερική αξία, εάν είναι πετυχημένα αντίγραφα, δύσκολα μπορούν να διακριθούν από τα γνήσια». Επιπροσθέτως, παραθέτει το απόσπασμα του νόμου που προβλέπει κατά γράμμα, ότι ο Δοκιμαστής οφείλει να δέχεται και να δοκιμάζει το αθηναϊκό νόμισμα, ενώ οφείλει να επιστρέφει στον κάτοχό του, το νόμισμα ξένου νομισματοκοπείου με τον αθηναϊκό *χαρακτήρα*. Συνεπώς, βασική επιδίωξη του νόμου είναι η μέριμνα για την αποδοχή του νομισματικού μέσου της πόλης και όχι των *απομιμήσεων*. Ένα νόμισμα από καθαρό άργυρο δεν είναι απαραίτητα *δόκιμο*. Οι αρχαίες πόλεις συνήθως, υιοθετούν ένα κλειστό νομισματικό σύστημα, στα πλαίσια του οποίου θεσπίζουν κανόνες δικαίου και συντάσσουν νόμους για να περιφρουρήσουν την πιστωτική σταθερότητα του νομισματός τους και για να το προστατέψουν τόσο από τα κίβδηλα, όσο και τις *απομιμήσεις* ή ακόμη και από ξένα νομίσματα, κατασκευασμένα από καθαρό πολύτιμο μέταλλο. Εάν για κάποιο λόγο επιτρέψουν την ελεύθερη κυκλοφορία τους, είναι σαν να ενθαρρύνουν τα ξένα νομισματοκοπεία και τους παραχαράκτες να κατασκευάζουν ανεξέλεγκτα, κατώτερης ποιότητας νομίσματα. Και ενώ τα επάργυρα νομίσματα ανιχνεύονται εύκολα με τη δοκιμαστική τομή, τα νοθευμένα κράματα αργύρου δύσκολα εντοπίζονται. Η απάτη συνεχώς αποκτά μεγαλύτερες διαστάσεις και οι επιτήδαιοι καρπώνονται τα κέρδη τους. Οι Αθηναίοι σύμφωνα με τον Buttrey, δε μπορούν να αναλάβουν την ευθύνη και να εγγυηθούν για ένα νόμισμα, που δεν έχουν εκδώσει οι ίδιοι και του οποίου η προέλευση είναι αβέβαιη, όπως επίσης και η εγγενή του αξία και κανείς δε λογοδοτεί γι' αυτό, ενισχύοντας, αναμφιβόλως, τις πιθανότητες πρόκλησης οικονομικής ζημίας¹⁹².

Στο ίδιο πνεύμα δίδεται η ερμηνεία από τον Giovannini¹⁹³, σύμφωνα με την οποία, οι *απομιμήσεις* που έχουν εκδοθεί από ξένα κράτη ή δυνάστες δύναται να είναι κατασκευασμένες από άργυρο μεν, υφίσταται δε, ένα τεράστιο ανομοιογενές πλήθος από αυτές, το οποίο σαφώς δυσχαιρένει και στις πλείστες των περιπτώσεων, καθιστά ανέφικτο αφενός, τον αποτελεσματικό έλεγχο τους και αφετέρου την εγγυημένη ανίχνευση της ταυτότητάς τους. Κάλλιιστα θα μπορούσαν να είναι προϊόν παραχαρακτών, κατασκευασμένες από επαργυρωμένο βασικό μέταλλο, με μικρότερο βάρος ή από νοθευμένο άργυρο. Πρακτικά, καθεμία αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση και θα πρέπει να εξετάζεται πολύ προσεκτικά, προτού γίνει αποδεκτή. Ο Giovannini θεωρεί ότι μία πόλη που επιθυμεί να διασφαλίσει σταθερή και αξιόπιστη οικονομία, επιδιώκει να διατηρήσει την υψηλή ποιότητα στην νομισματοκοπία της και λαμβάνει μέτρα ώστε να αποτρέψει την αναπαραγωγή του νομίσματος της από τρίτους, ώστε να απομακρύνει το δυνατόν, την απειλή των κίβδηλων. Αυτό που συμβαίνει ωστόσο στην Αθήνα, είναι η λήψη ενός ημίμετρου: οι Δοκιμαστές δεν καταστρέφουν και δεν κατάσχουν τις *απομιμήσεις*, ταυτοχρόνως όμως, δεν αποτρέπουν την αποδοχή ή την κυκλοφορία τους.

---

¹⁹¹ Buttrey 1979, 39.

¹⁹² Buttrey 1979, 36-7, 39, 40.

¹⁹³ Giovannini 1975, 192-94.

Όπως έχει επισημανθεί, βασική μέριμνα κάθε ελληνικής πόλης είναι να προστατέψει και να προπαγανδίσει το δικό της νομισματικό μέσο¹⁹⁴. Εν προκειμένω, η γενεσιουργός αιτία του νόμου του Νικοφώντος είναι η προάσπιση της αθηναϊκής γλαύκας έναντι των κίβδηλων σύμφωνα με τον Stroud¹⁹⁵, ο οποίος τεκμηριώνει την άποψη του, προβάλλοντας τις λεπτομερείς οδηγίες, που παρέχονται από το κείμενό του για την καταπολέμηση του φαινομένου. Σύμφωνα δε με τον Buttrey¹⁹⁶, ο νόμος λαμβάνει χώρα εξαιτίας της κυκλοφορίας πλήθους ξένων *απομιμήσεων*. Συνεπώς, έρχεται να προασπίσει το συμφέρον της πόλης και των πολιτών. Εάν επιτραπεί η ελεύθερη κυκλοφορία τους, αυτό συνεπάγεται ένα τεράστιο κόστος και μεγάλες οικονομικές απώλειες για τα ταμεία της πόλης, σε μια ήδη βεβαρημένη περίοδο, κατά την οποία, η Αθήνα διάγει ανυπέβλητες οικονομικές δυσκολίες, λόγω των μακροχρόνιων πολεμικών επιχειρήσεών της. Ο νόμος πιθανότατα, απόρροια αυτής της κατάστασης, θέτει πρωταρχικό στόχο, τη διασφάλιση της κυκλοφορίας της αθηναϊκής γλαύκας, την αντιμετώπιση της νομισματικής κρίσης και την αποτροπή ενός μεγαλύτερου «δημοσιονομικού και χρηματοδοτικού κενού» στα οικονομικά της.

Ο νόμος του Νικοφώντος, συνεπώς στοχεύει στη δημιουργία ενός σταθερού οικονομικού περιβάλλοντος. Ο ψυχολογικός παράγοντας, ως γνωστόν, διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στις συναλλαγές και δεν μπορεί να παραβλεφθεί. Από την στιγμή επομένως, που οποιαδήποτε συναλλαγή εγκυμονεί κινδύνους, τόσο οικονομικούς, όσο και συναισθηματικούς, είναι απολύτως θεμιτό να έχουν προκαθοριστεί οι 'κανόνες του παιγνιδιού' και να περιλαμβάνονται τα εχέγγυα ώστε να είναι εξασφαλισμένη μία θετική, ασφαλή και τίμια έκβαση της. Με τον καθορισμό ενός αυστηρού και λεπτομερούς νομικού πλαισίου, οι αρχές της πόλης αποσκοπούν στην απομάκρυνση της όποιας ανασφάλειας από τους πολίτες και την ταυτόχρονη δημιουργία ενός ωφέλιμου οικονομικού περιβάλλοντος για τις ίδιες. Όσο πιο σταθερή και κραταιά είναι η αγορά, τόσο πιο πολλά έσοδα εξασφαλίζονται για τα ταμεία της. Η σταθερότητα βασίζεται κατά κύριο λόγο, στην εμπιστοσύνη που εμπνέει το σύστημα στους πολίτες. Όταν το σύστημα έχει χαρακτήρα, που διαπνέεται από πνεύμα νομιμότητας και ανελαστικό, με καθολική εφαρμογή των νόμων, τότε καλλιεργείται μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στις σχέσεις μεταξύ κράτους-πολίτη και πολίτη με πολίτη¹⁹⁷.

Απόδειξη της σταθερότητας και της εμπιστοσύνης στο σύστημα, αποτελεί η επί δύο αιώνες διατήρηση ενός μονότονου αρχαϊκού τύπου και της μεταλλικής καθαρότητας στο αργυρό τετράδραχμο της Αθήνας, ένα από τα κύρια εξαγωγίμα προϊόντα της¹⁹⁸.

Η μακρά διατήρηση της αρχαϊκής μορφής στα νομίσματά της και ο νόμος του Νικόφωντος, μπορούν να θεωρηθούν ως συμπληρωματικές συνιστώσες μιας νομισματικής πολιτικής που ακολουθεί η Αθήνα, στοχεύοντας στην αναθέρμανση του παραγωγικού ενδιαφέροντος για την οικονομία, με τη διευκόλυνση του εμπορίου, την

---

¹⁹⁴ Sokolowski, 1976, 512.

¹⁹⁵ Stroud 1974, 185.

¹⁹⁶ Buttrey 1979, 43.

¹⁹⁷ Van Alfen 2005, 326.

¹⁹⁸ Shipton 1997, 403-04: οι αθηναϊκές γλαύκες ταξιδεύουν σε μεγάλες αποστάσεις τόσο προς την Ανατολή όσο και προς τη Δύση. Στο τόπο διασποράς τους λειτουργούν ως συναλλαγματικό μέσο αλλά και ως πολύτιμο μέταλλο για την κατασκευή τοπικού νομίσματος.

προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης στην αγορά, αλλά και διασφάλιση της εξαγωγής ενός βασικού προϊόντος της, του αργύρου¹⁹⁹.

Ο Ober²⁰⁰ αποδίδει τη δημιουργία του νόμου στην ανάγκη προάσπισης του αθηναϊκού αργυρού νομίσματος, με σκοπό να παραμείνει ένα αξιόπιστο μέσο συναλλαγής. Η διατήρηση της αξιοπιστίας του νομίσματος, και η θέσπιση κανόνων, εντάσσονται σε μια προσπάθεια της Αθήνας, να διευκολύνει τις εμπορικές συναλλαγές, με το να μειώσει το κόστος συναλλαγών και να περισώσει τόσο τα δημόσια έσοδα, όσο και τα ιδιωτικά κέρδη. Αυτό επιτυγχάνεται με την εξασφαλισμένη προσβασιμότητα των πολιτών και των μη-πολιτών σε ένα αμερόληπτο σύστημα ελέγχου γνησιότητας των νομισμάτων (Δοκιμαστές) και μηχανισμών επίλυσης διαφορών (δικαστήρια), συνδυαστικά με την ύπαρξη αξιόπιστων κρατικών κυρώσεων για την τιμωρία των παραβατών. Αντικειμενικός στόχος είναι η εξάλειψη της εγγενούς ασυμμετρίας στην πληροφόρηση. Το κόστος συναλλαγής μπορεί να μειωθεί μέσω της τυποποίησης και δημοσίευσης κανόνων και πρακτικών, που με τη σειρά τους συμβάλλουν στη δημιουργία και τη διατήρηση ενός σχετικά αξιόπιστου και ασφαλούς περιβάλλοντος δοσοληψιών. Ένας ενδεχόμενος κλονισμός του ασφαλούς οικονομικού περιβάλλοντος, σε περίπτωση μη λήψης μέτρων και ανοχής του φαινομένου της απάτης, που εκδηλώνεται με μια άνευ ορίων κυκλοφορία νομισμάτων αμφιβόλου ποιότητας, κίβδηλων και ‘κακών απομιμήσεων’, θα έχει ως αποτέλεσμα αφενός, την πρόκληση ισχυρού πλήγματος στην αξιοπιστία του νομισματικού μέσου της πόλης και αφετέρου τον εκτοπισμό του από τα ‘κακά νομίσματα’, βάσει του νόμου του Gresham. Εν προκειμένω, η Αθήνα προβαίνει στη λήψη μέτρων που προκαλούν επιπρόσθετη δαπάνη, απορροφώντας το κόστος για την επίσημη διαδικασία έγκρισης νομισμάτων, σε μια προσπάθεια της να καταπολεμήσει το φαινόμενο της απάτης και να διασώσει την οικονομία της.

Πιθανή κατάρρευση του νομισματικού συστήματος, σημαίνει ίσως την επακόλουθη αντικατάσταση του «διεθνούς νομισματικού προτύπου» από ένα πλέον αξιόπιστο, άλλης πόλης ή χώρας. Η συνεχιζόμενη ωστόσο, εύρεση μεγάλου αριθμού αθηναϊκών νομισμάτων σε θησαυρούς, σε όλη την έκταση της Ανατολικής Μεσογείου, αποδεικνύει προφανώς ότι διατηρείται η φήμη και η αξιοπιστία τους. Ίσως ο Νόμος του Νικοφώντος έχει αποφέρει τα επιθυμητά αποτελέσματα²⁰¹.

5.2 Θεσμός του Δοκιμαστή

Ο θεσμός του Δοκιμαστή, άγνωστο πότε εισάγεται, προϋπάρχει σαφώς του Νόμου του Νικοφώντος, στο κείμενο του οποίου καταγράφεται η πιο πρώιμη σωζόμενη αναφορά του όρου και η πιο περιεκτική περιγραφή του έργου του²⁰². Ο αρχαιότερος υπαινιγμός για την εξέταση της γνησιότητας των νομισμάτων ανάγεται στο τρίτο τέταρτο του 6^{ου} π.Χ. αιώνα. Ανιχνεύεται σε αρχαϊκή επιγραφή από την Ερέτρια, την

---

¹⁹⁹ Tai Engen 2005, 362.

²⁰⁰ Ober 2015, 52, 54-55, 57, 62.

²⁰¹ Tai Engen 2005, 371, 376.

²⁰² Stroud 1974, 165.

IG XII.9 1273.1274,1, (550-525 π.Χ.)²⁰³, σύμφωνα με την οποία οφειλόμενα πρόστιμα πρέπει να καταβληθούν σε *χρέματα δόκιμα*. Ο Bogaert θεωρεί ότι στην πόλη της Ερέτριας, κυκλοφορούν νομίσματα αμφιβόλου γνησιότητας και επιστρατεύονται ειδικοί πραγματογνώμονες για να επιληφθούν του θέματος²⁰⁴. Εντούτοις, ο Νόμος του Νικοφώντος προβλέπει λεπτομερώς, ότι ο Δοκιμαστής παρέχει τις υπηρεσίες του καθισμένος σε τραπέζι στο χώρο της Αγοράς, όπου λαμβάνουν χώρα οι καθημερινές εμπορικές συναλλαγές, ενώ τις ημέρες των δημοσίων πληρωμών βρίσκεται στο χώρο του Βουλευτηρίου (σειρά 5-7). Αρμοδιότητά του είναι να ελέγχει τα κάθε είδους νομίσματα που είναι σε κυκλοφορία, να πιστοποιεί τα γνήσια και να τα επιστρέφει στον κάτοχό τους, - *ἀποδιδότω*- και επίσης, να εντοπίζει τα κίβδηλα και να τα καταστρέφει, -*διακοπτέτω*- (σειρά 10- 11). Σε περίπτωση που γίνει αντιληπτή οποιαδήποτε απουσία από τη θέση του ή επιδείξει αμέλεια στα καθήκοντά του, τιμωρείται με μαστιγώματα από τον Συλλογέα του Δήμου (σειρά 13- 15). Είναι σαφές, ότι ο Δοκιμαστής είναι δημόσιος δούλος και βρίσκεται υπό την επιτήρηση του Συλλογέα του Δήμου. Η ρητή πρόβλεψη για την τοποθέτηση δεύτερου Δοκιμαστή, στον Πειραιά, κοντά στη στήλη του Ποσειδώνα, προκύπτει από την ανάγκη να αντιμετωπιστεί η νομισματική κρίση που υφίσταται στην Αθήνα. Το λιμάνι, κομβικό σημείο, λόγω της αθρόας εισαγωγής νομισμάτων, χρίζει ιδιαίτερας προσοχής. Έχει ακριβώς τα ίδια καθήκοντα με το εν άστυ Δοκιμαστή, αλλά οι υπηρεσίες του απευθύνονται κυρίως στους ναύκληρους, τους εμπόρους και άλλους, ενώ εποπτεύεται από τον Επιμελητή του Εμπορίου (σειρά 37- 44). Στον Δοκιμαστή καταβάλλεται αμοιβή για τις υπηρεσίες που παρέχει στην πόλη από τον Αποδέκτη, το ύψος της οποίας ωστόσο, δεν καταγράφεται στην επιγραφή (σειρά 49- 54).

Δοκιμαστής βεβαίως, δεν απαντάται μόνον στην Αθήνα. Εν δυνάμει, όλες οι ελληνικές πόλεις έχουν την ανάγκη των υπηρεσιών του. Από τη στιγμή που εκδίδουν νόμισμα, μετέχουν σε οικονομικές συναλλαγές, οι ίδιες ή οι πολίτες τους και συναλλάσσονται με επιχώρια ή εισαγόμενα νομίσματα, πάντα ελλοχεύει ο κίνδυνος της απάτης εις βάρος του νομισματικού μέσου, με σκοπό το δόλιο κέρδος και συνεπώς, η ύπαρξή του κρίνεται απολύτως αναγκαία²⁰⁵.

Είναι, όπως έχει ήδη αναφερθεί, δημόσιος δούλος, ο οποίος πληρώνεται από το δημόσιο ταμείο και παρέχει τις υπηρεσίες του χωρίς περαιτέρω αμοιβή, σε ιδιώτες, με σοβαρές αμφιβολίες για το νόμισμα ή τα νομίσματα που έχουν αποδεχτεί κατά την διάρκεια ιδιωτικών εμπορικών συναλλαγών ή εξετάζει τα νομίσματα, που εισέρχονται στο δημόσιο ταμείο, ως φόροι, πρόστιμα και άλλα.

Σύμφωνα με τον Martin²⁰⁶, η μοναδική δυνατότητα που έχει, μέσω της ιδιότητάς του, να ασκεί εξουσία στην περιουσία πολιτών και μη πολιτών, καθιστά το Δοκιμαστή μια «ανώμαλη κατάσταση», στο αθηναϊκό διοικητικό σύστημα.

Υφίσταται βεβαίως και ο Δοκιμαστής που απασχολείται στα ανταλλακτήρια νομισμάτων, τις *τράπεζες*, που λειτουργούν ιδιωτικά. Οι τράπεζες προσελκύουν τις καταθέσεις πλουσίων, αλλά και ξένων εμπόρων, συνάπτουν δάνεια και ανταλλάσσουν ξένα νομίσματα με επιχώρια. Σε αυτές απασχολείται ο ιδιωτικός

²⁰³ Vanderpool-Wallace 1964, 389-90.

²⁰⁴ Bogaert 1976, 13-14.

²⁰⁵ Stroud 1974, 166, Schaps 2004, 181.

²⁰⁶ Martin 1991, 41.

Δοκιμαστής²⁰⁷. Οι σωζόμενες πηγές δεν παρέχουν άμεσες πληροφορίες γι' αυτόν, συνεπώς, δεν είναι γνωστό εάν έχει την ιδιότητα του πολίτη ή βρίσκεται υπό καθεστώς δουλείας και πολύ περισσότερο, δεν υφίστανται μαρτυρίες που αφορούν την αμοιβή του ή άλλου είδους εργασιακά θέματα. Εξετάζει και επαληθεύει τη γνησιότητα των κερμάτων που χρησιμοποιούνται κατ' αποκλειστικότητα, σε ιδιωτικές συναλλαγές²⁰⁸. Πιθανότατα, ο δημόσιος Δοκιμαστής δεν έχει αρμοδιότητα επί θεμάτων που άπτονται του νομικού καθεστώτος των ξένων νομισμάτων ή απλώς δεν κατέχει τις απαραίτητες γνώσεις και εμπειρία, συνεπώς, οι ενδιαφερόμενοι πρέπει να απευθυνθούν σε ιδιωτικό, για να διεκπεραιώσουν τέτοιου είδους υποθέσεις τους²⁰⁹.

Δύναται να καλείται επίσης, *ἀργυρογνώμων*, όπως προκύπτει από το σχετικό απόσπασμα του Πλάτωνα:

«ἀλλά μήν καί περί τό χρυσίον καί περί τό ἀργύριον εἰσὶν ἡμῖν δοκιμασταί, οἵτινες ὀρῶντες κρίνουσι τό τε βέλτιον καί τό χεῖρον; εἰσί. τίνας οὖν τούτους καλεῖς; ἀργυρογνώμονας».

Περί Αρετής 378d/e

Απαντάται και ως: *ἀργυροσκόπος*, *ἀργυρογνώμων*, *βασανιστής*, *ζυγοστάτης*, *ἀργυραμοιβός* ή *κολλυβιστής*²¹⁰.

Το έργο που καλείται να επιτελέσει, είναι ο έλεγχος γνησιότητας των νομισμάτων:

«...ἀργυραμοιβικῶς δὲ τῶν λεγομένων ἕκαστα ἐξετάζοντας, ὡς τὰ μὲν παρακεκομμένα εὐθὺς ἀπορρίπτειν, παραδέχεσθαι δὲ τὰ δόκιμα καὶ ἔννομα καὶ ἀκριβῆ τὸν τύπον...»

Λουκιανός, *Πῶς δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν*, 10.

Σύμφωνα με τον Buttrey²¹¹, το έργο του Δοκιμαστή δεν περιορίζεται μόνον στον έλεγχο της γνησιότητας των νομισμάτων, καθώς σε μια τέτοια περίπτωση οι αρχαίοι Έλληνες θα μεταχειρίζονταν το *βασανίζειν* και όχι το *δοκιμάζειν*, συνεπώς ο ρόλος τους είναι πολύ πιο σημαντικός, εφόσον με κάποιο τρόπο, πιστοποιούν την γνησιότητα και εγκρίνουν- επιτρέπουν ή και αποτρέπουν την περαιτέρω κυκλοφορία του νομίσματος.

Οι γραπτές πηγές δε διασώζουν σαφείς ή διόλου πληροφορίες αναφορικά με τις μεθόδους που χρησιμοποιεί και τα συμπεράσματα εξάγονται εκ του αποτελέσματος ή από αρκετά μεταγενέστερες μαρτυρίες.

Το έργο του Δοκιμαστή χαρακτηρίζεται ως εξαιρετικά δύσκολο, λόγω της πολυπλοκότητας του νομισματικού συστήματος που επικρατεί στον ελλαδικό χώρο. Η πολυπλοκότητά του, έγκειται στο γεγονός, ότι οι πόλεις χρησιμοποιούν συνήθως, διαφορετικό σταθμητικό σύστημα, έχουν μεγάλο αριθμό υποδιαίρέσεων και εκδίδουν νομίσματα, τα οποία απεικονίζουν ποικίλους εικονογραφικούς τύπους, φέρουν επιγραφές και σύμβολα, αναλόγως της ονομαστικής τους αξίας, ενώ πάντα υπάρχει το ενεχόμενο ανεπίγραφον νομισμάτων. Η πλήρης και η εις βάθος γνώση του νομισματικού συστήματος, αποτελεί βασική και ουσιαστική παράμετρος, αλλά και

²⁰⁷ Bogaert 1976, 20, Martin 1991, 30.

²⁰⁸ Stroud, 1974, 165-6, Shipton 1997, 414.

²⁰⁹ Bogaert 1976, 24.

²¹⁰ Bogaert 1976, 19.

²¹¹ Buttrey 1979, 38, Varoufakis 1996, 5-6.

εχέγγυο για την ορθή του εκτίμηση. Πρέπει σαφώς, να είναι σε θέση να διακρίνει ένα πλαστό νόμισμα, στο οποίο συνδυάζονται για παράδειγμα, ο εμπροσθότυπος και ο οπισθότυπος, διαφορετικής ονομαστικής αξίας ή χρονικής περιόδου και λοιπά. Η εξοικείωση του, τον βοηθά να πιστοποιήσει τη γνησιότητα ενός νομίσματος, το οποίο παρουσιάζει διαφοροποιημένο βάρος, σε σχέση με το πρότυπο βάρος του σταθμητικού του συστήματος, λόγω της χειροποίητης τεχνικής κατασκευής των νομισμάτων στον αρχαίο κόσμο ή ακόμη, λόγω φθοράς, οφειλόμενη στη μακροχρόνια χρήση και φυσικά να το ξεχωρίσει από ένα λιποβαρές κίβδηλο. Η χειροποίητη τεχνική του νομίσματος, δυσχεραίνει επίσης, την εξακρίβωση της καθαρότητας του μετάλλου και τη διάκριση του γνήσιου νομίσματος (δόκιμον νόμισμα) από το κίβδηλο (κίβδηλον, παρακεκομμένον, παρακεχαραγμένον, παράσημον νόμισμα). Δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις κατά τις οποίες, γνήσια νομίσματα παρουσιάζουν μικρές ατέλειες στην επιφάνειά τους λόγω μιας φθαρμένης μήτρας ή του χτυπήματος που δέχονται για την εντύπωση του εικονογραφικού τους τύπου ή έχουν υποστεί αποδόμηση, είναι διπλοχτυπημένα ή υστεροσημασμένα και άλλα. Συχνές είναι επίσης, οι περιπτώσεις, που οι ελληνικές πόλεις κόβουν υποτιμημένα νομίσματα (υπόχαλκα, με νοθευμένο μέταλλο, λιποβαρή κλπ), σε καιρό κρίσης, τα οποία λειτουργούν ως *δόκιμα*, τη δεδομένη περίοδο. Πολλά δε κίβδηλα, συμβαίνει να προέρχονται από το νομισματοκοπείο της εκάστοτε πόλης, για την κατασκευή των οποίων γίνεται χρήση των επίσημων μητρών και νοθευμένου πολύτιμου μετάλλου²¹².

Η ενασχόλησή του με ένα τόσο 'δύσκολο' αντικείμενο, το οποίο έχει σαφώς χειροπιαστό οικονομικό αντίκρισμα, πέραν των απαραίτητων γενικών γνώσεων, απαιτεί ειδική πρακτική κατάρτιση. Πιθανή είναι η συμμετοχή του, σε όλα τα στάδια παραγωγής του νομίσματος, ενώ θεωρείται απολύτως απαραίτητη, η δυνατότητα αναγνώρισης των πολύτιμων και βασικών μετάλλων, όπως επίσης και η βασική γνώση των ιδιοτήτων τους αλλά και των κραμάτων που προκύπτουν από τη μείξη τους, ώστε να είναι περισσότερο αξιόπιστος, ικανός και αποτελεσματικός στο έργο του. Πέραν των γνώσεων και των δεξιοτήτων, η μακρά εμπειρία παίζει καθοριστικό ρόλο στο αποτέλεσμα της κρίσης του.

Όπως επισημαίνει, αρκετούς αιώνες αργότερα, ο Επίσκοπος της Σεβίλλης, Ισίδωρος (τέλη 6^{ου} – αρχές 7^{ου} μ.Χ. αιώνα), εντελώς απαραίτητη για τον έλεγχο ενός νομίσματος, είναι η εξέταση τριών βασικών στοιχείων: *metallum-figura-pondus* (μεταλλική καθαρότητα- χαρακτήρας- βάρος)²¹³.

Ο 'έμπειρος' Δοκιμαστής έχει την ευχέρεια να διακρίνει τα κίβδηλα δια γυμνού οφθαλμού. Σε δύσκολες περιπτώσεις, τα ψηλαφίζει, τα μυρίζει, τα κάνει να κουνουνίζονται, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Επίκτητος, φιλόσοφος του 1^{ου}-2^{ου} μ.Χ. αιώνα:

«Ὅρατε ἐπὶ τοῦ νομίσματος, ὅπου δοκεῖ τι εἶναι πρὸς ὑμᾶς, πῶς καὶ τέχνην ἐξευρήκαμεν καὶ ὅσοις ὁ ἀργυρογνώμων προσχρῆται πρὸς δοκιμασίαν τοῦ νομίσματος, τῆ ὄψει, τῆ ἀφῆ, τῆ ὄσφρασίᾳ, τὰ τελευταῖα τῆ ἀκοῆ. ρίνας τό δηνάριον τῷ ψόφῳ προσέχει καὶ οὐχ ἄπαξ ἀρκεῖται ψοφήσαντος, ἀλλ' ὑπὸ τῆς πολλῆς προσοχῆς μουσικός γίνεται».

Επίκτητος, *I*, 20, 8-9.

²¹² Bogaert 1968, 315-16.

²¹³ Van Alfen 2005, 329.

Ο Δοκιμαστής συνεπώς, μεταχειρίζεται τις τέσσερις από τις πέντε αισθήσεις του, την όραση, την αφή, την ακοή και την όσφρηση²¹⁴.

Ωστόσο, το αποτέλεσμα της εξέτασης για την πιστοποίηση της γνησιότητας ενός νομίσματος, βασιζόμενο μόνο στις αισθήσεις του Δοκιμαστή, όσο ανεπτυγμένες κι αν είναι, φαίνεται αρκετά παρακινδυνευμένο. Υπάρχουν κίβδηλα νομίσματα που αντιγράφουν πιστά τα εξωτερικά χαρακτηριστικά του επίσημου προτύπου τους και άλλα που έχουν κατασκευαστεί από νοθευμένο πολύτιμο μέταλλο, με σχετικά μικρή περιεκτικότητα σε βασικό, ώστε να μην διαφοροποιείται από ένα γνήσιο.

Ο Buttley²¹⁵ στην ερώτηση «Πώς οι Δοκιμαστές καθορίζουν την καθαρότητα του εξεταζόμενου νομίσματος;», απαντά κατηγορηματικά: «Δεν την καθόριζε. Δε θα μπορούσε. Δεν υπήρχε καμία τεχνική στην αρχαιότητα και δεν υπάρχει τεχνική σήμερα με την οποία η καθαρότητα του αργυρού νομίσματος, μπορεί να προσδιοριστεί επί τόπου με οποιαδήποτε ακρίβεια..... Δεν φαίνεται να χαίρει ιδιαίτερης εκτίμησης το γεγονός, ότι ακόμη και οι επαγγελματίες έμποροι χρυσού στις σημερινές πολύ δραστήριες αγορές χρυσού και αργύρου δεν είναι σε θέση να καθορίσουν την καθαρότητα του αργύρου, που δε φέρει σφραγίδα και δεν ενδιαφέρονται να το κάνουν. Γι' αυτό το λόγο, αποφεύγουν να ασχολούνται με νομίσματα, ράβδους ή πλάκες αβέβαιης προέλευσης, ακριβώς για να αποφύγουν το πρόβλημα και το κόστος της ανάλυσης, με αποτέλεσμα, κατά τη στιγμή συγγραφής του παρόντος, ο άργυρος σε μορφή πλάκας, που φέρει τη σφραγίδα "Sterling" (κράμα αργύρου), να αγοράζεται από τους εμπόρους 13,50 δολάρια ΗΠΑ ανά ουγγιά, ενώ ο άργυρος που δε φέρει σφραγίδα, με αβέβαιη καθαρότητα, να αγοράζεται 4,50 δολάρια ΗΠΑ ανά ουγγιά. Αυτή η τεράστια διαφορά αποτελεί την προστασία του εμπόρου έναντι της απόκτησης αργύρου χαμηλής ποιότητας, του οποίου η καθαρότητα δεν είναι ούτε ορατή στο μάτι, ούτε μπορεί να εξακριβωθεί επιτόπου με τη χρήση οξέων ή παρόμοιων».

Διαπιστώνεται ότι ο Δοκιμαστής με τα μέσα που διαθέτει και την 'τεχνική' που χρησιμοποιεί, δεν είναι σε θέση να ανιχνεύσει νομίσματα από νοθευμένο κράμα, παρά μόνον κίβδηλα νομίσματα κατασκευασμένα με πυρήνα βασικού μετάλλου και επικάλυψη από χρυσό ή άργυρο, όπως τα υπόχαλκα και υπομόλυβδα. Συνεπώς, η ύπαρξη χιλιάδων αθηναϊκών *απομιμήσεων* στην αγορά, αμφιβόλου μεταλλικής σύνθεσης, πρέπει να προκαλεί μεγάλο προβληματισμό στο Δοκιμαστή, εφόσον έχει τον πρώτο και τον τελευταίο λόγο, στον έλεγχο και την απόρριψη ή την αποδοχή και την εν συνεχεία 'σιωπηρή' έγκριση της περαιτέρω ελεύθερας κυκλοφορίας τους.

Η χρήση περισσότερο επεμβατικών μεθόδων είναι επιβεβλημένη, γεγονός που έχει ήδη εντοπιστεί από τις αρχές των ελληνικών πόλεων.

Το βάρος ελέγχεται με τη ζυγαριά. Ο *ζυγός* ή *πλάστιγξ* είναι ένα χρήσιμο και άκρως απαραίτητο εργαλείο, με το οποίο οφείλει να είναι εφοδιασμένος ο Δοκιμαστής. Η χρήση του ωστόσο, σπάνια αναφέρεται από τους αρχαίους συγγραφείς.

Ο καθορισμός του βάρους ενός νομίσματος σε σχέση πάντα με το ισχύον πρότυπο (βάρους), είναι πρωταρχικής σημασίας και ιδίως σε περιόδους, όπως ο 4^{ος} και 3^{ος} π.Χ. αιώνας, κατά τις οποίες παρατηρείται έντονα το φαινόμενο κυκλοφορίας λιποβαρών νομισμάτων. Σύμφωνα με σωζόμενη επιγραφή της περιόδου, ο πιστωτής απαιτεί την επιστροφή των χρημάτων που έχει δανείσει στην πόλη της Αμοργού, βάσει

²¹⁴ Bogaert 1968, 320-1, Bogaert 1976, 16, Martin 1991, 34.

²¹⁵ Buttley 1981, 79-80.

συνομολογούμενης σύμβασης, σε νόμισμα «... δόκιμον, όλοσχερές, άνέπαφον, άτελές» (IG XII7 67 A 1.10).

Το βάρος επομένως, δύναται να παρουσιάζεται μειωμένο, λόγω ηθελημένης κατασκευής με σκοπό την εξαπάτηση, λόγω φθοράς από τη μακράιωνη χρήση αλλά και λόγω της συνειδητής απότμησης ή της απόξεσης της επιφάνειας του νομίσματος, με σκοπό την υφαρπαγή πολύτιμου μετάλλου. Μία πρακτική με ευρεία εφαρμογή, σε νομίσματα μεγάλης κυκλοφορίας με καθαρότητα πολύτιμου μετάλλου, σε χώρες κυρίως της Ανατολικής Μεσογείου, όπως η Αίγυπτος, η Συρία ή η Κιλικία, όπου παρουσιάζεται έλλειψη σε άργυρο. Οι αθηναϊκές γλαύκες είναι από τα νομίσματα, που δέχονται έντονα τα αποτελέσματα αυτού του φαινομένου²¹⁶.

Το 82% αθηναϊκών τετράδραχμων από θησαυρό νομισμάτων, που έχει ανακαλυφθεί σε περιοχή της Β. Συρίας και χρονολογείται το 400 π.Χ. περίπου, φέρει 'ψαλιδίσματα' (chisel cut), υστερόσημα (countermark), σημάδια διάτρησης (punch mark) και αποτμήσεις στην στεφάνη (cut edges), χωρίς καμία συνοχή στην εκτέλεση και τη μεταξύ τους διάταξη. Τα 'ψαλιδίσματα' αποτελούν μακράν, τα πλέον συχνά σημάδια και εφαρμόζονται κυρίως στον οπισθότυπο των νομισμάτων²¹⁷.

Πέραν της ζυγαριάς, βασικά εργαλεία στα χέρια του Δοκιμαστή είναι μια λεπτή, αιχμηρή σμίλη και μία μικρή σφύρα. Τοποθετώντας το αιχμηρό άκρο της σμίλης στην επιφάνεια του νομίσματος και χτυπώντας τη με τη σφύρα, δημιουργείται μια μικρή τομή, η οποία φτάνοντας σε βάθος μόλις ολίγων χιλιοστών, αποκαλύπτει το εσωτερικό του²¹⁸. Η ύπαρξη βασικού μετάλλου έρχεται στο φως, μαρτυρώντας την απάτη [Εικ. 12].

Συνεπώς, ο πυρήνας του νοθευμένου νομίσματος μπορεί να εμφανιστεί με μια απλή τομή. Ωστόσο, η φυσική αυτή δοκιμασία δεν είναι απολύτως ασφαλής, εάν η τομή είναι εντελώς επιφανειακή ή όταν το νόμισμα είναι κατασκευασμένο από νοθευμένο μέταλλο. Τουλάχιστον προσφέρει ένα είδος φυσικής απόδειξης, αναφορικά με τη φύση και την αξία του υπό εξέταση νομίσματος²¹⁹.

Σύμφωνα με τον Figueira²²⁰ η δοκιμαστική τομή αποτελεί αφενός, τον παραδοσιακό τρόπο απομάκρυνσης των κίβδηλων νομισμάτων από την κυκλοφορία και αφετέρου, τον πιο ενδεδειγμένο τρόπο να αποτραπεί κάθε υπόνοια κατάχρησης, της εκτίμησης του Δοκιμαστή, με σκοπό την κατάσχεση γνήσιων νομισμάτων προς όφελος της πόλης.

Ο Kraay²²¹, θεωρεί τη δοκιμασία του νομίσματος μία «άγρια» επέμβαση, κατά την εκτέλεση της οποίας, δεν υπολογίζεται η καταστροφή του εικονογραφικού τύπου ή του εθνικού. Πρωταρχικός στόχος είναι βεβαίως, η πιστοποίηση της γνησιότητας των νομισμάτων και η αναγκαιότητα της αιτιολογείται από την κυκλοφορία πολλών κίβδηλων κατά την αρχαιότητα. Σωζόμενα ελληνικά νομίσματα, σε χώρες εκτός ελλαδικού χώρου, που φέρουν πολυπληθή σημάδια δοκιμασίας, τεκμηριώνουν το γεγονός ότι πραγματοποιείται σε αυτές έλεγχος με πολύ μεγάλη συχνότητα. Συνήθως, τα νομίσματα αντιμετωπίζονται ως πολύτιμο μέταλλο και σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα, τεμαχίζονται. Επαναλαμβανόμενες δοκιμαστικές τομές, υποδηλώνουν ότι οι

²¹⁶ Bogaert 1976, 17-18.

²¹⁷ Buxton 2009, 1, 7.

²¹⁸ Gardner 1883, 17, Bogaert 1968, 322.

²¹⁹ Martin 1991, 42.

²²⁰ Figueira 1998, 544.

²²¹ Kraay 1976, 16.

διαδοχικοί κάτοχοι πραγματοποιούν και έναν έλεγχο, καθώς σε σύντομο χρονικό διάστημα, οι παλιές τομές μαυρίζουν και δεν καθίσταται πλέον ορατό το χρώμα του μετάλλου. Επιπλέον, οι παραχαράχτες έχουν εξελίξει την τεχνική τους σε τέτοιο σημείο, ώστε κατασκευάζουν κίβδηλα νομίσματα με προκατασκευασμένη, ψευδή δοκιμαστική τομή.

Σύμφωνα με τον Buxton²²², όσο περισσότερες είναι οι δοκιμαστικές τομές σε ένα νόμισμα, τόσο μεγαλύτερος αποδεικνύεται ο γραφειοκρατικός έλεγχος σε μία πόλη ή χώρα. Στην Αθήνα, αλλά και εν γένει στον ελλαδικό χώρο, από τη στιγμή που ένα νόμισμα φέρει δοκιμαστική τομή, αποσύρεται αυτομάτως από την κυκλοφορία, καθώς καταστρέφεται η αξία που έχει ως συναλλαγματικό μέσο. Αντίστοιχα, ελληνικά νομίσματα που έχουν δεχτεί 'ψαλιδίσματα', αποτμήσεις και άλλα σημάδια, σε χώρες της Ανατολής, δεν μπορούν να εισέλθουν εκ νέου στην νομισματική κυκλοφορία του Αιγαίου. Ο ίδιος υποστηρίζει δε, ότι στις χώρες της Ανατολής, από τη στιγμή που αποκαλύπτονται σε θησαυρούς, αποδεικνύεται ότι ποτέ δε χάνουν την αξία και την σημασία τους ως μέσο συναλλαγής, σε όλα τα στάδια αυτής της διαδικασίας, μέχρι την απόκρυψη και τη ταφή τους.

Η απουσία αναφοράς τέλος, στη χρήση της *λιθίας λίθου* από το Δοκιμαστή, οφείλεται προφανώς, στην αναποτελεσματικότητα και την ανακρίβεια της μεθόδου στον έλεγχο των αργυρών νομισμάτων, σε αντίθεση με την ενδεδειγμένη χρήση της για τα χρυσά ή τα νομίσματα από ήλεκτρο²²³.

Συνεπώς, το έργο του Δοκιμαστή κρίνεται μείζονος σημασίας για τη διατήρηση της σταθερότητας στην οικονομία μιας πόλης, καθώς η με συνέπεια τέλεση του, εξασφαλίζει αφενός, την απομάκρυνση της πιθανότητας εισροής στα δημόσια ταμεία, κίβδηλων νομισμάτων και την παρεπόμενη αποστέρησή τους από τα επιδιωκόμενα έσοδα και αφετέρου, την αποθάρρυνση των επίδοξων κακοποιών στοιχείων να κατακλύσουν την αγορά με ψεύτικα νομίσματα. Ωστόσο, πάντα εγκυμονεί ο κίνδυνος, απλοί άνθρωποι να γίνουν αποδέκτες ψεύτικων κερμάτων, επισύροντας οικονομικές απώλειες για τους ίδιους και δημιουργώντας ένα κλίμα έντασης, διαφωνιών και αντιπαραθέσεων μεταξύ αυτών και του Δοκιμαστή. Το αποτέλεσμα της κρίσης του Δοκιμαστή, κάλλιστα μπορεί να αμφισβητηθεί. Παραταύτα, δε σώζεται καμία γραπτή μαρτυρία, βάσει της οποίας, δημόσιος ή ιδιωτικός πραγματογνώμονας, έχει κατηγορηθεί για ατασθαλίες κατά την τέλεση του έργου του, τόσο για την εξακρίβωση λανθασμένης κρίσης εκ μέρους του, όσο και για τη συστηματική κατάσχεση νομισμάτων προς ίδιον όφελος ή ακόμη την απότμησή τους για τη συλλογή πολύτιμου μετάλλου²²⁴.

Το έργο του Δοκιμαστή ολοκληρώνεται με την κατάσχεση των κίβδηλων νομισμάτων. Δεν είναι γνωστό, εάν υφίσταται περαιτέρω, κάποιου είδους τιμωρία ή προστίμου για όσους συλλαμβάνονται να έχουν στην κατοχή τους ψεύτικα κέρματα, τα οποία σημειωτέο, δύναται να κυκλοφορούν για μακρό χρονικό διάστημα, έως ότου καταλήξουν στα χέρια του τελευταίου κατόχου τους²²⁵.

---

²²² Buxton 2009, 21-22, 25.

²²³ Gardner 1883, 17, Martin 1991, 34.

²²⁴ Bogaert 1968, 318, Martin 1991, 44.

²²⁵ Stroud 1974, 174.

5.3 Κατάθεση σε Ιερά

Στην Αθήνα, τα κάθε είδους κίβδηλα νομίσματα, τα οποία κατάσχονται από το Δοκιμαστή, κατόπιν ελέγχου του, κατατίθενται στο Μητρώον, το Παλαιό Βουλευτήριο²²⁶. Στο συγκεκριμένο κτίριο στεγάζονται αφενός, τα επίσημα δημόσια αρχεία της πόλης και αφετέρου, διατηρείται η λατρεία της Μητέρας των Θεών, μετά την καταστροφή του ναού της από τους Πέρσες.

Προτού της ευρέσεως της στήλης με την επιγραφή του νόμου του Νικοφώντος, κάποιοι μελετητές αποδίδουν την αφιέρωση των κίβδηλων νομισμάτων, είτε ως μεμονωμένων αφιερωμάτων είτε ως ομάδες, σε ιερούς χώρους (ναούς, ιερές κρήνες και άλλα), στην πρόθεση κάποιων πιστών να 'ξεγελάσουν' τη θεότητα. Η Πέππα-Δελμούζου, ήδη από το 1961, αμφισβητεί αυτήν την άποψη και υποστηρίζει ότι πολύ δύσκολα, τα κίβδηλα νομίσματα που έχουν ανευρεθεί εντός ναών ή του περιβάλλοντος χώρου τους, μπορούν να ερμηνευτούν ως ιδιωτικά αφιερώματα των πιστών. Το κείμενο του νόμου (σειρά 12-13), με τον ιδιαίτερα σημαίνοντα ρόλο του, έρχεται να την επιβεβαιώσει, αποτελώντας ταυτοχρόνως, τη μοναδική σωζόμενη μαρτυρία για τη διαδικασία που ακολουθεί η πόλη μετά τη δήμευσή τους από το Δοκιμαστή, τεκμηριώνοντας την κατάθεσή τους στο Μητρώον από τη Βουλή. Βάσει του νόμου, τα κίβδηλα νομίσματα αφιερώνονται επίσημα στη Μητέρα των Θεών από τη Βουλή, προκειμένου να φυλαχθούν σε ένα ασφαλές μέρος, υπό την υψηλή κυριότητα και εποπτεία της θεότητας, ώστε να αποτραπεί αφενός, ενδεχόμενη επανακυκλοφορία τους και αφετέρου να λειτουργήσουν ως ένα είδος αρχείου, από όπου μπορούν να αντληθούν αναγκαία συγκρίσιμα στοιχεία και να εξαχθούν βάσιμα συμπεράσματα για τα υπό εξέταση νομίσματα²²⁷.

Επιγραφικό υλικό από το χώρο της Ακρόπολης, αρχαιότερο του νόμου του Νικοφώντος, τεκμηριώνει την προγενέστερη εφαρμογή αυτής της διαδικασίας. Σωζόμενες επιγραφές από το αρχείο των ναών, αναφέρονται στην κατάθεση κίβδηλων αργυρίων: *IG II2 1393*, σειρά 33 «ἀργύριον κίβδηλον τὸ Ἐ[λ]ευσινόθεν», *IG II2 1388B*, σειρά 53 «[νεώ. ἀργύριον κίβδηλον τ]-[ὸ] Ἐλευσινόθεν», *IG II2 1401*, σειρά 39 «ἀργύριον κίβδηλον τὸ Ἐλευσινόθεν», *IG II2 1445*, σειρά 16-17 «ἀργύριοι κίβδη-[λον] . . 21. . . ἀργύ]ριον σύμμεικτον Ἐλευσινό-[θεν] . .», *IG II2* σειρά 60-62 «Ἀρέμιδος Βραυρωνίας, . . . 17. . . ος ἀνέθηκε, σταθμὸν :ΠΙΣ: στατήρες κίβδηλοι [ἐν κιβωτίῳ σεσημασ]- μένοι οἱ παρὰ Λάκωνος», με πλήθος ακόμη αναφορών.

Η κατάθεση κίβδηλων νομισμάτων σε ιερά, αποτελεί μια καθιερωμένη πρακτική στον ελλαδικό χώρο και απαντάται από τον αρχαϊκό ναό του Ποσειδώνα στα Ἴσθμια, έως τον ναό του Απόλλωνα, στο ιερό νησί της Δήλου, τη ρωμαϊκή εποχή, επιβεβαιώνεται δε, βάσει αρχαιολογικών ευρημάτων και επιγραφικών μαρτυριών.

Κατά τη διάρκεια ανασκαφών που διενεργεί η αμερικανική αποστολή με επικεφαλὴ τον Broneer²²⁸, στο ναό του Ποσειδώνα στα Ἴσθμια, φέρνει στο φως, εκτός των άλλων ευρημάτων, ένα σύνολο 135 νομισμάτων, εκδόσεων διαφόρων ελληνικών νομισματοκοπειών. Τα περισσότερα από αυτά εντοπίζονται σε κατάχωση αρχαϊκής

²²⁶ Stroud 1974, 173, Bourriot 1983, 278, Martin 1991, 22, Figueira 1998, 543,546.

²²⁷ Stroud 1974, 174-76.

²²⁸ Broneer 1955, 110.

εποχής, η οποία σφραγίζεται με το δάπεδο του ναού, χρονολογούμενο τον 5^ο π.Χ. αιώνα. Αρκετά εξ αυτών αποδεικνύονται κίβδηλα. Σύμφωνα με τον Broneer²²⁹: «ένα νόμισμα από την Αίγινα, με τη συνηθισμένη απεικόνιση χελώνας στον εμπροσθότυπο και ένα έγκοιλο στον οπισθότυπο, έφερε λεπτότατο κέλυφος από άργυρο, το οποίο θρυμματίστηκε σε πολλά κομμάτια τη στιγμή που το κέρμα βυθίστηκε σε υγρό για να καθαριστεί. Το εσωτερικό του ήταν γεμάτο με μια υπόλευκη ουσία, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας διαλύθηκε κατά τη διαδικασία καθαρισμού. Ένας Κορινθιανός στατήρας, με τον Πήγασο στον εμπροσθότυπο και έγκοιλο στον οπισθότυπο, έχει το χρώμα του χαλκού με μικρά μόνο ίχνη αργύρου. Επαναλαμβανόμενες προσπάθειες να καθαριστεί με την ίδια διαδικασία που χρησιμοποιείται για τα άλλα ασημένια νομίσματα, είχε ως αποτέλεσμα να ενισχυθεί το χάλκινο χρώμα και να μειωθούν σε μέγεθος ή να εξαφανιστούν εντελώς, ορισμένα από τα υπολείμματα αργύρου. Μια βαθιά κατακόρυφη τομή στη μορφή του Πήγασου, έγινε στην αρχαιότητα, προφανώς για να δοκιμαστεί το μέταλλο. Πολλά από τα νομίσματα της Αίγινας και μερικά της Κορίνθου, φέρουν μια λεπτή επικάλυψη από άργυρο πάνω σε έναν πυρήνα από βασικό μέταλλο, ο οποίος έχει γίνει μαύρος. Μια χημική ανάλυση αυτού του μετάλλου μπορεί να προσφέρει ενδιαφέροντα στοιχεία για την αρχαία πρακτική παραχάραξης νομισμάτων. Αποτελεί έκπληξη να αποκαλύπτονται αρκετά τέτοια νομίσματα, τα οποία έχουν εναποτεθεί ως αφιερώματα στο ναό».

Επίσης, από το αρχαιακό υλικό του ναού του Απόλλωνα στη Δήλο, χρονολογούμενο το 146-5 π.Χ. περίπου, προκύπτει ότι τα νομίσματα που χαρακτηρίζονται ως *αργυρόπαστα* και *καττιτέρινα* αφορούν σε κίβδηλα: ID 1442, σειρά 2-3 «ήμιρόδια · άρ-[γ]υροπασκα», ID 1439 σειρά 2 «δινάριον καττιτέρινον», ID 144, σειρά 2 «δινάριον καττιτέρινον ιστιαϊκόν» και άλλες. Συχνές είναι επίσης οι αναφορές και σε υπόχαλκα νομίσματα: ID 399, σειρά 2 «τέτραγμα II, ὧν τὸ ἐν ὑπόχαλκον λυσιμάχειον», ID 453 σειρά 3 «[τ]έτραχμον λυσιμάχειον ὑπόχαλκον]» και λοιπά.

Η Kurke²³⁰ αναγνωρίζει την κατάθεση των κίβδηλων νομισμάτων στους ναούς, ως μία πτυχή του δομικού συστήματος της πόλης που επιδιώκει την ασφαλής και μόνιμη ανάκλησή τους από την κυκλοφορία, ενώ ταυτόχρονα, αποδίδει τη μην ολοσχερή καταστροφή τους, σε μία πολιτιστική αδιαφάνεια, κατά την οποία η πρακτική εφαρμογή, φαίνεται να αντικαθίσταται ή να επαναπροσδιορίζεται από ένα ιδεολογικό κίνητρο. Η Kurke, προσδίδει στην όλη διαδικασία μια υπερφυσική διάσταση: «θα ήθελα να προτείνω μια εναλλακτική στρουκτουραλιστική ερμηνεία, σύμφωνα με την οποία, σε ένα κίβδηλο νόμισμα δε αποτυπωνόταν απλά η εικόνα, αλλά και η ουσία του ή καλύτερα η αταξία μεταξύ της απατηλής ουσίας και της δημόσιας σφραγίδας. Υπ' αυτή την άποψη, τα κίβδηλα και τα γνήσια αργυρά νομίσματα θα μπορούσαν να εξεταστούν σε μια κοινή συνιστώσα: η αφιέρωση χαρακτηρισμένων κίβδηλων νομισμάτων, θα εξασφάλιζε την γνησιότητα εκείνων που εξακολουθούσαν να παραμένουν σε κυκλοφορία, υποστηρίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο, το όλο σύστημα .....και αναφορικά με τη διατήρησή τους, θέλω να προτείνω ότι οι θεοί είχαν μια ιδιαίτερη σχέση με την κίβδηλεια. Ήταν μεν προστάτες της ανθρωπότητας κατά της «παραχάραξης» και της εξαπάτησης, ωστόσο, οι ίδιοι ήταν επίσης, κατ' εξοχήν παραχαράκτες. Έκαναν τα στοιχεία που καθορίζουν την ανθρώπινη ζωή

²²⁹ Broneer 1955, 135.

²³⁰ Kurke 2009, 423-27.

διφορούμενα, δύσλυτα και σκοτεινά και επίσης φρόντιζαν να παρουσιάζουν ως καλές, κακές πράξεις που επανειλημμένως έπρατταν οι θνητοί....Αφιερώνονταν επομένως, στους θεούς, διότι, από τη στιγμή που αντιμετωπίζονταν ως οι δημιουργοί όλων των ψεύτικων πραγμάτων στην ανθρώπινη ζωή -έως ένα επίπεδο τουλάχιστον-, τότε το κίβδηλο νόμισμα, μία μεγάλη συσσώρευση απατηλής πείρας, ανήκει σε αυτούς. Συνεπώς, αυτή η πρακτική αφιέρωσης, κατέγραφε αφενός, τη θεμελιώδη αντιστάθμιση μεταξύ του κόσμου των θεών και της σφαίρας της πόλης και επιβεβαίωνε αφετέρου, την τελική εξουσία της πόλης να ελέγχει και να κρίνει την αξία, σε ένα χώρο περιφραγμένο από την αυθαίρετη επέμβαση του θείου».

Ανεξάρτητα εάν η αφιέρωση των κίβδηλων νομισμάτων σε ιερά, διακατέχεται από θρησκευτικο-μεταφυσικά ή άλλα ιδεολογικά στοιχεία, τα οποία δε δύναται να ανιχνευτούν βάσει των σωζόμενων ευρημάτων, ενδεχομένως, η κατάθεσή τους υπαγορεύεται από καθαρά πρακτικούς λόγους: την συγκέντρωση μετάλλου και την εν συνεχεία ανακύκλωσή του για την κατασκευή άλλων τεχνέργων. Πέραν αυτού, είναι ένα τρόπος εξοικονόμησης, έστω και μικρής, ποσότητας μετάλλου.

5.4 Επιβολή ποινών

Η τιμωρία για τον παραχαράκτη, παραδειγματική. Η σκληρότερη παρέμβαση της έννομης τάξης, η θανατική ποινή, εισάγεται και τίθεται σε εφαρμογή την εποχή του Σόλωνος, επιβάλλεται δε, σε όλους όσους συλλαμβάνονται να κατασκευάζουν κίβδηλα νομίσματα και παραμένει σε ισχύ καθ' όλη τη διάρκεια της αρχαιότητας²³¹. Η πληροφορία αυτή, έχει διασωθεί μέσα από το παρακάτω απόσπασμα του Δημοσθένη:

«[212] Βούλομαι τοίνυν ὑμῖν κάκεῖνο διηγήσασθαι, ὃ φασί ποτ' εἰπεῖν Σόλωνα κατηγοροῦντα νόμον τινὸς οὐκ ἐπιτήδειον θέντος. λέγεται γὰρ τοῖς δικασταῖς αὐτὸν εἰπεῖν, ἐπειδὴ τᾶλλα κατηγόρησεν, ὅτι νόμος ἐστὶν ἀπάσαις, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ταῖς πόλεσιν, ἐάν τις τὸ νόμισμα διαφθεῖρη, θάνατον τὴν ζημίαν εἶναι. ἐπερωτήσας δ' εἰ δίκαιος αὐτοῖς καὶ καλῶς ἔχων ὁ νόμος φαίνεται, [213] ἐπειδὴ φῆσαι τοὺς δικαστάς, εἰπεῖν ὅτι αὐτὸς ἡγεῖται ἀργύριον μὲν νόμισμ' εἶναι τῶν ἰδίων συναλλαγμάτων εἵνεκα τοῖς ἰδιώταις εὐρημένον, τοὺς δὲ νόμους [ἡγοῖτο] νόμισμα τῆς πόλεως εἶναι. δεῖν δὴ τοὺς δικαστάς πολλῶ μᾶλλον, εἴ τις ὁ τῆς πόλεως ἐστὶ νόμισμα, τοῦτο διαφθεῖρει καὶ παράσημον εἰσφέρει, μισεῖν καὶ κολάζειν, ἢ εἴ τις ἐκεῖν' ὁ τῶν ἰδιωτῶν ἐστίν. [214] προσθεῖναι δὲ τεκμήριον τοῦ καὶ μεῖζον εἶναι τὰ δίκημα, τὸ τοὺς νόμους διαφθεῖρειν ἢ τὸ ἀργύριον, ὅτι ἀργυρίῳ μὲν πολλαὶ τῶν πόλεων καὶ φανερῶς πρὸς χαλκὸν καὶ μόλυβδον κεκραμένῳ χρώμεναι σφύζονται καὶ οὐδ' ὅτιοῦν παρὰ τοῦτο πάσχουσιν,

²³¹ Akerman 1844, 57, Bogaert 1968, 318, Sokolowski, 1976, 513, Stroud 1974, 174, Figueira 1998, 545.

νόμοις δὲ πονηροῖς χρώμενοι καὶ διαφθείρεσθαι τοὺς ὄντας
ἐὼντες οὐδένας πόποτ' ἐσώθησαν. ταύτη μέντοι τῇ κατη-
γορίᾳ Τιμοκράτης ἔνοχος καθέστηκε νυνί, καὶ δικαίως ἂν
ὑφ' ὑμῶν τοῦ προσήκοντος τύχοι τιμήματος».

Δημοσθένης, *κατὰ Τιμοκράτους*, 24.212-214

Ἡ γενικευμένη εφαρμογή της, στο σύνολο του ελληνικού κόσμου, ενδεχομένως, εντάσσεται στα πλαίσια της προσπάθειας που επιχειρούν οι πόλεις, να προασπίσουν την αξιοπιστία και το κυρίαρχο δικαίωμά τους στο νομισματικό τους μέσο, να διατηρήσουν την οικονομική τους σταθερότητα και να μεριμνήσουν για την περαιτέρω ανάπτυξή τους. Ἡ ἐπιλογή της θανατικής ποινῆς προφανῶς, ἐπιλέγεται, ὡς ἓνα μέσο ἀμυνας καὶ αυτοπροστασίας τῆς πόλης, ἐνάντια σε ὅσους θέτουν σε κίνδυνο τὰ συμφέροντα καὶ κατ' ἐπέκταση τὴν εὐημερία, τόσο τῆς ἴδιας, ὅσο καὶ τῶν πολιτῶν τῆς. Προϊδεάζει τὸν παραχαράκτη γιὰ τὶς συνέπειες τῆς πράξης του καὶ ἐγγυάται γιὰ τὴ βέβαιη τιμωρία του, χωρὶς νὰ του ἀφήνει περιθώριο ἄλλης ἐπιλογῆς. Ἡ ἀπίστευτη ἐκφοβιστικὴ τῆς δύναμη, ἔχει σκοπὸ νὰ ἀποθαρρύνει τὸν ἐπίδοξο παραχαράκτη, ἀπὸ τὴ τέλεση τῆς πράξης του.

Παραταύτα, ὑπάρχει ἡ πρόβλεψη γιὰ τὴν ἐπιβολὴ ἐλαφρύτερων ποινῶν. Σε περίπτωση, λόγου χάρι, κατὰ τὴν ὁποία δὲν ἀποδεικνύεται δόλος καὶ σκοπιμότητα στὴν πράξη του ἢ δὲν παρουσιάζονται ἱκανοποιητικὰ τεκμήρια, πού νὰ ὀδηγούν στὴν ἐνοχὴ του, ὁ 'ὑπόπτος' τιμωρεῖται ἀπὸ τὸ δικαστήριον, ἀναλόγως τῆς βαρύτητας τῶν ἐνοχοποιητικῶν στοιχείων [Παράβαλε *Συνθήκη Φώκαιας-Μυτιλήνης*].

Ἡ ἐξορία λειτουργεῖ ἐπίσης, ὡς ἓνας παραδειγματικὸς τρόπος τιμωρίας [Παράβαλε τὴν ἐξορία τοῦ Διογένη], ὡστόσο, ἄγνωστες παραμένουν οἱ περαιτέρω λεπτομέρειες γιὰ τὴν ἐπιλογή τῆς συγκεκριμένης ποινῆς.

Ἀποσπασματικὰ σωζόμενη ἐπιγραφή σε μαρμάρينو ἀτόμημα, ἡ ὁποία ἔχει βρεθεῖ στὴ Δύμη, Κάτω Ἀχαΐας καὶ χρονολογεῖται τὸ πρῶτο μισό του 2^{ου} π.Χ. αἰῶνα, ἀποτελεῖ τὴ μοναδικὴ ἀναφορὰ γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς θανατικῆς ποινῆς. Σύμφωνα με τὴν ἐπιγραφή, *Αχαΐα* III, 2:

- 1 [ἐπὶ θεο]κόλου Φιλοκλέος,
[γραμ] ματιστᾶ Δαμοκρί-
[του, βουλ]άρχου Κλέωνος
[τούσδε] ἃ πόλις κατέκριν-
5 [ε θανάτ]ου, ὅτι ἱεροφώρεον
[καὶ νό]μισμα ἔκοπτον χάλ-
[κεον]· Θραικίωνα εἴτε Ἀντί-
[οχος] ὄνομα αὐτῶι ἐστι,
[Κύλ]λιν τὸν χρυσοχόον
10 [Κυλλ]άνιον ἢ εἰ Πανταλέ-
[ω]ν ἢ εἰ τι ἄλλο ὄνομα,
[Μο]σχόλαον Μοσχολάου.

Τέσσερις άνδρες καταδικάζονται σε θάνατο από την πόλη, επειδή έχουν προβεί στην κλοπή του ναού και την έκδοση χάλκινου νομίσματος, το οποίο μετά βεβαιότητας, αναφέρεται στην κοπή υπόχαλκου νομίσματος²³².

Η συγκεκριμένη επιγραφή αποτελεί ωστόσο, μία μεμονωμένη περίπτωση. Κατά κανόνα, ανιχνεύονται μόνον τα προϊόντα του παραχαράκτη, ενώ την ίδια στιγμή, όπως σημειώνει ο Figueira²³³, ο ίδιος βρίσκεται ήδη πολύ μακριά.

Τα αποτελέσματα του νόμου, που επιβάλλει τη θανατική ποινή, εντελώς αμφίβολα, εάν κρίνει κανείς από το πλήθος των σωζόμενων κίβδηλων νομισμάτων.

Ενδεικτικός και ταυτοχρόνως εντυπωσιακός αποδεικνύεται ο αριθμός κίβδηλων νομισμάτων που έχει ανευρεθεί στην Αρχαία Αγορά, το κέντρο της οικονομικής ζωής της πόλης των Αθηνών. Σε ένα σύνολο 129 αθηναϊκών αργυρών νομισμάτων, τα 7 έχουν κατασκευαστεί από νοθευμένο άργυρο και τα 22 είναι υπόχαλκα με επάργυρη επικάλυψη, καταλαμβάνοντας ένα αξιοσημείωτο ποσοστό, της τάξης του 22% περίπου. Αφορούν σε εσκεμμένες απορρίψεις από τους κατόχους τους, διαπιστωμένης της κιβδηλείας, κατόπιν ελέγχου τους. Από αυτά, τουλάχιστον τα μισά φέρουν δοκιμαστική τομή, ενώ τα τρία αποτελούν κατάθεση στο ιερό της θεότητας²³⁴.

Άγνωστος παραταύτα, παραμένει ο αριθμός των παραχαρακτών που έχει συλληφθεί εν ώρα εργασίας, σε αυτοσχέδια παράνομα νομισματοκοπεία ή εντός του νομισματοκοπείου της πόλης και έχει καταδικαστεί σε θάνατο. Η έλλειψη γραπτών πηγών ή άλλων τεκμηρίων δυσχεραίνει τη δυνατότητα ανίχνευσης τέτοιου είδους πληροφοριών, όπως και άλλων σχετικών, όπως για παράδειγμα, μιας ενδεχόμενης σύστασης ειδικού σώματος αστυνόμευσης από τις αρχές των πόλεων, συγκροτημένου από δημόσιους δούλους και επιφορτισμένου με την αναζήτηση, εντοπισμό και σύλληψη των παραχαρακτών, όπως τυγχάνει με τον ορισμό του Δοκιμαστή για την ανίχνευση των κίβδηλων νομισμάτων. Η καθολικότητα στην εφαρμογή του συγκεκριμένου νόμου και η ανελαστικότητα ή η επικράτηση μιας μεγαλύτερης επιείκειας στην απονομή της δικαιοσύνης ανά περίπτωση ή ανά πόλη εξακολουθούν να παραμένουν αναπάντητα ζητήματα.

Εξαιρετικά γεγονότα ωστόσο, όπως η έκδοση υποτιμημένων νομισμάτων από τις ίδιες τις πόλεις ή η έλλειψη πολύτιμου μετάλλου, ενδεχομένως επιδρούν καταλυτικά στην διαμόρφωση ενός 'ελαστικότερου' νομικού πλαισίου, που διέπει εν γένει τις συναλλαγές κατά την αρχαιότητα.

---

²³² Jules 1878, 98-9, Jones 1972, 42-3, Sokolowski, 1976, 512.

²³³ Figueira 1998, 545.

²³⁴ Kroll 1993, 4-5.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ –ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η μελέτη του σωζόμενου νομισματικού υλικού καταδεικνύει το παράδοξο και καινοφανές της αρχαίας ελληνικής νομισματοκοπίας: η κιβδηλεία του νομίσματος, παρότι θεωρείται ως ένα από τα σοβαρότερα παραπτώματα, το οποίο καταδικάζεται με την επιβολή της ύψιστης των ποινών, της θανατικής, εξελίσσεται σε μια αρκετά διαδεδομένη πρακτική και τακτική, η οποία υιοθετείται από τις αρχές των πόλεων σε περιόδους κρίσεων προκειμένου να ανταπεξέλθουν των δημοσιονομικών τους ελλειμμάτων.

Διαπιστώνεται επομένως, ότι οι αρχές παρεκκλίνουν του θεσμοθετημένου ρόλου τους, που εγγυάται την έκδοση ενός αξιόπιστου συναλλαγματικού μέσου και τη διατήρηση της έννομης τάξης στην νομισματική παραγωγή και κυκλοφορία και στρέφονται στην πλέον πρόσφορη λύση, επιδιώκοντας το υψηλότερο δυνατό περιθώριο κέρδους. Σε περιόδους ύφεσης, συνεπεία συνήθως, των αλληπάλληλων πολεμικών συγκρούσεων, η κοπή νομισμάτων «εκτάκτου ανάγκης», χαρακτηρίζεται ως η ιδανική λύση για την εξοικονόμηση πόρων και για την ελαχιστοποίηση της ζημίας που θα προκληθεί στο ήδη εξασθενημένο δημόσιο ταμείο, από την καταβολή πολεμικής αποζημίωσης στο αντίπαλο στρατόπεδο και την προμήθεια ζωτικών ειδών για τη διαβίωση των πολιτών και του στρατού. Ταυτοχρόνως, οι αρχές έκδοσής τους, επιδιώκουν και κατευθύνουν την νομισματική τους κυκλοφορία εκτός των εδαφικών ορίων της πόλης ή των περιοχών της σφαίρας επιρροής τους, ώστε να αποφύγουν τις όποιες αρνητικές συνέπειες. Απτά παραδείγματα αποτελούν βεβαίως, η δωροδοκία των Σπαρτιατών από τον Πολυκράτη με επιχρυσωμένο μολύβδινο νόμισμα και η κοπή χάλκινου νομίσματος από τον Τιμόθεο για την εξασφάλιση των απαραίτητων σιτηρεσίων στους στρατιώτες του. Η πρωτόλεια μορφή του ισχύοντος οικονομικού συστήματος επιτρέπει τέτοιου είδους χειρισμούς. Η απουσία κοινής εθνικής ή διακρατικής Αρχής ρύθμισης εμπορικών και οικονομικών συναλλαγών μεταξύ των πόλεων ή ξένων κρατών, λειτουργεί εφησυχαστικά και οι πόλεις που διαπράττουν κιβδηλεία έχουν πλήρη συνείδηση ότι δεν θα υποστούν κυρώσεις ή θα λογοδοτήσουν για αυτή τους την ενέργεια. Το νομοθετικό κενό, το οποίο ενδεχομένως, σκοπίμως διατηρείται, εκμεταλλεύονται με τη πάροδο του χρόνου στο έπακρον, κάποιες πόλεις και εκδίδουν νοθευμένο νόμισμα για να καλύψουν το εσωτερικό νομισματικό τους έλλειμμα, όπως ακριβώς πράττουν οι Κλαζομενές με την κοπή νομίσματος από σίδηρο και η Αθήνα με την έκδοση των ‘πονηρών χαλκίων’. Η επίσημη έκδοση παραχαραγμένων νομισμάτων φαίνεται ότι εξελίσσεται σε ένα έξυπνο τέχνασμα, το οποίο δολίως χρησιμοποιείται και εν καιρώ ειρήνης για την αποκόμιση κερδών. Ήδη από τον πρώιμο 5ο π.Χ. αιώνα Μακεδόνες βασιλείς εκδίδουν νοθευμένο αργυρό νόμισμα, ενώ έναν αιώνα αργότερα, ο Δημοσθένης (κατά Τιμοκράτους, 24.214) επισημαίνει ότι πολλές πόλεις νοθεύουν φανερά το νόμισμά τους, αναμειγνύοντάς το με χαλκό ή μόλυβδο, τεκμηριώνοντας το γεγονός ότι η υποτίμηση του νομίσματος

αποτελεί μια ευρέως αποδεκτή και 'νόμιμη' λύση στα δημοσιονομικά τους προβλήματα²³⁵.

Το κίβδηλο νόμισμα, ανεξαρτήτως του φορέα έκδοσής του, -του ιδιώτη κίβδηλοποιού ή των αρχών μιας πόλης- και των βαθύτερων αιτιών κοπής του, των οποίων κοινή συνιστώσα αποδεικνύεται το κέρδος, αδιαμφισβήτητα, αποτελεί τον κύριο υπαίτιο για τη μεταβολή των οικονομικών συνθηκών και των συνακόλουθων δυσμενών επιπτώσεων για το οικονομικο- κοινωνικό γίγνεσθαι της αρχαίας πόλης. Λειτουργεί καταλυτικά στη δημιουργία ενός αρνητικού περιβάλλοντος, εντός του οποίου όλα τα νομίσματα πλέον αντιμετωπίζονται ως ύποπτα και νομοτελειακά, σύμφωνα με το νόμο του Gresham, το «κακό» νόμισμα διώχνει το «καλό»²³⁶. Κατά την παράλληλη κυκλοφορία δηλαδή, δύο νομισμάτων ίσης ονομαστικής αξίας, εκ των οποίων το ένα είναι πλήρους εγγενούς αξίας, κατασκευασμένο σύμφωνα με τη πρότυπη μονάδα βάρους και από γνήσιο πολύτιμο μέταλλο, ενώ το δεύτερο παρουσιάζεται λιποβαρές ή αποτελείται από νοθευμένο κράμα, παρατηρείται το φαινόμενο, το «κακό»-κίβδηλο νόμισμα να εκτοπίζει από την κυκλοφορία το «καλό»-γνήσιο νόμισμα, το οποίο αποσύρεται και αποθησαυρίζεται ή τήκεται και μετατρέπεται σε όγκο ευγενούς μετάλλου ή τέλος ανταλλάσσεται σε ξένη αγορά, όπου αποτιμάται υψηλότερα η αξία του.

Συναρτήσει του ποσοστού με το οποίο διοχετεύεται στην αγορά, το κίβδηλο νόμισμα συμβάλλει επίσης, σε μια ενδεχόμενη αύξηση της τιμής τόσο των αγαθών και υπηρεσιών που παρέχονται από ιδιώτες, όσο και των φόρων ή άλλων εισφορών που απαιτούνται από τις αρχές της πόλης. Ο πληθωρισμός, λειτουργεί ως μια άμεση και αναπόφευκτη αντίδραση στην κυκλοφορία αναξιόπιστου νομίσματος και βασίζεται στην είσπραξη περισσότερων νομισματικών μονάδων, ακόμη κι αν ανάμεσα σε αυτές περιλαμβάνονται κάποιες κίβδηλες, ώστε να μην επηρεάζεται, -τουλάχιστον σε μεγάλο βαθμό-, η καθαρή κερδοφορία. Ως προϊόν ιδιώτη παραχαράκτη, πέραν της οικονομικής ζημίας που αποφέρει στον αποδέκτη του, αποστερεί το δημόσιο ταμείο από μια σημαντική πηγή εσόδων του, το ποσοστό που του αντιστοιχεί από το προνόμιο έκδοσης του νομίσματος της πόλης. Ως προϊόν δε, μιας πόλης ή ξένου κράτους και της κακής διαχείρισης της προσφοράς του, δύναται να οδηγήσει σε ακραίες οικονομικές κρίσεις. Μία τέτοια κρίση, πλήττει τις αγορές στη λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου, το πρώτο τέταρτο του 4^{ου} π.Χ. αιώνα, όταν αυτές κατακλύζονται από χιλιάδες *απομιμήσεις* του αθηναϊκού νομίσματος, αμφιβόλου προέλευσης και γνησιότητας, διαταράσσοντας και υπονομεύοντας την κοινωνική και οικονομική τους συνοχή και συνέπεια.

Οι νομισματικές κρίσεις συνήθως, αντιμετωπίζονται με τη θέσπιση νόμων, την τοποθέτηση ειδικών επιτηρητών και την επιβολή αυστηρότατων ποινών, μέτρα που προκαλούν πρόσθετες δημόσιες δαπάνες, εντούτοις φαίνεται να καταστέλλουν μόνον περιστασιακά το φαινόμενο της κίβδηλείας, που συνεχίζει να διαιωνίζεται αλώβητο και απασχολεί έως σήμερα τους κρατικούς μηχανισμούς όλων των χωρών, πλήττοντας ανεπανόρθωτα την παγκόσμια οικονομία.

Εντούτοις, λαμβάνονται επιπρόσθετα μέτρα που στοχεύουν στην καταπολέμηση των βαθύτερων αιτιών του προβλήματος, όπως είναι η φτώχεια και η ανέχεια και άπτονται μιας 'προνοιακής πολιτικής', τα οποία ωστόσο, δε τυγχάνουν καθολικής

²³⁵ Van Alfen 2005, 339-40.

²³⁶ Buttrey 1961, 84.

εφαρμογής στο σύνολο του ελληνικού κόσμου, εξαρτώνται δε, από την πολιτική βούληση και τους διαθέσιμους πόρους. Η Αθήνα, για παράδειγμα, καθιερώνει το θεσμό της χορηγίας και τη διάθεση *συμβόλων* στους ασθενέστερους πολίτες, παρέχοντας απαραίτητα είδη διαβίωσης (ποσότητα δημητριακών) ή άλλες ωφέλειες (π.χ. εισιτήρια θεάτρου) και συμβάλλοντας, έστω μερικώς, στην πάταξη της κιβδηλείας²³⁷.

Γίνεται απολύτως αντιληπτό, ότι η μελέτη της κιβδηλείας και παραχάραξης του αρχαίου νομίσματος αποτελεί συνιστώσα πολλών αλληλένδετων παραμέτρων, οι οποίες απαιτούν μια πολυδιάστατη και εις βάθος διερεύνηση του θέματος και μια σφαιρική θεώρησή του, για την πληρέστερη κατανόησή του.

Όλα αυτά προϋδεάζουν για το μεγάλο βαθμό δυσκολίας που έχει να αντιμετωπίσει ο Νομισματολόγος κατά την εξέταση ενός κίβδηλου νομίσματος. Το πολυδιάστατο του αντικειμένου, σε συνδυασμό με τη συνήθη έλλειψη γραπτών πηγών, αρχαιολογικής τεκμηρίωσης και άλλου πληροφοριακού υλικού, δυσχεραίνουν το έργο της μελέτης του. Η μη συντήρηση νομισμάτων ή η κακή συντήρηση, ιδιαιτέρως κατά τα παρελθόντα έτη, η οποία αιτιάζεται για την απώλεια ουσιαστικών στοιχείων και επίσης, η χρήση καταστροφικών μεθόδων για την ταύτιση τους, αποτελούν σαφώς περαιτέρω, ανασταλτικούς παράγοντες.

Η παράλληλη κυκλοφορία κρατικών παραχαραγμένων εκδόσεων και ιδιωτικά κατασκευασμένων κίβδηλων νομισμάτων, αποτελεί ένα από τα δυσκολότερα θέματα που έχει να αντιμετωπίσει ο νομισματολόγος. Η σωστή ταύτιση του κίβδηλου νομίσματος είναι αναμφιβόλως καίριας σημασίας, καθώς σηματοδοτεί την περαιτέρω πορεία της έρευνας και βεβαίως, την ορθή αντιμετώπιση των νομισματικών φαινομένων που λαμβάνουν χώρα κατά την αρχαιότητα.

Περαιτέρω, η επιστημονική προσέγγισή του, υπολείπεται της ορθής χρήσης μιας ομοιογενούς και κοινά αποδεκτής ορολογίας και της πλαισίωσης από ικανοποιητικό αριθμό μελετών ή ερευνητικών προγραμμάτων με κεντρικό τους άξονα, την εξέταση των μετάλλων, των κραμάτων και τεχνικών που χρησιμοποιούνται για την κοπή των αρχαίων κίβδηλων νομισμάτων, όπως επίσης και της εξελικτικής τους πορείας,

Πιθανότατα, η ίδια η φύση του ως προϊόν παράνομης δράσης, προδιαθέτει αρνητικά το μελετητή και καθιστά τη μελέτη του ως ένα από τα λιγότερα ελκυστικά θέματα της Νομισματικής. Βεβαίως, το μειωμένο ενδιαφέρον των Νομισματολόγων και δη των Ελλήνων, αποτυπώνεται στο περιορισμένο πλήθος των επιστημονικών συγγραμμάτων, ερευνητικών προγραμμάτων ή αναφορών σε επιστημονικά συνέδρια, ζητημάτων που άπτονται της κιβδηλείας.

Η απαξίωση του κίβδηλου νομίσματος, ως τέχνηργου αντικατοπτρίζεται εμφανώς στην περιορισμένη του προβολή ή ακόμη, την παντελή απουσία του, από τις μόνιμες συλλογές των Μουσείων. Η μόνιμη συλλογή του Νομισματικού Μουσείου Αθηνών, φιλοξενεί μόλις, μια μικρή προθήκη αφιερωμένη στην σύγχρονη κιβδηλεία του αρχαίου νομίσματος, ενώ ο αριθμός των αρχαίων κίβδηλων νομισμάτων που εκτίθενται δεν υπερβαίνει τα δέκα, εκ των οποίων τα περισσότερα αφορούν σε 'πονηρά χαλκία'. Σε πρόσφατη περιοδική έκθεση δε, του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης με θέμα: «ΧΡΗΜΑ. Σύμβολα απτά στην αρχαία Ελλάδα», παρουσιάζονται εξαιρετικά δείγματα της αρχαίας ελληνικής νομισματικής παραγωγής, ενώ η εις βάρος τους κιβδηλεία περιορίζεται σε μία επιγραμματική αναφορά.

---

²³⁷ Bubelis 2011, 182, 185.

Τα κίβδηλα νομίσματα συνήθως περιορίζονται εντός των στενών ορίων μιας αποθήκης σε ένα Μουσείο ή Εφορεία Αρχαιοτήτων και ενίοτε γίνονται συλλεκτικά αντικείμενα στα χέρια ιδιωτών, μέσω της παράνομης διακίνησης αρχαίων νομισμάτων.

Συνεπώς, ένας μεγάλος αριθμός παραμένει άγνωστος και αδημοσίευτος, αποστερώντας τη μελέτη του από γόνιμα συμπεράσματα.

Η υποστήριξη της μελέτης του κίβδηλου νομίσματος από μια ευρεία ψηφιακή βάση δεδομένων θα αποτελέσει την απαρχή για μια νέα θεώρηση του επιστημονικού του ενδιαφέροντος και θα συνδράμει στη δημιουργία μιας κοινής συνιστώσας στη μελέτη του, συμβάλλοντας ουσιαστικά στη συνέπεια της έρευνας.

Ως σημείο αναφοράς και πηγή άντλησης δεδομένων, θα συνδράμει με την περαιτέρω αξιοποίηση του υλικού, στην εξαγωγή συμπερασμάτων που αφορούν λόγου χάρη, την ένταση και έκταση του φαινομένου της κίβδηλειάς στον ελλαδικό χώρο, ανά χρονολογική περίοδο.

Η αλματώδης εξέλιξη στην τεχνολογία, αποτελεί ένα επιπλέον σημαντικό εργαλείο στα χέρια της επιστήμης. Η ανάπτυξη μη επεμβατικών μεθόδων στην ανίχνευση των κίβδηλων νομισμάτων βοηθάει προς μία θετική κατεύθυνση. Συνεπώς, συναφείς μελέτες του κλάδου της Αρχαιομετρίας και της Αρχαιομεταλλουργίας κρίνονται άκρως απαραίτητες στο έργο της Νομισματικής, όπως εποικοδομητική θεωρείται επίσης η συμβολή της Αρχαιολογίας, της Επιγραφικής, της Ιστορικής επιστήμης. Η μελέτη ενός τόσο πολυδιάστατου αντικειμένου, απαιτεί τη διεπιστημονική προσέγγιση και τη γόνιμη συνεισφορά όλων των αναφερομένων επιστημονικών ειδικοτήτων, καθώς μια μονόπλευρη προσέγγιση του δύναται να οδηγήσει σε λανθασμένα συμπεράσματα. Η βιβλιογραφική έρευνα αποδεικνύει πόσο σημαντικός είναι ο συνταιριασμός διαφορετικών οπτικών προσέγγισης και η πολύπλευρη θεώρησή του.

Είναι ένα αντικείμενο αρκετά επίπονο και συχνά θέτει δυσεπίλυτα ζητήματα. Κάποια ενδεχομένως, μπορούν να τύχουν μιας ερμηνευτικής προσέγγισης, κατόπιν συγκριτικής μελέτης τους, με αντίστοιχα νομισματικά ζητήματα, που έχουν ανακύψει σε νεότερες εποχές. Η αναμόρφωση της νομισματοκοπίας ή η παράλληλη χρήση επισήμων κίβδηλων νομισμάτων και παλαιότερων γνήσιων αργυρών κοπών, ενδεχομένως, μπορεί να βρει αντιστοιχίες στην παράλληλη χρήση νομισμάτων με ίση ονομαστική αξία και διαφορετική εγγενή, που λαμβάνει χώρα στις ΗΠΑ, στα μέσα της δεκαετίας του 1960. Αναγνωρίζοντας την αύξηση των αναγκών σε νόμισμα και τη ταχεία εξάντληση των αποθεμάτων αργύρου, η χώρα ψηφίζει νόμο για την αναμόρφωση της νομισματοκοπίας της, βάσει του οποίου κόβει νόμισμα, παρόμοιο στην εμφάνιση και ταυτόσημο στην αγοραστική δύναμη και τα εξωτερικά τεχνικά χαρακτηριστικά με το προηγούμενο αργυρό της. Επιστρατεύει κάθε διαθέσιμη κτιριακή εγκατάσταση και προμηθεύεται όλο τον απαραίτητο υλικοτεχνικό εξοπλισμό, ώστε να επιτύχει τη γρηγορότερη δυνατή έκδοση του νέου νομίσματος. Ταυτοχρόνως, υιοθετεί μια νομισματική πολιτική, με στόχο να προστατευθεί αφενός, το ασημένιο νόμισμά της, ώστε να μην εξαφανιστεί από την κυκλοφορία και οδηγηθεί σε τήξη και αφετέρου, να περιοριστεί σημαντικά το φαινόμενο της κερδοσκοπίας²³⁸.

---

²³⁸ Annual Report of the Director of the Mint-For the Fiscal Year Ending June 30, 1965, 190.

Άκρως εποικοδομητική ενδέχεται επίσης να αποδειχτεί η μελέτη των μεθόδων που χρησιμοποιούν σύγχρονοι παραχαράκτες αρχαίων νομισμάτων, για την εμβάθυνση στις μεθόδους που μεταχειρίζονται οι αρχαίοι. Ο Χριστοδούλου, όπως έχει ήδη αναφερθεί, είναι ένας δεξιοτέχνης παραχαράκτης που δρα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και κατασκευάζει κίβδηλα νομίσματα υψηλής ποιότητας, τα οποία δύσκολα αναγνωρίζονται.

Η αρχαία και σύγχρονη κίβδηλεια του νομίσματος αποδεικνύεται ότι έχουν πολλά κοινά σημεία αναφοράς.

Οι βασικοί κανόνες που διέπουν το χρήμα και κατ' επέκταση το νόμισμα είναι παγκόσμιοι και διαχρονικοί. Το βασικό επιδιωκόμενο ανά τους αιώνες είναι: «Ένα ασφαλές νόμισμα, το οποίο να αποκλείει την ανάγκη οι επιχειρήσεις, οι έμποροι και το κοινό να καταναλώνουν σημαντικούς πόρους και χρόνο για την επικύρωση της γνησιότητας του νομίσματος. ... Τότε η οικονομία λειτουργεί πιο αποτελεσματικά».

Roger Ferguson²³⁹

Ακόμη και σήμερα φαντάζει ουτοπικό.

---

²³⁹Tai Engen 2005, 377: Roger Ferguson, Αντιπρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου του Ομοσπονδιακού Συστήματος Κεντρικών Τραπεζών των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής, από το 1999 έως το 2006.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Akerman, J. Y., 1844, On the Forgeries of Public Money, *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Vol. 6, σ. 57-82.

Annual Report of the Director of the Mint-For the Fiscal Year Ending June 30, 1965 (Washington 1966).

Babelon, E., 1901, *Traité des monnaies grecques et romaines*, vol.1, Paris.

Babelon, E., 1907, *Traité des monnaies grecques et romaines*, vol.2, Paris.

Βασιλοπούλου, Β., 1996, Τα Αττικά Τετράδραγμα Σταθμιά, *ΧΑΡΑΚΤΗΡ: Αφιέρωμα στη Μαντώ Οικονομίδου*, επιμ. Κυπραίου, έκδοση του ΤΑΠΑ, Αθήνα, σ. 41-48.

Βελένης, Γ., 1996, Νομισματοκοπείο στην Αρχαία Αγορά της Θεσσαλονίκης, *ΧΑΡΑΚΤΗΡ: Αφιέρωμα στη Μαντώ Οικονομίδου*, επιμ. Κυπραίου, έκδοση του ΤΑΠΑ, Αθήνα, σ. 49-60.

Bresson, A., 2009, Electrum Coins, Currency Exchange and Transaction Costs in Archaic and Classical Greece, *Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie*, 155, σ. 71-80.

Bogaert, R., 1968, *Banques et Banquiers Dans les Cités Grecques*. Leyde: A.W. Sijthoff.

Bogaert, R., 1976, L'essai des monnaies dans l'Antiquité, *Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie*, 122, σ. 5-34.

Bolin, S., 1958, *State and Currency in the Roman Empire to 300 A.D.*, Stockholm.

Broneer, O., 1955, Excavations at Isthmia, 1954, *Hesperia* Vol.24, No. 2, σ.110-141.

Bubelis, W., 2011, Tokens and Imitation in Ancient Athens. *Marburger Beiträge zur antiken Handels-, Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 28, σ. 171–95.

Burke, E. M., 1992, The Economy of Athens in the Classical Era: Some Adjustments to the Primitivist Model, *Transactions of the American Philological Association*, Vol. 122, σ. 199-226.

Buttrey T. V., 1961, Reviewed Work: State and Currency in the Roman Empire to 300 A. D. by Sture Bolin, *American Journal of Archaeology*, Vol. 65, No. 1, σ. 84-87.

Buttrey, T.V., 1979, The Athenian Currency Law of 375/4 B.C. *Greek Numismatics and Archaeology: Essays in Honor of Margaret Thompson*. Ed. Mørkholm O. – Waggoner N., Wetteren: Belgium.

Buttrey, T.V., 1981, More on the Athenian Coinage Law of 375/4 B.C., *Numismatica e antichità classiche* 10, σ. 71–94.

- Bourriot, F., 1983, Note sur le texte de la loi athénienne de 375/4 concernant la circulation monétaire (Loi de Nicophon), *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Vol.50, σ. 275-282.
- Buxton, R. F., 2009, The Northern Syria 2007 Hoard of Athenian Owls: Behavioral Aspects *American Journal of Numismatics*, Vol. 21, σ. 1-27.
- Bywater, I. and Milne, J. G., 1940, ΠΑΡΑΧΑΡΑΞΙΣ, *The Classical Review*, Vol. 54, No. 1, σ. 10-12.
- Cairns, Fr., 1984, Χρέματα Δόκιμα: IG XII,9,1273 and 1274 and the Early Coinage of Eretria, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Vol. 54, σ. 145-155.
- Campbell, W., 1933, *Greek and Roman Plated Coins*, <http://numismatics.org/digitallibrary/ark:/53695/nnan10308#d1e2619>
- Camp, J. McK., II - Kroll, J. H., 2001, The Agora Mint and Athenian Bronze Coinage, *Hesperia*, Vol. 70, No. 2 , σ. 127-162.
- Cohen, E.E., 2008, The Elasticity of the Money-Supply at Athens, *The Monetary Systems of the Greeks and Romans*, ed. Harris W.V., Oxford University Press, σ. 66-83.
- Crawford, M. H., 1968, Plated Coins-False Coins, *The Numismatic Chronicle (1966-)*, Vol. 8, σ. 55-59.
- De Callatay, F., 2012, Coinage, *A Companion to Greek Art*, Vol. I, ed. Smith T.J.-Plantzos D., Blackwell Publishing, σ. 235-254.
- Figueira, T., 1998, *The Power of Money: Coinage and Politics in the Athenian Empire*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Furtwängler, A., 2010, Herodot 3,56: Polykrates als Falschmünzer? - zu neuen Münzfunden und Finanzmanipulationen im archaischen Ionien. In: *Studia hellenistica et historiographica. Gutenberg: Computus Druck Satz & Verl*, σ. 159-170.
- Gardner, P., 1882, *Samos and Samian Coins*, London.
- Gardner, P., 1883, *The Types of Greek Coins: An Archaeological Essay*, Cambridge, University Press.
- Gardner, P., 1893, Diogenes and Delphi, *The Classical Review*, Vol. 7, No. 10, σ.437-39.
- Gardner, P., 1918, *A History of Ancient Coinage 700-300 B.C.*, Clarendon Press, Oxford.
- Giovannini, A., 1975, Athenian Currency in the Late Fifth and Early Fourth Century B.C., *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, Vol. 16, σ. 185-90.
- Head B. V., 1911, *Historia Numorum, A Manual of Greek Numismatics*, Clarendon Press, Oxford.

- Healy, J. F., 1957, Notes on the Monetary Union between Mytilene and Phokaia, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 77, No 2, σ. 267-268.
- Heisserer, A. J., 1984, IG XII, 2, 1 (The Monetary Pact between Mytilene and Phokaia), *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Vol. 55, σ. 115-132.
- Hill, G. F., 1922, Ancients Methods of Coining, *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, Vol. 2, σ.1-42.
- Hopper, R. J., 1961, The Mines and Miners of Ancient Athens, *Greece & Rome*, Vol. 8, No. 2, σ. 138-151.
- Howgego, Chr., 1990, Why Did Ancient States Strike Coins? *NC* 150, σ.1-25.
- Howgego, Chr., 2001, *Ancient History from Coins*, Taylor & Francis e-Library.
- Jones, J.M., 1972, Epigraphical Notes on the Hellenistic Bronze Coinage, *Numismatic Chronicle*, Series 7, Vol. 12, σ. 39-43.
- Jules, M., 1878, Inscriptions d' Achaïe, *Bulletin de Correspondance Hellénique*. Vol. 2, σ. 94-101.
- Keyser P.T., 1990, Alchemy in the Ancient World: From Science to Magic, *Illinois Classical Studies*, Vol. 15, No. 2, σ. 353-378.
- Keyser P.T., 1996, Greco-Roman Alchemy and Coins of Imitation Silver, *American Journal of Numismatics* 7/8, σ.209-234.
- Keyser, P.T. and Clark D.D., 2001, Analyzing and Interpreting the Metallurgy of Early Electrum Coins, *Numismatic Studies* No 24, σ. 105-126.
- Kleiner, Fr. S., 1975, Greek and Roman Coins in the Athenian Agora, *Excavation of the Athenian Agora* No 15, Princeton, New Jersey.
- Knapp, R.C., and Mac Isaac, J. D., 2005, The Coins, *Excavation at Nemea III*, University of California Press.
- Konuk, K., 2005, The Electrum Coinage of Samos in the Light of a Recent Hoard, eds. Schwertheim E. - E. Winter E. , *Neue Forschungen zu Ionien (Asia Minor Studien, 54)*, Bonn, σ. 43-55.
- Konuk, K., 2012, Asia Minor to the Ionian Revolt, *The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage*, ed. Metcalf W.H, Oxford, σ. 43-60.
- Kosmetatou, E., 2002, The Athenian Inventory Lists. A Review Article. In: *L'antiquité classique*, Tome 71, σ. 185-197.
- Kraay, C. M., 1976, *Archaic and Classical Greek Coins*, Berkeley, University of California Press.
- Kroll, J. H., - Mitchel, F. W., 1980, Clay Tokens Stamped with the Names of Athenian Military Commanders. *Hesperia* 49, σ. 86–96.
- Kroll, J.H., 1976, Aristophanes' πονηρά χαλκία: A Reply, *GRBS* 17, σ. 329-41.

- Kroll, J. H. and Walker A. S., 1993, The Greek Coins, *The Athenian Agora*, Vol. 26.
- Kroll, J. H., 1996, The Piraeus 1902 Hoard of Plater Drachms and Tetradrachms (IGCH 64), *ΧΑΡΑΚΤΗΡ: Αφιέρωμα στη Μαντώ Οικονομίδου*, επιμ. Κυπραίου, έκδοση του ΤΑΠΑ, Αθήνα, σ. 139-146.
- Kroll, J. H., 2006, Athenian tetradrachms recently discovered in the Athenian Agora, *Revue numismatique*, 6e série, Tome 162, σ. 57-63.
- Kroll, J.H., 2008, The Monetary Use of Weighed Bullion in Archaic Greece, *The Monetary Systems of the Greeks and Romans*, ed. Harris W.V., Oxford University Press, σ. 12-37.
- Kroll, J.H., 2011, The Reminting of Athenian Silver Coinage, 353 B.C.: For George Cawkwell in his 91st year, *Hesperia* Vol. 80, No 2, σ. 229-259.
- Kurke, L., 2009, “Counterfeit Oracles” and “Legal Tender”: The Politics of Oracular Consultation in Herodotus, *The Classical World*, Vol. 102, No. 4, σ. 417-438.
- Levine, D. B., 1984, Counterfeit Man, *Classical Texts and Their Traditions: Studies in Honor of C.R. Trahman*, edit, Bright D.- Ramage E., Chicago: Scholars Press, σ. 125-38.
- Λυκιαρδοπούλου-Πέτρου, Μ., 1996, Αργυρά Νομίσματα. Κατασκευή –Φθορά– Συντήρηση, *ΧΑΡΑΚΤΗΡ: Αφιέρωμα στη Μαντώ Οικονομίδου*, επιμ. Κυπραίου, έκδοση του ΤΑΠΑ, Αθήνα, σ. 165-176.
- Mackil, E.-van Alfen, P. G., 2006, Cooperative Coinage, *Agoranomia: Studies in Money and Exchange Presented to John H. Kroll*, σ. 201-246.
- Martin, Th. R., 1991, Silver Coins and Public Slaves in the Athenian Law of 375/4 B.C., *Mnemata: Papers in Memory of Nancy M. Waggoner*, ed. Metcalf W. E. (New York: American Numismatic Society), σ. 21-47.
- Mørkholm, O., 1982, Some Reflections on the Production and Use of Coinage in Ancient Greece, *Zeitschrift für Alte Geschichte*, Vol. 31, σ. 290-305.
- Μπένγκτσον Χ., 1991, *Ιστορία της αρχαίας Ελλάδος*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα.
- Μυκονιάτη, Α., 2014, *Πλαστές αρχαιότητες : μια άλλη πρόσληψη της πολιτιστικής κληρονομιάς στο νέο ελληνικό κράτος*, εκδ. Designers United, Θεσσαλονίκη.
- Nicolet-Pierre, H., Barrandon, J.N., 1997, Monnaies d' electrum archaïques. Le trésor de Samos de 1894 (IGCH 1158) conservé à Paris, *Revue numismatique*, 6e série - Tome 152, σ.121-135.
- Ober, J., 2015, Access, Fairness and Transaction Costs. Nikophon’s Law on Silver Coinage (Athens, 375/4 B.C.), in Kehoe D., Ratzan D. and Yiftech U κ.α. (eds). *Law and Ttansaction Costs in the Ancient Economy*, Ann Arbor, University of Michigan Press, σ.51-79.
- Oliveto, O., 1017, La emisión ateniense de emergencia de fin de la guerra del Peloponeso, *OMNI* No 11-07/2017.

Πρωτονοτάριος, Π.Ν., 1996, «Θησαυρός» μολύβδινων νομισματοσχημών δισκαρίων. Εύρημα Βοιωτίας(;), *ΧΑΡΑΚΤΗΡ: Αφιέρωμα στη Μαντώ Οικονομίδου*, επιμ. Κυπραίου, έκδοση του ΤΑΠΑ, Αθήνα, σ.251-260.

Psoma, S., 2000, Τας παλαιάς πεντεδραχμίας : un stratagème de Polyen et le monnayage d'argent des rois de Macédoine de 413 à 360 av. J.-C., *Revue numismatique*, 6e série, Tome 155, σ. 123-136.

Robinson, D. M., 1906, Ancient Sinope, *American Journal of Philology*, Vol. XXVII, No 2.

Robinson, E. S. G., 1947, The Tell el-Mashkuta Hoard of Athenian Tetradrachms, *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society Sixth Series*, Vol. 7, No. 3/4, σ. 115-121.

Robinson, E. S. G., 1958, Some Electrum and Gold Greek Coins, *Centennial Volume of the American Numismatic Society*, New York, σ. 585-594.

Robinson, E.S.G. –Price, 1967, An Emergency Coinage of Timotheos, *The Numismatic Chronicle*, Vol. 7, σ. 1-6.

Sheedy, .K.A., 2015, The Emergency Coinage of Timotheus (364–362 B.C.), *ΚΑΙΠΟΣ, Contributions to Numismatics in Honor of Basil Demetriadi*, ed. Wartenberg U. and Amandry M., New York, ANS, σ. 203-23.

Schaps, D. M., 2004, *The Invention of Coinage and the Monetization of Ancient Greece*, University of Michigan Press.

Schaps, D. M., 2008, What Was Money in Ancient Greece? *The Monetary Systems of the Greeks and Romans*, ed. Harris W.V., Oxford University Press, σ.38-48.

Shipton, K. M. W., 1997, The Private Banks in Fourth-Century B. C. Athens: A Reappraisal, *The Classical Quarterly*, Vol. 47, No. 2, σ. 396-422.

Seaford, R., 1998, Tragic Money, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 118, σ. 119-139

Seltman, Ch., 1933, Greek Coins, *Methuenn' s Handbooks of Archaeology*, 2nd ed., London.

Smith, W., 1860, *Classical Dictionary of Greek and Roman: Biography, Mythology and Geography*, Harper& Brthers Publishers, New York.

Sokolowski, Fr., 1976, The Athenian Law Concerning Silver Currency (375/4 B.C.), *Bulletin de correspondance hellénique* Vol. 100, σ. 511-515.

Στεφανάκης, Μ.Ι., 2013, Πολυρρήνια. Η Νομισματική Παραγωγή από τον 4^ο αιώνα π.Χ. μέχρι τον 1^ο αιώνα μ.Χ., *Ευλιμένη*, 1 (2013).

Stroud, R. S., 1974, An Athenian Law on Silver Coinage, *Hesperia* Vol.43 No. 2, σ. 157-88.

Svoronos, J. N., 1927, La monnaie d'or attique , *Journal International d' Archeologie Numismatique* 21 , σ. 157-158.

- Tai Engen, D., 2005, "Ancient Greenbacks": Athenian Owls, the Law of Nikophon, and the Greek Economy, *Zeitschrift für Alte Geschichte*, Vol.54. 4, σ. 359-381.
- Thompson, W. E., 1966, The Functions of the Emergency Coinages of the Peloponnesian War, *Mnemosyne*, Fourth Series, Vol. 19, Fasc. 4, σ. 337-343.
- Van Alfen, P.G., 2002, The "Owls" from the 1989 Syria Hoard, with a review of pre-Macedonian coinage in Egypt, *American Journal of Numismatics*, Vol. 14 (2002), σ. 1-57.
- Van Alfen, P.G., 2005, Problems in Ancient Imitative and Counterfeit Coinage, *Making, Moving and Managing: The New World of Ancient Economies, 323-31 B.C.*, ed. Archibald Z. H. κ.α., Oxford: Oxbow Books, σ. 322-54.
- Van Alfen, P.G., 2011 a, Mechanisms for the imitation of Athenian coinage: Dekeleia and mercenaries reconsidered, *Revue Belge de Numismatique et Sigillographie* 157, σ. 55-93.
- Van Alfen, P.G., 2011 b, Athenian public finance and the regulation of coin production, *Quantifying monetary supplies in Graeco-Roman times*, ed. De Callataj Fr., Bari: Edipuglia, σ. 127-149.
- Van Alfen, P.G., 2012 a, Problems in the Political Economy of Archaic Greek Coinage, *Notae Numismaticae VII*, σ. 13-32.
- Van Alfen, P.G., 2012 b, Xenophon Poroi 3.2 and Athenian 'owls' in Aegean-Near Eastern long distance trade, *Numismatica Patavina* 12, Padova, σ. 11-32.
- Van Alfen, P.G., 2012 c, The coinage of Athens, sixth to first century B.C, *The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage*, ed. Metcalf W.H, Oxford, σ. 88-104.
- Van Alfen, P.G., 2014, The Role of 'the State' and Early Electrum Coinage, Working Paper v.31.1.2014, <https://www.academia.edu/7343906>, σ. 1-30.
- Vanderpool, E. - Wallace, W. P., 1964, The Sixth Century Laws from Eretria, *Hesperia* Vol. 33, No. 4, σ. 381-91.
- Varoufakis, G.J., Non-Destructive Tests of attic silver coins in antiquity, *Non Destructive Testing*, ed. Van Hemelrijck D.-Anastassopoulos A., Balkema, Rotterdam, σ.3-10.
- Vermeule, C.C., 1957, Minting Greek and Roman Coins, *Archaeology* Vol. 10, No 2, σ. 100-107.
- Von Reden, S., 1997, Money, Law and Exchange: Coinage in the Greek Polis, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 117, σ. 154-176.
- Wallace, R. W., 1987, The Origin of Electrum Coinage, *American Journal of Archaeology*, Vol. 91, No. 3, σ. 385-397.

Williams II, Ch. K.,- Fisher, J. E., 1972, Corinth, 1971: Forum Area, *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 41, No. 2, σ. 143-184.

ΑΡΧΑΙΕΣ ΠΗΓΕΣ

Αριστοφάνης, *Βάτραχοι*

Αριστοφάνης, *Εκκλησιάζουσαι*

Αριστοφάνης, *Πλούτος*

Βώλος Μενδήσιος, *Φυσικά και Μυστικά*

Δημοσθένης, *κατά Τιμοκράτους*

Επίκτητος, *I, 20*

Ηρόδοτος, *Ιστορίαι III, VII,*

Θέογνις, *Ελεγείαι*

Θεόφραστος, *Περί λίθων*

Λουκιανός, *Πῶς δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν*

Ξενοφών, *Πόροι ἢ Περί Προσόδων*

Πάπυρος *Leyden X*

Πλάτων, *Περί Αρετής*

Πολύαινος, *Στρατηγήματα*

Σοφοκλή, *Αντιγόνη*

ψευδο-Αριστοτέλης, *Οικονομικά*

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΠΙΝΑΚΩΝ

Table 1: 1998 Hoard (12 coins)

No	Au %	Ag %	Cu %	Sn ppm	Pb ppm	Weight
7	83.9	14.7	1.18	640	450	2.85
9	65.3	32.6	2.00	220	1250	1.43
8	61.6	36.7	1.31	190	2740	2.77
11	60.8	37.0	2.00	1280	910	1.39
12	59.9	36.8	2.38	2200	6580	0.69
3	54.1	43.4	1.97	1000	3140	2.86
10	53.1	43.9	2.36	910	4420	1.42
4	51.4	46.1	2.19	1200	1520	2.89
5	50.8	46.7	1.98	860	3360	2.87
2	48.9	47.6	2.70	930	4450	2.90
6	48.5	48.9	2.17	510	2340	2.86
1	48.0	48.6	2.35	690	9400	2.91

Πίνακας 1: Ανάλυση της περιεκτικότητας σε χρυσό (Au), άργυρο (Ag), χαλκό (Cu), κασσίτερο (Sn) και μόλυβδο (Pb), 12 νομισμάτων από ήλεκτρο, που ανήκουν σε θησαυρό που το βρέθηκε 1998 στη Σάμο, με τη μέθοδο ανάλυσης ενεργοποίησης πρωτονίων. Πηγή (Konuk 2005, 49).

Table 2: 1894 Hoard (18 coins)

No	Au %	Ag %	Cu %	Sn ppm	Pb ppm	Weight
L3982	80.6	18.5	0.87	240	350	2.87
L3989	73.8	25.2	0,97	300	200	0.69
L3984	65.5	33.5	0.98	370	340	0.68
L3983	62.6	35.2	2.16	910	1940	1.39
L3990	61.6	36.2	2.23	1200	6500	2.85
L3988	61.5	37.3	1.23	300	1200	2.85
L3987	60.3	38.0	1.70	1200	1300	1.42
L3992	57.8	39.8	2.36	1100	5200	8.66
L3980	57.65	40.2	2.15	730	1300	2.87
L3991	57.6	40.0	2.40	1200	2700	1.43
L3986	57.5	39.4	3.08	2000	7600	2.86
L3979	57.4	40.1	2.46	400	1200	2.87
L3981	56.55	40.8	2.65	920	3900	2.86
L3985	55.9	41.2	2.88	1100	5200	2.85
L3976	53.05	44.4	2.55	390	5900	8.60
L3977	52.6	43.8	3.60	1000	6900	8.76
L3978	50.9	45.9	3.22	770	5600	7.90
L3975	46.4	50.3	3.30	1200	8500	17.31

Πίνακας 2: Ανάλυση της περιεκτικότητας σε χρυσό (Au), άργυρο (Ag), χαλκό (Cu), κασσίτερο (Sn) και μόλυβδο (Pb), 18 νομισμάτων από ήλεκτρο, που ανήκουν σε θησαυρό που το βρέθηκε 1894 στη Σάμο, με τη μέθοδο ανάλυσης ενεργοποίησης πρωτονίων. Πηγή (Konuk 2005, 49).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1: Ήλεκτρο σε φυσική μορφή. Πηγή (<http://rg.ancients.info/lion/article.html>).

Εικόνα 2: Κίβδηλο νόμισμα από ήλεκτρο. Ιωνία, 650-600 π.Χ. περίπου. Πηγή (https://www.vcoins.com/en/stores/forum_ancient_coins/62/product/forum_ionia_fourree_electrum_plated_plain_globular_type_hemihekte_650600_bc/963868).

Εικόνα 3: Λυδία λίθος. Λυδία, μέσα του 6^{ου} π.Χ. αιώνα περίπου. Πηγή (<http://sardisexpedition.org/en/artifacts?page=2>).

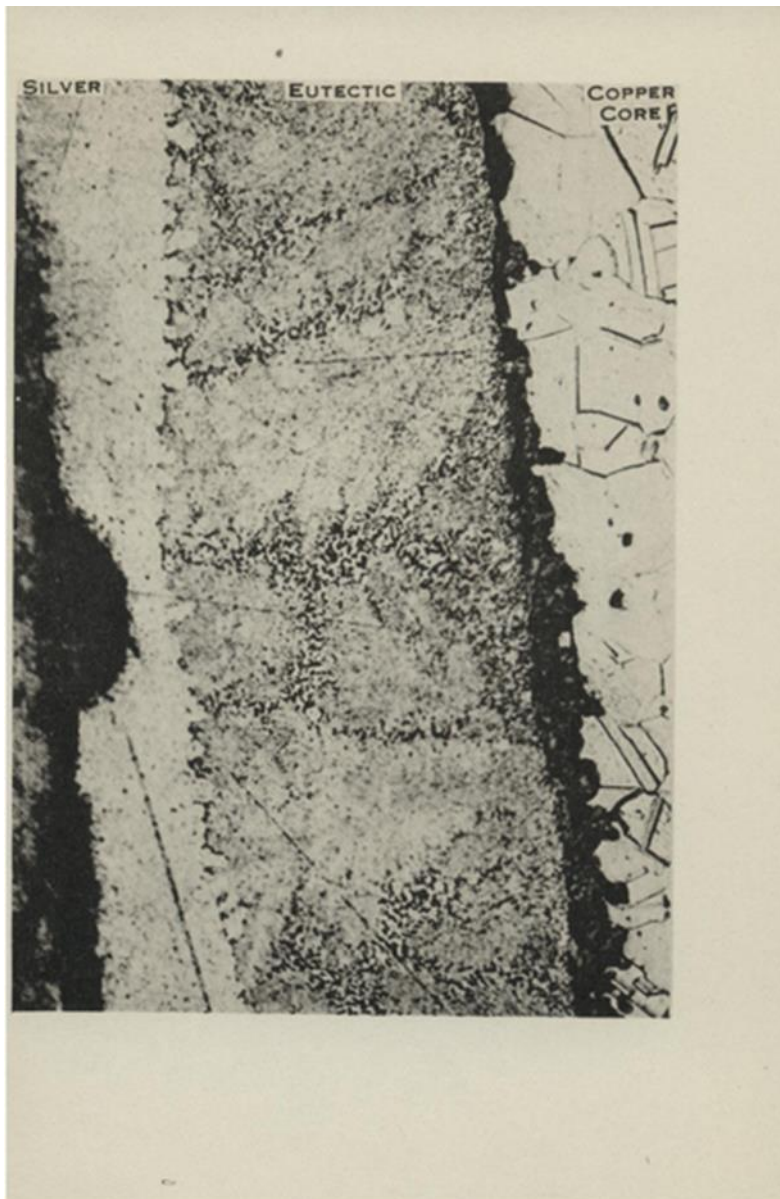
Εικόνα 4: Κίβδηλο νόμισμα από ήλεκτρο, από τη περιοχή της Λυδίας με οχτώ επισήματα (countermarks). Πηγή (<http://rg.ancients.info/lyon/article.html>).

Εικόνα 5: Αναπαράσταση εργαστηρίου κατασκευής νομισμάτων.
Πηγή (<http://www.alphanumismatics.gr/coinknow.aspx?id=4>).

Εικόνα 6: Απεικόνιση εργαλείων που χρησιμοποιούνται για την κοπή νομισμάτων σε πήλινο πλακίδιο από τάφο ή ιερό στην Αλεξάνδρεια, Αίγυπτος. Πηγή (Vermeule1957, 100).

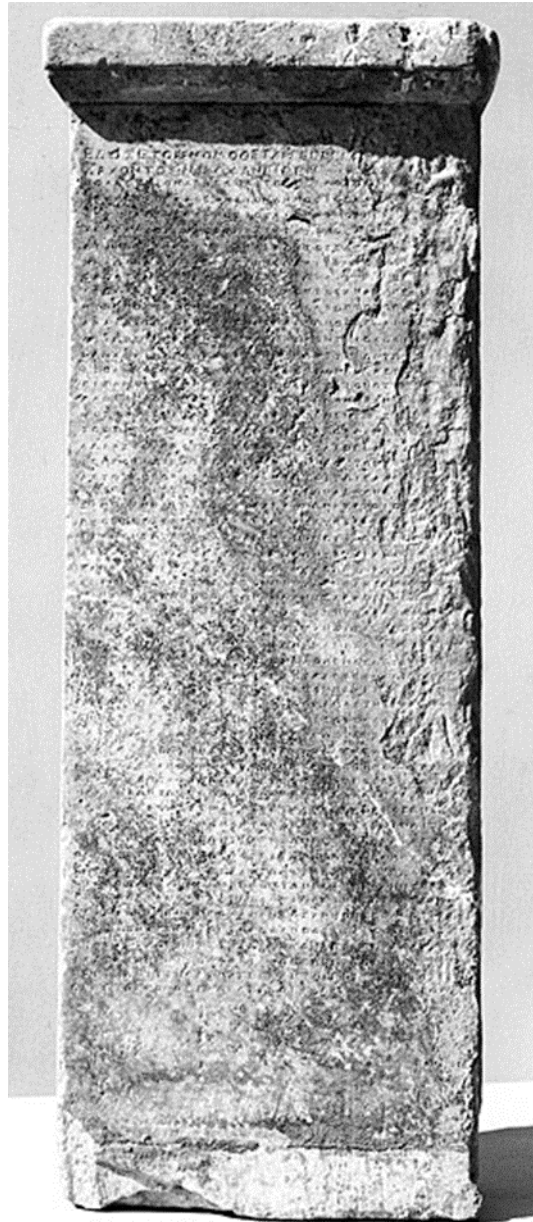
Εικόνα 7: Ανάλυση σε μικροσκόπιο επάργυρου νομίσματος, όπου διακρίνονται η αργυρή επικάλυψη , το ευτηκτικό κράμα και ο χάλκινος πυρήνας. Πηγή (<http://numismatics.org/digitallibrary>)

Εικόνα 8: Επάργυρο αθηναϊκό τετράδραχμο, 406/5 π.Χ.
Πηγή (Svoronos J. N., *Corpus of the Ancient Coins of Athens*,
1975, Pl. 15 No. 13).

Εικόνα 9: Χάλκινο νόμισμα Τιμόθεου, 363-359 π.Χ. ΝΜΑ

Εικόνα 10: Ενεπίγραφη μαρμάρινη στήλη με το νόμο του Νικοφώντος, 375/4 π.Χ.
Μουσείο Αρχαίας Αγοράς (Agora Inv. I 7180).

Εικόνα 11: Χάλκινη μήτρα για την κοπή απομιμήσεων αθηναϊκών τετραδράχμων, περ. 400-350 π.Χ. Προέλευση: Tel el-Athrib Αιγύπτου. ΝΜΑ. Πηγή (http://www.eie.gr/archaeologia/gr/chapter_more_7.aspx)

Εικόνα 12: Δοκιμαστικές τομές σε κίβδηλο αθηναϊκό τετράδραχμο του 5 ου π.Χ. αιώνα. Πηγή (SNG München 58).